

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Arslan Başer Kafaoğlu
TÜRKİYE EKONOMİSİ
Yakın Tarih - 2

Arslan Başer Kafaoğlu
TÜRKİYE EKONOMİSİ
Yakın Tarih-2

© Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.

Birinci Basım: Kasım 2008
Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Analiz Basım Yayın

ISBN: 978-975-343-544-4

KAYNAK YAYINLARI: 530

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 6/3
34430 Galatasaray-İstanbul
web adresi: www.kaynakyayinlari.com
e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: (0212) 252 21 56-99 Faks: (0212) 249 28 92

Arslan Başer Kafaoğlu
TÜRKİYE EKONOMİSİ
Yakın Tarih-2

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ CİLDE ÖNSÖZ

11

BİRİNCİ BÖLÜM: 24 OCAK 1980'DEN 1990'A KADAR TÜRK EKONOMİSİ

BİRİNCİ KISIM: 24 OCAK KARARLARI

VE UYGULANIŞI	27
1) 1980 Öncesi Ekonomi	27
<i>İkili Finansman</i>	28
2) Kararlar Nasıl Alındı	29
3) Kararların Esasları	32
<i>24 Ocak'ta Dış Alacaklılar</i>	34

İKİNCİ KISIM: ASKERİ YÖNETİM DÖNEMİ

1) Kurulan Karar Mekanizması	40
<i>Hükümetin Kurulması</i>	41
2) Ekonominin İşleyişi	44
3) Bankerler Olayı	45
4) Özal'dan Sonra Askeri Yönetim	48
<i>Yeni Anayasa</i>	49
<i>Askeri Yönetim Üniversiteler, Sendikalar ve Siyasi Partiler</i>	51
<i>Anayasa'nın Yürürlüğe Girmesi ve Seçimler</i>	54

ÜÇÜNCÜ KISIM: ÖZAL İKTİDARINDA

EKONOMİ YÖNETİMİ

İç Siyasal Gelişmeler	56
Özal Cumhurbaşkanı	58
Yeni Yönetim Anlayışı	59
Özal Dönemi Ekonomi Uygulamaları	61
1983 -1988 Dönemi Uygulamaları İçin Değerlendirme	70
İşler Daha da Bozuluyor	74
Vergicilik Önlemleri	75
1989'da Küresel Sermaye'ye Açılma	76
Sahnedeki Oyuncular	79
Özal Dönemi Ekonomi Yönetiminin Değerlendirilmesi	80
24 Ocak ve IMF ile Dünya Bankası	81
Özal'ın Borç Ertelemeleri	82
Hayali İhracat	82

BİRİNCİ BÖLÜM

EK 1: DIŞ TİCARETİN İŞLEYİŞİ

1930'dan Önce	89
Altın Esasından Ayrıldıktan Sonra	90
Bir Kahve İthalatı	91
Mal Bedeli mi, Komisyon mu?	93
İskenderun-Mersin Tipi Kaçakçılık	94
1950 İhracat Tebliği	95
İspanyol Takası	98
Fındık İhracatı	98

BİRİNCİ BÖLÜM

EK 2: EKONOMİYİ YÖNETEN YENİ AKTÖRLER:

PARATACİRLERİ	100
Emperyalist Sömürü Son Yıllarda Artmıştır	104
Paranın Yakın Tarihi	104

Bretton Woods Anlaşması	106
Bretton Woods Düzeninin Yıkılışı ve Sonrası	111
Fon Hareketleri Hakkında Bazı Bilgiler	112
Hızlı Artışın Nedenleri	114
Milli Ekonomide Direksiyon Kayboldu	115
Teşhis İçin Ölçü Faiz Oranıdır	116
Reçeteler Yararsızdır	118
Hükümet Net Faizi İstese de İndiremez	119
Önemli Not	120

İKİNCİ BÖLÜM: 1990-1998 DÖNEMİNDE TÜRK EKONOMİSİ

BİRİNCİ KISIM: KAPİTALİZM VE EMPERYALİZİMDE BÜYÜK DEĞİŞİM	123
Kapitalizmde Yeni Dönem	124
Dönüşümün Getirdiği İlk Sonuçlar	124
İKİNCİ KISIM: BU DEĞİŞİMDE TÜRKİYE'NİN TUTTUĞU YOL	126
Sömürüde Taktik Değiştirme	126
Tarım Ürünleri Ticaretinde Değişme	127
ÜÇÜNCÜ KISIM: EKONOMİNİN GİDİŞİ	129
1) 1994 Yılına Kadar	129
<i>Yatırımlar ve Büyüme</i>	132
<i>Kamu Maliyesi</i>	132
<i>Dış Ekonomik İlişkiler</i>	133
<i>Tarım Desteklemeleri</i>	134
2) 5 Nisan Kararları ve Sonrası	134

DÖRDÜNCÜ KISIM: EKONOMİDE

IMF ve AKP DÖNEMİ	143
1) Dünyanın Ekonomik Durumu	143
2) Kasım 2000 ve Şubat 2001 Bunalımları	145
<i>Bankacılık Kesiminde Durum</i>	150
<i>22 Kasım Krizi ve Önlemler</i>	151
<i>19 Şubat Çöküşü</i>	156
<i>İp İnceldiği Yerden Koptu</i>	158
<i>Kayıplar ve Vehal</i>	159
<i>Krizin Sektörlere Etkisi</i>	161
<i>22 Şubat 2001'den Sonra</i>	162

BEŞİNCİ KISIM: KEMAL DERVİŞ DÖNEMİ	163
İlk İş Ekonomik Kadroyu Kurmak	166
"Yapısal Reformlar" ve Kemal Derviş	168
Tütün Yasası Süreci	169
Gidip Gelen Kriz	173
Aslında Kriz Kılık Değiştirmişti	176

İKİNCİ BÖLÜM

EK 1: ÖZELLEŞTİRMELER	179
Bağımsızlık ve KİT'ler	184
Özelleştirmede İleri Sürülen Bahaneler	187
AGÜ'lerde KİT'ler	188
Türkiye'de KİT'lerin Nicel Değerlendirilmesi	195
KİT'sel Önyargılar	205

İKİNCİ BÖLÜM

EK 2: AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE	207
Kısaca AB'nin Temel İlkeri	209

Kuruluş ve Genişleme	210
Türkiye'nin Katılma Talebi ve Ankara Anlaşması	211
DPT, Turgut Özal ve AET	214
Gümrük Birliği'ne Giriş	215
Maastricht ve İngiltere	217
Ortak Tarım Politikası	217
Birlik Ve Dünya Politikası	218
Gümrük Birliği ve Ekonomi	220
Aday Üyelikte Siyasal Şartlar Konulması	221
 İKİNCİ BÖLÜM	
EK 3: GÜNEYDOĞU ASYA BUNALIMI	222
Bunalımın Çıkışı	226
1 Temmuz Sonrası	229
Krizin Sirayeti	230
Alınan Dersler	232
Bunalım ve IMF	233
Krizden Sonra Güneydoğu Asya	235
 YAŞAMÖYKÜSÜ	 239

İKİNCİ CİLDE ÖNSÖZ

"Personel sayısı azaltılmalı, tarımsal KİT'ler ile THY, Türk Telekom, Türkiye TTK; TDÇİ; TCDD, Etibank, Vakıfbank özelleştirilmeli, zorunlu tasarruf ve KEY iptal edilmeli, emeklilik yaşı 62, prim ödeme süresi 30 yıl olmalı."

(Dünya Bankası'nın 1996 Raporu.)

Türkiye ekonomisinin yakın tarihini yazmaya başlarken 1958 Stabilizasyon Programı'nı esas almayı uygun bulmuştum.

1. ciltte 1958'den 1980 yılı 12 Eylül tarihine kadar olan ekonomik süreç açıklanmıştı ve bu 1. cilt 2004 yılında Kaynak Yayınları'nda basılmıştı. Bu cildin özelliği, söz konusu süre içinde uygulama gören ve benzeri yayınlanmış kitaplarda değinilmeyen özel durumların genişçe ele alınmasıydı. Örneğin 1961 Anayasası ile kamu ekonomik yönetimine giren Planlama uygulamaları, bu uygulamaların başarı ve başarısızlıkları birinci elden tartışılmıştı. Bunun gibi Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde önemli bir yeri olan Dövizle Çevrilir Mevduat (DÇM) hesaplarının nasıl çalıştırıldığı ve sonra nasıl ülkenin üzerinde bir yük oluşturduğu enine boyuna anlatılmıştı. Söz konusu döneme ait yazılmış başka kitaplarda bu açıklamaların hiçbiri yoktur.

Araya giren yıllarda sağlık durumum elverişli olmadığından bu yakın tarih yazımına bir süre ara verdim. Şimdi bu kitapla tarihi anlatımı 2002 yılına getirme olanağı ortaya çıktı. 1980 ile 2002 ara-

sında Türkiye ekonomisi aralıklarla uzun bir süre ABD'nin ve onun etkisindeki IMF ve Dünya Bankası'nın buyruklarıyla yönetildi. Bunlar bu ciltte anlatıldı. Ancak bunun yanında kamuoyunun bilmediği ya da resmi tarihe başka şekilde geçmiş gerçekler burada gerçeğiyle anlatılmıştır. Bunları önemleri dolayısıyla birer birer burada belirtmekte yararlı bulduk.

24 Ocak Kararları Özal Dışında Dizayn Edilmiştir

Bugüne kadar genel anlayış 24 Ocak Kararları'nın iskeletinin Merhum Turgut Özal tarafından çizildiği noktasındadır. Oysa bu kararların para değerlerinin düşürülmesi ve düşürülen çizgide uzunca bir süre kalabilmesine yol açan kararlar Özal daha Başbakanlık Müsteşarlığı'na başlamadan bir kontenjan senatörü tarafından Başbakan Demirel'e anlatılmıştır. Bu kontenjan senatörü sonradan Maliye Bakanlığı'na getirilen ağabeyim merhum Adnan Başer Kafaoglu'dur. Bu sırada Turgut Özal Ankara'da bile değildir.

Kararlar 24 Ocak 1980 tarihinden çok önce IMF ve Özal'ın gıyabında Başbakan Demirel ve kurmaylarına anlatılmış, ana çizgilerinde ve operasyonun icrasında yöneticiliğe Turgut Özal'ın getirilmesinde, Demirel ile bu görüşmelere katılan Kafaoglu ve Demirel'in kurmayları arasında mutabakata varılmıştır. Turgut Özal Başbakanlık Müsteşarı ve Devlet Planlama Müsteşarlığı'na atandıktan sonra, araya Türk Silahlı Kuvvetleri'nden Hükümete bir muhtıra girmiş ve bu nedenlerle kararların ilanı bir süre ertelenerek 24 Ocak tarihine kadar uzamıştır.

Ne var ki kararlar bu şekliyle IMF tarafından onay görmemiş ve Hükümet, Turgut Özal'ın tavsiyesiyle IMF'nin bazı koşullarının programa eklenmesi sonrasında ancak 1980 Nisan ayında IMF'den resmi onayı sağlamıştır.

Bunlar ilk olarak bu kitapta açıklanacaktır.

Ayrıca diğerk kitaplarda ele alınmayan, Özal ile Devlet Başkanı Danışmanı Adnan Başer Kafaoğlu arasında çıkan ve Özal'ın görevinden çekilmesi sonucuna varan Bankerler Olayı konusundaki görüş ayrılıkları da burada konumuzu ilgilendirdiğı oranda anlatılmıştır.

Ekonomide Özal Dönemine Ait Gerçekler

Kamuoyunda 12 Eylül askeri yönetimi sona erdikten sonra, Özal'ın bozulan ekonomik düzeni yerine oturttuğı izlenimi hâlâ geçerlidir. Ve bugüne kadar yazılmış hiçbir kitap ve yazıda bu dönemin bir muhasebesi yapılmış değildir. Bu kitapta 1990 yılı başlarına kadar süren Özal Dönemi'nin bir muhasebesi yapılmıştır. Merhum Özal, eski DÇM borçlarının zamana yayılmasında kurmayları Yıldırım Aktürk ve genç yaşta yitirdiğimiz Adnan Kahveci ile birlikte büyük başarılar sağlamıştır. Bu başarı ülkeye çok şey kazandırmıştır. Bunun dışında, 1923 yılından sonra Cumhuriyet'in ekonomi politikalarının hepsini yararsız sanıp çöpe atması ülkeye çok şey kaybettirmiştir. Bunları bu kitapta anlattık.

Özal, Demirel ve Özelleştirme

Özal olsun, Demirel olsun IMF ve Dünya Bankası'nın sıkıştırmalarına karşın, Özelleştirme konusunda adımlar atıldığı izlenimi vermekle beraber, ikisi de ekonomiyi kamu kesimini yönetirken öğrendiklerinden, bu konuda pek hevesli davranmadılar. Özelleştirmeyi hızlandıran; kamu kesimi hakkında özellikle İstanbul'un özel kesiminin düşündüklerinden etkilenen ve hiçbir kamu yöneticiliğı konumunda o zamana kadar bulunmamış Başbakan Tansu Çiller'dir. Özelleştirme onun Başbakanlığı ile hızlanmıştır.

1994 ve 2001 Bunalımları

Aslında her iki bunalım da aşağıda anlatacağımız, kapitalizmin bunalımlı bir döneme girmesiyle ilgilidir. Bugüne kadar bu bunalımlar bu paralellikle ilgili olarak bu kitaplarda yer almamıştır. Özellikle 1997 Asya Krizi "bunalım ve bunalımdan kurtuluş" yolları hakkında çok öğretici sonuçlar çıkaracak bir olaydır. Bu konu Türkiye ekonomisi hakkında yazılmış kitaplarda yoktur. Ben DPT'de yıllar önce beraber çalıştığım merhum Atilla Sönmez'in bir kitabı başta olmak üzere, yararlandığım verilerle konuyu ele alarak buraya ekledim.

1980'den sonra Türkiye'deki ekonomik oluşlarda kapitalizmdeki bu değişimlerin büyük payı olmuştur. Bu nedenle bu iki bunalımın incelenmesine büyük önem verilmiştir.

Kapitalizmde Büyük İki Değişim

1) Sanayiciden Sarrafa

Aslında 1990'lardan önceki kapitalizm ve emperyalizm ile o yıllar sonundaki kapitalizm ve emperyalizm çok farklı yönler ve ilkelere sahiptir. Bunları da ayrıca belirttim ve kitabın odağına koydum.

Bugün statükocular ekonominin ana ve doğru ilkelerinden sapışı eleştirilince, şöyle karşı çıkıyorlar: "Dünya değişti, o ana ilkeler dediğiniz şeyler çok değişti. Sen dinozorluğu bırak da bu değişiklikleri anlamaya çalış." Acaba bu nasihatları verenler 1980-1990 yıllarına sığan bu değişikliği anladılar mı yahut farkındalar mı?

Hiç sanmıyorum. Bunu anlamak için kapitalizmin işleyişini çözümlmek gerekir. Marx'tan bu yana biliyoruz ki, kapitalist işletmelerin hepsinin amacı bir ekonomik fazla "Surplus" yaratmak ve böylece işletme kapitalini büyüttür. Bu büyümede üretim araçlarından oluşan Sabit Kapital, ücretlere gidecek Mütedavil Kapi-

tal'den hızlı büyür. Böylece üretilen mal hacmi açısından kapitalizmin bir sorunu yoktur. Sorun üretilen mal ve hizmetlere "alıcı" bulmaktır.

1929'da girilen ve akıllardan hiç çıkmayan bunalımın da nedeni üretilen sanayi mallarına pazar, yani "alıcı" bulamamak idi.

Kapitalizmin yapısından gelen ve ondan ayrılması imkânsız olan bu duruma, kapitalizm burada anlatılmasına olanak bulunmayan yöntem ve uygulamalarla, insancıl olmayan yolları kullanmaktan çekinmeyerek de olsa çare buldu. Ama öyle bir zaman geldi ki, büyüyen sabit kapital düzenin çıkardığı zorluklar düzeni sürdürmeye bu çareler de kâfi gelmemeye başladı. Kârı daha da artırmak için daha fazla sabit kapitale gerek duyuluyor, fakat onca para basılmasına karşın bunun çaresi bulunamıyordu. Daha fazla kaynak ihtiyacını Banka Sistemi karşılayamıyordu.

Keynes ve Beveridge, yani o güne kadar kapitalist gelişmeden payını almayanların gelirlerini artırarak bir çareye gitmek unutulmuştu. Dev kapitalist kuruluşların (örneğin General Motors ve Ford'un) patronları yakalandıkları bunalımın pençesinden kurtulmak istedikçe daha çok batıyordu. Kapitalist ülkelerin ve özellikle ABD'nin yöneticileri, bu onulmaz hastalığa iki çare düşündüler: Kapitalizmde önceliği sanayi liderlerinden alıp kısa vadeli fonları yönetenlere, "Hedge Fon" kullananlara vermek. Soros gibilerin borusu artık General Motors, Dupont ve Westinghouse'dan çok daha gürecek. Aslında kapitalist sistem ölmek için *intihar* etmişti. Çünkü bu acınacak yere onu "Kâr Hırsı" getirmişti. Yeni egemenlerin kâr hırsı ise hem daha yoğun ve hem de daha kısa vadeliydi. Nitekim kısa zamanda kapitalizm, birçok ciddi ekonomistin "Bunalım Dönemi" dedikleri belirsiz, gemlenmesi güç bir döneme girmişti.

Gerçi bunalımın ilk kurbanları, gelişme yolundaki ülkeler oldu. Bunlardan lider rolündeki ülkelerin ve kurumların (IMF, Dünya Bankası) verdiği akıllarla yönetilenler başka türlü bir bunalıma girdiler. "Üretimsizlik Hastalığı" onlarda daha ciddileşti, ülke varlık-

ları mezada düştü. Bu akıllara inanmayanlar kurtulup yeni bir döneme girdiler. Asıl bunalımın büyükleri vurması ise bir süre gecikti, ama 2007 yılına gelince, bu ülkeleri fena çarptı. Ben kurtulabileceklerini de, bazılarının inandığının tersine, sanmıyorum.

İşte "dünya değişti" diyenler kapitalist ekonomide kaptan köprüsünde meydana gelen ve asıl değişiklik olan bu oluşu görmemişlerdi ve hâlâ görmüyorlar. Pekiyi onların "dünya değişti" derken murat ettikleri neydi ya da ne gibi değişiklikler idi? Emperyalizmin yaşamını sürdürebilmek için sömürüyü daha yoğunlaştırma yolunda yaptıkları telkinlerdi. Bunalımdan kurtulmak için ikinci çareye, "sömürüyü artırma"ya sarıldılar.

2) Daha Fazla Sömürme Hırsı

ABD'nin başını çektiği emperyalist ülkeler sanayideki mukayeseli maliyetlerini yitirdikçe dış ülkeleri daha yoğun sömürerek bunu kapatma yolları aradılar. Başvurdıkları yöntemler birkaç yolda belirdi. İlk yol, "Globalleşme esastır ve her ülkenin yararınadır" propagandasıyla gelişen ülkelerin kendi ürettikleri ürünler için koydukları koruyucu önlemleri zorlamalarıdır.

İkinci yol, doların rezerv para olma gücünü korumak için her önleme başvurdular.

Üçüncüsü, Üçüncü Dünya ülkelerinin tarımlarını çökerterek, kendi tarımlarını koruyarak ayrı bir sömürü kapısı açtılar. Tarımları rekabetçi yapıdan uzaklaştırılan gelişme yolundaki ülke tarımları zamanla yıkılmaya başladı.

Şimdi bunları görelim.

A) Küreselleşme (Globalleşme)

Amerikalı ve Avrupalı eski siyasiler ve kapitalizme göbekten bağlanan yazarlar 1980 ve 1990'lı yıllarda dünyanın "Barış içinde ve insanların refahının yükselmesine en uygun yaşama yolunun

globalleşme olduğunu" ortaya koyup öne süren kitaplar yayınlama yoluna girdiler.

Bu kitaplarda yapılan telkinlere göre, her ülkenin kendi ulusal kimliğini yükseltmeye amaçlı yollara başvurmaları insanlığın yararına değildi. Bu yol bırakılmalıydı. "Her halk bu milliyetçi kalkan arkasında kendi sanayici ve tarımsal üreticileri tarafından soyuluyor"du. Bunu önlemek için her halk geçimi için en ucuz ve elverişli şekilde, dünyada en ucuz yollardan mal sağlama hakkına sahip olmalıydı. Milletlerin kaderi ortak idi, herkes kesesine uygun gelecek yollarla dünyanın neresinde "en ucuz, en kaliteli" mal varsa o mal kullanılmalıydı. Devletler ve onları yöneten hükümetler milli üretimi koruma yolunda gideceğim diye buna engel olmamalıydı. Bu üretimi öldürürdü. Tüketicilerin ve insanların yararı burada değildi.

Bir yandan bunlar kitaplar ve ateşli konuşmalarla yayılırken, öte yandan ülkelerin milli ekonomilerini korumalarını önleyen bir dış ticaret sistemi ülkelerin önüne sürüldü ve Marakeş kentinde bu yöntemlerin uygulanacağı ülkelerin temsilcilerine imzalatıldı. Bilindiği gibi globalleşmenin temelini oluşturan bu ekonomik felsefe zaten 1940'lı yılların sonundan başlayıp dünyaya kabul ettirilmeye çalışılıyordu. Ancak bu ilkelerin karşısına inanan ve bu inanca uygun ekonomi politikalarını uygulayan bir sosyalist blok vardı. Bu uygulamaların temsilcisi Sovyetler Birliği'nin ve etrafındaki blokun çöküşü ile globalizmi dünyanın hemen her tarafındaki ülkelere kabul ettirme çalışmaları hız kazandı. Aynı zamanda başarı da kazandı. Globalleşme bu kez sadece malların değil, hizmetlerin ve sermayenin de serbestçe ülkeler arasında dolaşması hakkını kazandı. Sermayenin, özellikle kısa vadeli sermayenin serbest dolaşımı globalleşmenin kapsam ve hız kazanmasını sağladı.

Globalleşmeden yana olan ekonomi yöneticileri ve teknisyenleri, globalleşmenin döviz bulamayıp nedeniyle kısıta uğramasının ortadan kalkmasıyla, "her mal veya hizmetin en ucuz ve en kaliteli olanına" ulaşmak yoluyla sağlanmasına ve buna döviz imkânları

yetmezse faizini ödeyerek bu engeli aşmayı doğru yol kabul ettiler. Böylece başta ABD olmak üzere endüstri ülkeleri bir yandan ürettikleri mallar için daha geniş pazarlar bulurken, öte yandan kısa vadeli fonların faizleriyle gelişen ülkelerden bir başka sömürü olanağı daha kazandı. Globalleşme bu suretle bir koyundan birkaç post çıkarma imkânını sağlıyordu.

Globalleşme onu savunanların dilindeki kadar masum bir süreç de değildi. Sürecin sürebilmesi için ona karşı çıkabilecek milli devletlerin parçalanıp dağıtılması gerekiyordu. Zavallı Yugoslavya bu isteğin başlıca kurbanı oldu. Bir devletten sekiz devlet çıkarılması için kan dökme dahil her yola başvuruldu. Aynı yöntem Sovyetler Birliği'ne de uygulandı. Putin'in akıllı siyaset liderliği sayesinde ancak *kısmen* başarılı olabildi. GÜDÜLEN amaca varılmak için, milliyet ve millet kavramı yerine insanlara başka bağlılıklar (tabiiyet) öğütlenmeye başlandı. Türkiyemizi örnek alırsak, Türklük yerine ırksal bir bağlılık (Kürtlük) ile "ılımlı İslam"a bağlılık emperyalizmce kullanıldı ve ülkenin ulusal dengesi bozulmak istendi. Ülkelerin emperyalizme karşı takınacağı *ulusal* tavırlar böylece baltalandı.

Küreselleşme teriminin sihri de, her anlamsız ve tek taraflı yorumlanan terim gibi aslında uzun sürmedi. 2000'li yılların başında Hindistan ve Brezilya'nın başını çektiği birçok ülkenin dayatmasıyla bu ilkenin uygulayıcısı olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) etkisiz bırakıldı: Dış Ticarete İkili Anlaşmalarla DTÖ ilkelerinden ayrılma dönemi başladı. Ama egemen olduğu kısa sürede bizim gibi ülkelerde önemli yıkım yapmıştır. Globalleşmenin itibarını yitiriş yıllarını 3. ciltte anlatacağız.

B) Rezerv Para Olarak Dolar

ABD ekonomisi dolar emisyonu (yani özellikli basımevlerinde dolar basılması) yapılmadan ayakta duramıyordu. Ancak böyle bir paranın dünyada değerini koruması ve hatta bir Rezerv Para gibi önem taşıması ABD için varlık/yokluk sorunuymdu, son derece de

önemliydi. ABD bu amaca varmak için dünyada alışveriş hacmi en yüksek meta olan ham petrolün, üretici ülkelerden dışarıya sadece dolar ile satılmasını zorlama yoluna girdi. Gerçekten de Ham Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), ham petrolü uzun süre sadece dolar ile sattılar. Bu esastan sapmak isteyen Irak eski Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'e haddi çabuk bildirildi. Ortaya salınan bu korkuyla bu uygulama devam ediyor.

Zamanla sadece ham petrolü dolarla sattırmak ABD için yeterli amaç sayılmakla kalmadı, dünyadaki ham petrol üreten ülkelerin ABD nüfuzu altında bırakılması bir dış siyaset ana ilkesi haline geldi. Dünyadaki bulunmuş ya da işletilen ham petrolde Ortadoğu en önde geliyordu. Bu nedenle Ortadoğu'yu siyaseten ya da doğrudan ABD etkisi altında tutacak tarzda bir dış siyaset, ABD dış politikasının belkemiğini oluşturdu.

Ancak zaman ilerledikçe ve ABD'nin dış ticaret açıkları büyüdü, doların güçlü değil zayıf ve gitgide değer yitiren bir para olmasında ayrı bir fayda görüldü. Bu yolla ihracatın artırılıp dış ticaret açığının azaltılması düşünüldü. Özellikle böyle bir paranın rezerv para olarak da dünyada egemen olması 2000 yılından sonra büyük zorlukların çıkmasına yol açtı. Bunları da 3. ciltte göreceğiz.

C) Tarımda Temel Politika Değişiklikleri

1980'lere kadar ekonomi dünyasında adeta bir işbölümü zımnen kabul görmüş gibiydi. Buna göre dünyanın tarımsal üretimi gelişen ülkelere, endüstriyel üretimi ise gelişmiş ülkelere bırakılmıştı. Ancak 1980'e doğru, yazılı olmasa da yürürlükte bulunan bu bölüşmeyi gelişmiş ülkeler bozmaya başladı. Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerde Kimyasal Gübre ve Tarım İlaçlamasının önemi arttıkça sanayi ve özellikle kimya sanayi firmalarının tarıma ilgileri arttı. Tarım üretiminin ve yönetiminin büyük kısmı arazi sahiplerini de sömüren firmaların eline geçti. Bu yapı değişikliğiyle birlikte özellikle ABD'de tarım ürünleri dış ticaretinde dev ticari firmalar

kuruldu. Türkiye siyasilerini bir hayli uğraştıran, ABD Cumhurbaşkanının himayesine aldığı Cargill bunlardan biridir. Kaynak Yayınları'ndan çıkan *Tarım-Bolluk İçinde Yokluk* adlı derleme kitabında bu oluş yeterli ölçüde anlatılmıştır. Burada gelişmiş endüstri ülkelerindeki bu yapı değişikliğinin dünya dış ticaretine yansımalarını kısaca anlatacağız.

Bu yapısal değişiklik olmadan da ABD'de olsun Avrupa Birliği'nde olsun, tarımsal üretime kamu eliyle yapılan yardımlar (sübvansiyonlar) vardı. Bu yardımlar aslında tarım aile işletmeleri elindeyken önem taşıyor ve "yoksul köylüye yardım" niyetiyle açıklanıyordu. Ancak tarım üretimi büyük sanayi firmalarının eline geçince bu gerekçe ortadan kalktığı halde, bu sosyal amaçlı gibi gösterilen yardımlar kaldırılmadı, aksine artırıldı. Örneğin 1980'lerin başında tarıma yapılan sübvansiyonlar ABD'de ve AB'de 100 milyar dolardan az değildi. Bunlar kalırken, IMF ve Dünya Bankası gibi kapitalizmin kurumları, bizim gibi ülkelerin tarım sübvansiyonlarının kaldırılması yolunda baskılar yaptılar ve bunda başarı sağladılar. 1980'den önce ihracatımızın büyük kısmı tarımsal ürünler iken, bu yıldan başlayıp tarımsal ürün ihracatı yavaşladı. Hükümet olsun, aydınlar olsun bu olayı hiç de yeis ile karşılamadı. Aksine, "ihracatımızın büyük kısmı artık tarımdan endüstri ürünlerine kaydı" diye sevindiler.

IMF olsun, Dünya Bankası olsun ve 2001 krizinden sonra ekonomimizin yönetimini eline alan Kemal Derviş olsun, tarımımızın zayıflaması için ellerinden geleni yaptılar. En önemlisi bitkisel ürünlerimiz tohum bakımından sıkı biçimde dış ülkelere bağlandı. Dış alıcılar özellikle son yıllarda tüketimi hızla artan Mısır gibi ürünlerde yetiştiricilerin tohumlarını ele geçirmesini men eden satın alma politikaları geliştirdiler. Atatürk'ün büyük bir ileri görüşlülükle kurduğu ve uzun on yıllar uzmanlarımızın büyük emekleriyle geliştirilen tohum istasyonlarımız nankör devlet politikalarıyla elden çıkartıldı. Ürünlerimiz önce tütünden başlanarak üretim yasak-

larına ya da kota sistemlerine maruz bırakıldılar. Ürünlere yapılan sübvansiyonlar yerine getirilen doğrudan destek yöntemiyle eski sübvansiyonlardan yoksun bırakıldı.

Sırası gelmişken 1950'den bu yana tarım politikalarında içine düşülen hatalı politikayı burada değerli bir yazarımızın nefis bir köşe yazısından da yararlanarak işaretlemek isteriz.

Tarımda Süregelen En Önemli Yanlış Politika

22 Ağustos 2008 günlü *Milliyet* gazetesindeki köşesinde Güngör Uras bu hatalı politikaya şöyle parmak basmış:

"Biz yıllardır tarım ürünlerinde üretim ve pazarlama düzenini kuramadığımız için, 1) Ürün az olur ağlarız, 2) Ürün çok olur ağlarız.

"Bunun sonucu, 1) Tarım kesiminin potansiyelini gereğince değerlendiremiyoruz, 2) Tarımda üretim yapanlar mutlu ve aciz, 3) Tarım alanlarından kentlere büyük göç var.

"Yanlış politikalarla dünya pazarında ağırlığı olan ürünlerimiz yavaş yavaş üretilemez oluyor.

"1) Türk tütünü diye bir şey vardı, yok oldu, 2) İncirde iddiamızı kaybetmek üzereyiz, 3) Kuruüzüm üretenler dertli, 4) Pancar çiftçisi yarınından endişeli, 5) Pirinçte, bakliyatta üretim geriliyor, 6) Ayçiçeği ve yağlı tohumlar üretimi iç talebin yarısını bile karşılamıyor, 7) Buğday ekenler mutsuz, 8) Pamukta üretim yetersiz. Say say bitmiyor.

"Halbuki her tarım ürünü ekonomide hareket yaratır... Tarım ürünleri katmadeğeri en yüksek ürünlerdir. İşlemenin nimetlerini de üretici paylaşabilir, işlemenin katmadeğeri Türkiye'de kalırsa."

Aslında yapılacak şey her ekonomik faktörü tarımsal üretim hacmine göre ayarlamak iken, eksik gelen faktörler için tarımsal üretimden fedakârlık yapılmıştır. Bu hata 1980'den önce de yapılmıştır, ancak sürekli devlet politikası haline gelmesi özellikle 1980 sonrası olmuştur.

Sömürüye Direnç

2001 yılına kadar Kemalist bürokrasi, özellikle özelleştirmelerde, başta yargı bu dış sabotajlara, kapitülasyonlara boynu eğik iktidarlara rağmen gücü ölçüsünde direndi. Özellikle Sayın Profesör Mümtaz Soysal'ın baha biçilmez önderliğiyle örgütlenen sendika liderlerinin de yardımıyla hukuksal yöntemlerle, yurtsever idare yargımızın hukuk kurallarını Kemalist biçimde yorumlamasıyla KİT'lerimizin yağma edilmesini bir süre önlediler. Ne yazık ki, bu direniş Parlamento'ya girmiş hiçbir siyasi partiden destek görmedi. Çünkü ülkede birçok parti vardı, ama emperyalizme ses çıkarmamaya ve AB'ye girmek için her türlü ödüne razı bir tek politika vardı. Değişik adlardaki partilerle yaşatılan adeta bir tek parti hükümeti vardı. Böyle olunca bu direniş elbette çökecekti. Hele Kemal Derviş'in reform adını verdiği yıkıcı uygulamalarıyla çöktü gitti.

Dünyadaki Gelişmeleri Yanlış Okuyuş

İncelediğimiz zaman diliminde Türkiye'ye gelip geçen koalisyon iktidarlari, başliğa çıkardığımız Dünya Bankası öğütlerini aynen yerine getirdiler. 1) Devletin yıllarca emek verilerek kurulmuş sanayi tesislerini bir başından başlayıp haraç mezat satmaya başladılar. Mevcut yasalar bunun için yeterli değılirse, özelleştirmeler İdari Yargıdan dönüyorsa yasaları, yargının kararlarında gösterilen eksikleri giderecek biçimde değıştirdiler, ya da yargı kararlarının uy-

gulanma olanaklarını sınırladılar; 2) Zorunlu Tasarruf ve Konut Edindirme Yardımı (KEY) kaldırılarak ülkenin tasarruf oranı daha da düşürüldü; 3) Emeklilik zorlaştırıldı. Oysa daha başarılı biçimde uygulamalara giren Asya ülkeleri bunların tersini yaparak, sanayi ülkeleriyle aralarındaki gelişme farkını kapatıyorlardı. İktidarlar, IMF ve Dünya Bankası reçetelerinin bizim gibi ülkelerde tam tersi uygulandığında sağlanan başarıyı görmüyorlardı.

Özellikle dünyanın gelişmesinin Doğu Asya ülkelerine kaydığını görmüyorlar, ekonomimizi Avrupa Birliği'nin bir uydusu haline getirecek girişimlerle Birliğe girmeye uğraşıyorlardı.

Avrupa Birliği Kapıları

Bu zorlayışı Özal başlattı. Koltuğunun altına bu konuyla ilgili dosyaları verdiği Devlet Bakanı Ali Bozer'i bu konuda gereken her türlü girişimlerde bulunmaya yetkili kılarak Avrupa yollarına sevketti. Ama ortam hiç de bu girişim için yeterli değildi. En ufak bir ilerleme bile sağlanamadı. Bu sırada AB'de Doğu'ya doğru genişlemeyi isteyen akımlar güç buldu. İçinde Malta ve Kıbrıs Rum bölgesi gibi küçük ada devletleri dahil on ülkenin Birlik çatısına alınmasına karşılık Türkiye'nin Birliğe çağrılması düşünülmeydi (Avrupa Birliği Kopenhag Doruğu). Ancak ABD Başkanı Clinton'un zorlamalarıyla bir sonraki dorukta (Helsinki Doruğu) bu 10 ülkeden sonra Türkiye'nin de Birliğe girme görüşmelerinin başlanacağı, dolambaçlı yollarla ifade edildi. Aradan 9 yıl geçti (bu satırlar 2008 Ağustos'unda yazılıyor). 12 ülke daha Birliğe girdi, ama Türkiye'nin AB'ye girmesinde esaslı bir adım atılmadı, atılacağı da yok gibi görünüyor. Aslında bu can sıkıcı gelişmeleri 3. ciltte göreceğiz. Ancak bütün dinamizmini yitirmiş AB'ye girmeyi ülkenin geleceği için en önemli politika olarak görme, Türkiye hükümetlerinin ve muhalefet partilerinin başlıcalarının dünyayı değerlendirmekte ne

kadar yanlış yolda olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü 1995'ten başlayarak Avrupa artık dünyanın ekonomik açıdan "hasta adamı"dır. İşin tuhafı AB'de yönetim yerinde olanlar Türkiye'nin önemini düşünür görünürken, 1950'den bu yana Batı blokunda, NATO içinde yer almış bir ülke iken, eski Varşova Paktı içinde bulunmuş ülkeleri Türkiye'ye yeğ tutmuştur. Türkiye'ye Helsinki Doğru'nda Aday Üyelik vaadi yapıldığında AB'nin 15 üyesi vardı, şimdi AB içindeki ülke sayısı 27'yi bulmuştur. Ve Birlik yöneticileri daha önümüzdeki 10 yıl beklemekten ya da görüşmelerin iki ucu açık niteliğinden söz etmektedir. Bu konunun gelişmesi de 3. ciltte ele alınacaktır. Yalnız ben bu 10 yıl bitinceye kadar AB'nin şimdiki haliyle ayakta kalabileceğine inanmıyorum.

Türkiye Ekonomisi/Yakın Tarih kitabımızın bu 2. cildini okuyucuya sunarken, çalışmalarına en büyük yardımı veren eşim Türksen'e minnettarlığımı burada belirtmek isterim. Kolay olmayan bir çalışmaydı. Yürüme kapasitem sınırlı olduğundan, kitabevlerine gidemedim. Aslında Emre Gökçay imdadıma yetişmeseydi belki de çalışmayı tamamlayamazdım. Ona sınırsız teşekkür ederim; ayrıca çok sıkışık yayın programının içinde bu kitaba yer ayıran Kaynak Yayınları'na da...

2008 Ağustos, Moda

BİRİNCİ BÖLÜM

**24 OCAK 1980'DEN 1990'A KADAR
TÜRK EKONOMİSİ**

BİRİNCİ KISIM

24 OCAK KARARLARI VE UYGULANIŞI

1) 1980 Öncesi Ekonomi

1979 yılının Kasım ayında ülkede önemli bir seçim vardı. Hem Cumhuriyet Senatosu'nun üçte biri Anayasa gereğince yenilendi, hem de boşalan beş milletvekilliği için ara seçim yapıldı. Beş milletvekilliğinin beşini ve 51 senato üyeliğinin 34'ünü Süleyman Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi kazandı. Bu durum üzerine, Büyük Millet Meclisi'nde en büyük parti konumunda olmasına karşın CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Başbakanlık'tan istifa etti. Meclis'in o günkü dağılımında daha önce İkinci Cephe Hükümeti'ni kurmuş olan Demirel bu kez bu yolu bir daha denemeyeceğini söyledi. Diğer sağ partilerle anlaşarak Azınlık Hükümeti kurmayı uygun gördü ve kurdu...

Hükümet gerek ekonomik bakımdan ve gerekse sokak olaylarının adeta bir iç savaş halini alması durumuyla ciddi zor durumdaydı. Başbakan sokak olaylarını askerlere geniş yetki vererek çözüme ve bütün aklını ve enerjisini ekonomik durumu düzeltmeye yöneltme yolunda karar aldı. Aslında (bugün içinde bulunduğumuz koşullarla kıyaslanacak olursa) abartıldığı kadar kötü bir durum da yoktu ortada. Ama bizde her zaman ithalat yapılamaz olduğu zamanlarda durum abartılır. Oysa ihracat kapasitesiyle ülke tarım ve sanayii (Özel ve Kamu Kesimi olarak) ayakta idi. Mali sistem ve

bankalar arızasız çalışıyordu. Dövizle Çevrilebilir Mevduat¹ kalıntıları dışında önemli bir iç ve dış borç yoktu... Ama bizde ithalat, gereken akıcılıkla yürümeyince ekonomiye batmış gözüyle bakılır. Oysa piyasa ithalat yapmanın, pahalı da olsa çaresini bulmuştu.

İkili Finansman

Çarenin adı "İkili Finansman" idi. İthalat yapmak isteyen, Avrupa'daki işçi dövizlerini Türk parası ödeyerek satın alıp, ithalat bedelini peşin olarak dövizle orada ödüyordu. Ama bedelin kâğıt üzerinde resmen ödenmediği gerekçesiyle bu malı Türkiye'ye ithal etme olanağı yoktu. Burada da "Mal Mukabili İthalat" formülü kullanılarak engel aşılıyordu. Yani ithalatçı, gelen malın bedelini Türkiye'de bir bankaya Türk lirası olarak depo ediyordu. Böylece mal ülkeye ithal ediliyordu. Dışarıda malı satan dış firma "param ödenmedi" diyerek Türkiye'yi sıkıştırıyor, mahkemelere ve diğer takip yollarına gitmiyordu. İthalatçı da –özellikle ithal malını kendi ithalatında kullanan sanayici ithalatçı– durumdan sadece maliyet yüksekliği dolayısıyla yakınıyordu. Çünkü mal bedelini karaborsadan aldığı dövizle ödediği yetmiyormuş gibi, bir de aynı bedeli bir Türk bankasında tutmak zorunda kalıyordu. Bu mekanizmayı resmi makamlar da biliyordu. Hatta Başbakan Ecevit, Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin "Türk işadamlarının dehası" diyerek bu yolu övüyorlardı.

Ne var ki resmi kurumlar ve KİT'ler bu yolu uygulayamadıkları için, özellikle bunların ithal ettiği mamullerde, örneğin gübre ve petrol türevlerinde (benzin, mazot, tüpgaz), hatta Tarış ithalatında sıkıntılar çekiliyordu. Her gün uzayan benzin ve zeytinyağı kuyrukları tahammül edilemeyecek haldeydi. Zaten Ecevit'in 1979 Kasım yenilgi de buradan doğmuştu.

Aslında 1979'da girilen bunalım gerek o zaman ve gerekse daha sonraları gereğinden fazla abartılmıştır. Ülke ithalatı aslında, o

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. A. Başer Kafaoglu, *Türkiye Ekonomisi/Yakın Tarih-1*, 1. basım, Kaynak Yayınları, 2004, s.331 vd.

zamanlar GSMH'da bugünkü gibi yüksek pay almazdı, 2 milyar doların biraz üzerindeydi. Dış ticaret açığını uygun bir kur politikasıyla, hatta Avrupa'daki işçi dövizleri rayıçları artırılarak kolaylıkla dert olmaktan çıkarmak mümkündü.

2) Kararlar Nasıl Alındı

Demirel içinde bulunulan duruma çözüm ararken, bir gün Kontenjan Senatörü Adnan Başer Kafaoglu koltuğunda bir dosya ile ziyaretine geldi. Başbakan'a ekonomideki durumun o kadar umutsuz olmadığını, aslında sanayi ve tarımın büyük ölçüde zedelenmeden ayakta durduğunu anlattı. Yapılacak şey, dövize yığılan talebi zamana yaymak ve DÇM borçlarını erteletmek idi... Demirel anlatılanları makul buldu. Adnan Bey'i daha Teknik Üniversite'den mezun olduğu yıllardan tanırdı. Kendisini vaktiyle Gelirler Genel Müdürü olarak atayan da kendisiydi. 1970 devalüasyonunda (ki bence çok başarılı bir operasyondur) ve onun doğurduğu sıkıntıların çözümünde çalışan çekirdek kadronun (diğer elemanları Turgut Özal, Naim Talu, Kemal Cantürk, Muammer Dolmacı idi) içindeki performansıyla Demirel'in beğenisini kazanmıştı Adnan Bey. İsviçre'ye dış göreve gittiğinde de arar, danışırdı. Kendisini yeniden dinlemek için süre istedi ve yeniden çağıracağını söyledi.

İkinci buluşmada Başbakan'ın yanında bazı kurmayları da vardı. Burada Adnan Bey kısa süreli sorunları çözmede kilidi oluşturan noktaları bir daha anlattı. Hükümetten durmadan döviz isteyecek iş sahiplerinin sıkıştırmalarını önlemek için önce döviz fiyatlarının düzeltilmesi gerekiyordu."² Bu çok önemliydi, zira yukarı-

2 Merhum ağabeyim bu yazdıklarımızı sadece bana değil, birçok yerde anlatmıştır. Örneğin Flash TV'de yapılan bir programda da anlatmıştır. Ayrıca o dönemin bilgili tanıklarından Merhum Coşkun Kırca, 24 Ocak Kararları'nı Adnan Başer Kafaoglu'nun tasarladığını birkaç kez televizyonlarda anlattığı gibi, o zaman Demirel kabinesinde bulunan bazı bakanlar da buna tanıktır. Ayrıca bkz. Arslan Başer Kafaoglu, *Ekonomik Bunalım*, Kaynak Yayınları, s.11 ve devamı.

da açıkladığımız İkili Ödeme gereği, çok büyük ölçüde Türk liralari karşılıkları bankalara yatırılmış ithalat vardı. İşadamları ilk fırsatta bunları karşılayan dövizlerin transferini talep edeceklerdi. Bu talepleri yavaşlatmak için talep sahiplerinden bu Türk liralalarını dövizin devalüasyondan sonraki değere uygun gelecek biçimde tamamlamaları istenecekti. Örneğin İkili Ödeme sisteminde 1 milyon dolarlık mal getirmiş olan bir ithalatçı ya da sanayici, bankaya bunun karşılığı olan 46 milyon lirayı depo etmişse, örneğin doların yeni değeri 70 lira olarak saptanırsa, 24 milyon lira daha ödeyip karşılığı 70 milyon liraya çıkarmadan transfer isteyememeliydi. Bu talepleri yavaşlatmak için yeni dolar kuru eski kurdan epeyce yüksek olmalıydı. Bu farkları hemen bulmak kolay olamayacağı için eskiden kalma işlemlerden dolayı transfer baskısı da yavaşlayacak, yeni ithalata daha çok döviz ayırmak mümkün olacak, mal kıtlığı kolayca aşılacaktı.

Adnan B. Kafaoglu bu nedenle dolar değerinin 70 liraya kadar yükseltilmesini istiyordu. Liranın bu ölçüde devalüe edilmesi sonradan çok eleştirildi. Ama operasyonun en önemli noktası transfer talebinin büyük ölçüde kısılmasını sağlayacak yüksek döviz değerini yürürlüğe koymaktı. Sonradan Turgut Özal bu gerekçeyi başka şekilde ve alaya alınacak biçimde anlattı.³ Çünkü programın bu kısmını kendi hazırlamış değildi.

Doğal ki, devalüasyon sadece döviz kurunu ayarlamakla bitmeyecekti. Her devalüasyon gibi bu da IMF'nin onayından geçmeliydi. Bu safhada da kendisinden bazı kolaylıklar istenmeliydi. Şöyle ki:

3 Devalüasyondan birkaç ay sonra gazetecilerle konuşurken, dövizin yeni kurunun böyle yüksek saptanışını "IMF'yi şaşırtma" esprisine bağlamıştır. "Ben bunu hep yaparım. Bir önceki devalüasyonda da onlar dolar 13 liraya yükseltilsin derken ben 15 lira yaptım. Bu suretle zamana dayanıklı bir kur sağlandı, 15 liralık dolar kuru yıllarca değişmeden kaldı. Bu 70 liralık dolar kuru da yıllarca değişmeden kalacak" diyordu. Oysa 70 liralık yeni kur iki yıl bile dayanamadı. Daha önceki 1971 devalüasyonunda 15 liralık kurun uzun süre kalmasının ise dünya ve ABD ekonomisiyle ilgili başka nedenleri vardı.

1) Gerek iç piyasanın ve gerekse dış alacaklıların programa inancını artırmaya dönük çekirdek bir döviz rezervi yaratılması için IMF kesenin ağzını bir miktar açmalıydı.

2) Eskiden kalma DÇM döviz borçlarının ödenmesi bu döviz kıtlığında olanaksızdı. IMF bunlara getirilecek yeni çözümlerde (erteleme, konsolidasyon gibi) Türkiye'ye yardımcı olmalıydı.

Doğal ki, yeni dolar değeriyle oluşacak fiyat düzeyine uyum sağlamak üzere KİT fiyatları da zamlanacaktı (buna ayarlama deniyordu).

Bu etraflı önlemleri Başbakan'a bağlı olarak yönetecek yeni bir kişi gerekti. Demirel de bu fikre katıldı. Göreve atayacağı ismi de zikretti. Bu kişi Turgut Özal değildi. Fakat Adnan Bey "bu görev gerek kamu kesimi ve gerekse özel kesimdeki deneyimleri gereği Turgut Özal'a verilse uygun olur" önerisinde bulundu.

Esasları saptanan kararlar 24 Ocak'tan daha önce ilan edilecekti. Ancak araya Kumandanların Bildirisi girdi. Bu bildiride asayiş olayları ile ilgili olarak Hükümet uyarılıyordu. Bu nedenle kararların ilanı 24 Ocak tarihine kadar uzadı. Arada Turgut Özal Başbakanlık Müsteşarlığı ve DPT Müsteşarlığı vekâletine atandı.

24 Ocak kararları, tanınan IMF kredileriyle ithalat açılınca, Türkiye'nin egemen çevrelerinin geleneksel davranışlarıyla karşılandı. Çünkü Türkiye'de belli çevreler istedikleri ithalatı hemen yapıyorlar ve gelir düzeylerinin karşılığı yaşamı sürdürecektir döviz olanakları sağlanıyorsa "ekonomi yolundadır" değer yargısını verirler. Ama ülkenin ekonomik geleceği nereye gidiyor, kendileri dışındaki yurttaşlar ne sıkıntılar çekiyor, bunlara bakmazlar. Ne yazık ki bu çevrelerin egemen olduğu medya da büyük kısmıyla bu çevrelere bakarak yayın yaparlar.

Bu kez de böyle oldu. Muhalefet lideri Bülent Ecevit kararlara inançlı bir şekilde karşı çıkıyordu. "Eskiden mal kıtlığı vardı. Bu kararlara vitrinler malla dolacak, ama yurttaşın bunları alacak parası olmayacak" diyordu. Hele bir kez "Bu kararlar, demokratik,

parlamentolu bir düzende uygulanamaz" diyerek gelecek bir askeri darbenin işaretini veriyordu. Ama Genel Başkan bunları söylerken, kendi partisinden bile tam destek görmekten uzaktı. Örneğin partisinden ekonomi profesörü ve kısa süre Maliye Bakanlığı yapmış olan bir Senato üyesi bile 24 Ocak kararlarını göklere çıkarıyordu. Değerli ve rahmetli köşe yazarı Örsan Öymen bu nedenle kendisine "Üstün Demirel" adını takmıştı. Doğal ki, bu profesör partide yalnız değildi.

O sıralar bir oylama yapılsa BMM CHP Grubu'nda 24 Ocak Kararları güvenoyuna layık görülürdü. Zaten bu hep böyle oldu, daha sonra da muhalefette Özal'cı politikalara şiddetle karşı çıkanlar iktidarlarında aynı yöntemleri uyguladılar. Yani aslında 24 Ocak 1980 tarihinden sonra askeri yönetim dışında ekonominin gidişine bir muhalefet kalmadı. Adeta ekonomide bir tek parti iktidarı kuruldu.

3) Kararların Esasları

24 Ocak kararlarının teknik açıklamasına geçmeden, bu kararların niteliğini belirten iki alıntıya yer vermek isterim. 1986'da yayınlanan *İş Bitiren Ekonomi, Liberalizm-Devlet Müdahalesi ve 24 Ocak* adlı bir seçki kitabın önsözünde İlhan Selçuk şöyle yazıyordu:

"24 Ocak neydi? IMF reçetesi iç liberal politikada baskılı siyasete dönüştürüldü. (12 Eylül); gerçek ücretler aşağıya çekildi, sürekli zam ve sürekli devalüasyon formülü benimsendi; büyük holdingler, küçük ve orta sermayenin yakınmasına karşın gözetildi; ülkenin ihracatı bir özel karteğe bağlandı; faiz oranları mevduat birikimini pompalamak için yüzde 50'nin üzerine çıkarıldı; gelir bölüşümü büyük sermaye çıkarına daha bozuldu. Altı yıl muhalefetsiz, tepkisiz, dirençsiz, halksız, basınsız, sendikasıız bir otoriter rejim ortamında program en katı biçimiyle yürürlüğe kondu..."

Gerçekten 24 Ocak kararlarının uygulama ortamı bu şekilde oluştu. İkinci alıntı, Profesör Gülten Kazgan'dan. Halka baskı yaparak ülkeye giydirilen bu gömlek hakkında şöyle der:

"Türkiye'de bazı yazarlar, cumhuriyet dönemi uygulamalarını jakoben olmakla suçlarlar. Oysa o yazarların hiç değinmedikleri 1980'li yıllarda Türkiye'ye tepeden dayatılan liberal politikalar bal gibi jakoben politikalardır."⁴

Aslında bu iki alıntı 24 Ocak kararlarının ulusa neler, ne acılar getirdiğini ve hangi siyasal yöntemlerle millete kabul ettirildiğini çok güzel anlatmaktadır. 24 Ocak kararları alındığı günlerde ekonomik bunalımın yanında ülke adeta bir iç savaş halindeydi. Önemli merkezlerde basın ve sendikalar, Sıkıyönetim baskısı altındaydı. 12 Eylül 1980'de gelen askeri darbe de ilan ettiği ilk bildirisinde "ekonomide 24 Ocak kararlarının uygulanacağını" açıkça duyurmuştu. Bu kararları uygulayan Turgut Özal'ı da, bunları sürdürsün diye, ileri sürdüğü her koşulu kabul ederek (bu koşullardan biri Maliye Bakanlığı'na Kaya Erdem'in getirilmesi idi) Başbakan Yardımcısı olarak atamıştı.

Aslında 24 Ocak günü ilan edilen kararlar, bu kararlarla açılan yeni dönemi tek başına anlatmaya yeterli değildir. Sonradan banka ve mevduat, faizler konusunda alınan kararlarla ekonomi yeni bir çehre kazanmıştır. Daha sonra Turgut Özal seçimle tam iktidar olunca Devlet Teşkilatını otoriter yönetimini sağlayacak biçimde değiştirdiği gibi, 1989'da Türk Parasını Koruma Mevzuatını yeni şekle sokmuştur. Bütün bu icraat ve değişimlerden sonra 24 Ocak düzeni tam olarak oturmuştur. Ne var ki bu incelememde ben her bir olay ve gelişimi tarihsel sırasıyla ele almayı uygun buldum. Şimdi bu yönetime uyarak 24 Ocak günü ilan edilen kararları görelim:

24 Ocak 1980'de ilan edilen kararlarda şu noktalar yer alıyordu:

4 Bkz. *Gülten Kazgan'a Armağan*, Bilgi Üniversitesi yayını, s.40.

1) Her şeyden önce Türk lirası devalüe ediliyor, yani değeri düşürülüyordu. 1 Amerikan dolarının değeri 46 TL'den 70 TL'ye çıkarılıyordu. Aslında bu çok yüksek bir oranda yapılmış devalüasyondu. Çünkü o günlerde dolar serbest borsada 53-55 TL düzeyindeydi. Aslında bu gelecek transfer işlemlerini karşılamak için, yukarıda da anlattığımız, doğru tercihti.

2) İthalata konmuş bütün kısıtlama ve yasaklar kaldırılıyordu.

3) Dövizler dahil her şey piyasadaki arz ve talebe bağlı kılınacaktı.

4) Faizler yükseltilecek ve sonra vakti gelince serbest bırakılacaktı.

5) Ücretler ve tarımdaki taban fiyatları enflasyon oranının altında kalacak şekilde yükseltilecekti.

6) KİT fiyatları piyasaya göre oluşacak, para basmaktansa ürünlere zam yapılarak karşılanacaktı.

12 Eylül öncesinde Demirel Hükümeti ve programın uygulamasında tam yetkili kişi olan Özal bu programı uyguladı. İki önemli konu vardı. Birincisi, KİT ürünleri fiyatlarının yeni oluşan fiyat düzeyine göre ayarlanması. Bu konuda Özal'ın yaptığı zam istemleri oldukça yüksekti. Bazı bakanlar karşı çıktılar, ama Başbakan'ın da dayatmasıyla biraz eksiğiyle de olsa bu zam karnamelerini imzaladılar.

İkinci önemli konu alacaklılarla ve Türkiye'ye "dereyi geçinceye kadar" verecekleri yardımla destekleyecek IMF ile ilgili görüşmeleri yapmak ve bir sonuca varmaktı. Önce alacaklılardan başlayalım.

24 Ocak'ta Dış Alacaklılar

Eski devalüasyonlarda (1958 ve 1970 devalüasyonları) bu alacaklara "arriyereler" yani "geri bırakılmışlar" adı verilirdi. Çünkü mal ithal edildiği halde dışarıya ödemesi yapılmamış mal bedelle-

rini içerirdi. Oysa bu kez biriken alacaklar farklıydı, transfer edilmemiş ithal malları bedelleri yanında, iki önemli kalem borç görünüyordu:

1) Eski Döviz Çevrilebilir Mevduat ana para borçları.

2) İkili finansmanla aslında ödenmiş ama karşılıklı anlaşmayla Türk lirası karşılığı bankalara depo edilmiş, fakat ödenmemiş görünen mal bedelleri (bkz. İkili Finansman).

Aslında bu iki kalemtedeki borç görünen paraların önemli bir kısmı borç sahibi ya da ithalatçı tarafından döviz olarak alacaklılara ödenmişti. Fakat kayıtlarda bu ödeme kaydedilmemişti, görünmüyordu. Sonradan Turgut Özal bu konuyu ciddi ustalıkla müzakerelerle bunları ülkeye yük olmayacak şekilde çözümlemiştir.

Türkiye ayrıca gelecekteki ihtiyaçları için IMF, Dünya Bankası ve OECD'den kendisine 24 Ocak müzakerelerinde vaat edilmiş yardımları istiyordu. Gerek Turgut Özal ve gerekse DPT Müsteşarı Yıldırım Aktürk bu maksatla dış ülke ve kuruluşlarla yoğun görüşmelerde bulundular. Sonunda 5 Nisan 1980'de Türkiye'ye çeşitli kaynaklardan 1 milyar 160 milyon dolar yardım yapılmasında anlaşmaya varıldı. Burası çok ilginçtir. Türkiye'nin ilan ettiğı İstikrar programını IMF ancak üç ay on gün sonra onaylamış ve fonlandırma, yani IMF ve Dünya Bankası destek kredileri 5 Nisan 1980'den sonra başlamıştır. Bu onay gecikmesi hükümetçe ve dış çevrelerce gizli tutulmuş ve aradaki sürede 500 milyon dolarlık bir köprü kredisi kullanılmıştır. Belli edilen yardım aslında eski devalüasyonlardakine göre oldukça yüksekti. Fakat verilış koşullarında büyük farklılık vardı ve bu farklılık 24 Ocak ile girilen yeni dönemin kalın çizgisini oluştuyordu. *Cumhuriyet* gazetesinin bu konuda soruduğı sorulara karşılık Prof. Korkut Boratav'ın verdiğı yanıtlar bu noktayı ya da çizgiyi aydınlatıyor.

"Soru: 15 Nisan Paris toplantısı Türkiye'ye 1,16 milyar dolar kredi taahhüt edilmesiyle bağlandı. Bu sonucu nasıl değerlendirirsiniz?

"Yanıt: OECD'nin 15 Nisan'da yaptığı taahhüt toplantısı, bu örgüt üyesi Batı devletlerinin, Türkiye'ye açacağı kredilerle ilgilidir. Aslında 'Devletten devlete' olan bu kredilerin doğrudan ikili ilişkilerle düzenlenmesi; araya OECD gibi bir örgütün girmemesi gerekirdi. Devletler arası ilişkilerde eşitlik ilkesinin gereği budur. Ne var ki, son yıllarda Türkiye'nin içe ve dışa dönük iktisat politikalarının en önemli unsurları, uluslararası kapitalizmin üst örgütleri olan IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi kuruluşlarla çizilmeye başlanmıştır. Artık örneğin Merkez Bankası'nın kamu kesimine açacağı kredilerin hacmi Hükümet ve Banka tarafından değil, IMF'nin saptadığı limitlerle ve onun tarafından belirlenmektedir. Türk lirasının dış değerini düşüren Hükümet kararlarının arkasında IMF'nin bulunduğunu herkes bilmektedir. 1980 yılında hangi yatırımların yapılacağı, hangilerinden vazgeçileceği Türkiye Cumhuriyeti yasama organınca kabul edilmiş Beş Yıllık Plan ve 1980 Programı tarafından değil, Dünya Bankası'nın önceliklerine göre ve bu kuruluşa verilen gizli mektuplarla saptanmaktadır. Ve haberler doğruysa Para Fonu yetkilileri, işçi sendikalarıyla, ücret kısıtlamaları üzerinde pazarlıklara oturmakta; fiilen Beş Yıllık Planın yerine geçecek olan üç yıllık bir stand by anlaşmasını Hükümetle görüşmeye başlamaktadır.

"Bu uluslararası kuruluşların Türkiye masaları şefleri ve memurları da OECD'nin 'taahhüt toplantı'sına katılıp, örgüt üyesi devletleri, Türkiye'nin kendi reçetelerini ne derecede sadakatle uyguladığı konusunda aydınlatmaktadırlar. İktisat politikaları üzerinde yürütülen bu açık seçik operasyonların yanı sıra ve perde arkasında siyasi pazarlıkların içeriğini bilmemiz mümkün değildir. Ancak bunların yürütüldüğünü kimse görmemezlikten gelemiz. Böyle bir tablonun önünde OECD'den gelecek paranın iktisadi bakımdan tartışılması arka plana düşer. Olaya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak ve yüzle-

rimiz kızarak bakmak zorundayız (bugünlerdeki duruma göre o koşullar çok hafifti. Fakat ekonomi politikalarında ulusal iradenin elden çıkması 24 Ocak kararlarından sonra başlamıştı. Korkut Boratav'dan bu alıntı bu bakımdan önemlidir-A.B. Kafaoğlu).

"Buradaki sorun, her türlü borçlanma ilişkisinde var olan kredi koşullarının yani vadenin, faizin, hatta kredi kullanım alanının saptanması ve denetimi gibi gösterilemez. Burada kredi koşullarının değil temel ekonomi politikalarının saptanması konusudur. Bu iki denetim biçimini birbirinden ayırmak zorundayız."⁵

Aslında bundan önceki devalüasyonlarda, operasyon gereği verilen krediler dolayısıyla iç işlerimize bu derece müdahale edilmezdi. Boratav bu konudaki farklı tutuma isabetle parmak basmıştır. *Cumhuriyet*'in diğer sorularına verilen yanıtlar da oldukça ilginçtir.

"Soru: Ancak her şeye rağmen Paris toplantısı, Demirel Hükümeti'nin 25 Ocak tarihli önlemler paketinin uluslararası düzeyde desteklendiğini göstermiyor mu?

"Yanıt: Gösteriyor, çünkü zaten bunun için alınan kararlardır bunlar. Ben Demirel-Özal önlemler paketinin arkasında ciddi bir iktisadi çözümleme yattığına inanmıyorum. Bu paket, sadece bir amaca yöneliktir: Dış kaynak sağlamak. Bu ekip 25 Ocak'a 'bize en çok dış kaynak sağlayacak İktisat Politikası kararları nedir?' sorusunu sorarak gelmiştir. Bu yüzden kararları savunanlar, bunların ekonomik meziyetlerini değil, dışarıdan para getirme yeteneğini savunma yolunu tutmuşlardır. 'Başka çare yoktu' sloganı, açıkça 'bu kararlardan başkası bize dış kaynak getiremez' anlamında kullanılmıştır.

5 Korkut Boratav, *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları*, Belge Yayınları, 1983, s.300 vd.

"Soru: Türkiye Ekonomisi büyük dış finansman gereksinmesi içinde olduğuna göre ve gerekli dış kaynak, ancak 25 Ocak kararları türünden politikalar sayesinde bulunacaksa o zaman 'başka çare yoktu' demek haklı olmuyor mu?

"Yanıt: Bu görüş tartışmayı iktisadi tartışma olmaktan çıkarır. İktisat Politikası önlemlerinin yarar ve zararlarının, iktisadi olarak tartışılması, bu kararların, ihracat, ithalat, işçi dövizleri, gelir dağılımı, sektörlerin büyüme hızları, fiyatlar gibi çeşitli değişkenler üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi anlamına gelir. Bu kararların ülke ekonomisinde bu türden etkilerini bir yana bırakarak 'dış kaynak sağlama yeteneği'ne göre değerlendirmek iktisat-dışı bir değerlendirmedir..."⁶

12 Eylül gelmeden geçirilen 24 Ocak uygulamalarına dair açıklamalarımız burada bitiyor. Yalnız şunu belirtelim, Türk Silahlı Kuvvetleri kararlar ve uygulamalar hakkında bilgi istedikçe Başbakan Demirel bununla yine Turgut Özal'ı görevlendirirdi. Özal bu buluşmalarda askerlerle iyi ilişkiler kurdu ve bu yakın gelecekte çok işine yaradı.

6 Korkut Boratav, *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları*, s.300.

İKİNCİ KISIM

ASKERİ YÖNETİM DÖNEMİ

Demirel ekonomide yangını söndürmüştü ama, ülkedeki iç savaş düzeyindeki asayişsizlik durmadığı gibi giderek şiddetleniyordu. 1980 Ağustos ayında günlük ölü sayısı sağ ve sol kesimden 25-30'u buluyordu. Bu asayişsizliği önlemek için ilk olarak Başbakan Ecevit, sonra da Demirel, Sıkıyönetim ilan edilmiş illerin sayısını artırma yolunda Genelkurmay'a önerilerde bulunduysa da, bu öneriler eldeki asker sayısı ile bunun "mümkün olmadığı" yanıtıyla karşılandı. Yalnız alttan alta askeri kesimde yoğun faaliyetlerin sürdüğü çıplak gözle bile görülüyordu. 11 Eylül günü Ankara'daydım. Kızılay'da sol örgütlerden birinin astığı pankartta "Albay Raci'ye Ölüm" yazıyordu. Bu Albay, Mamak Cezaevi'nin yöneticisiydi. Ayrıca Albay'ın bir kuklası da asılmıştı. İşin tuhafı, hemen bu kuklanın yanında bir askeri nöbetçi vardı. Ne pankart ne de kukla ilgilerce kaldırılmamıştı. Kentin çeşitli yerlerinden patlama sesleri geliyor, ama halk bunlara aldırmadan, alışkanlık içinde dolaşıyordu. Genelkurmay binasının yanıdaysa bir dizi tank yürüyüş için mevzi almıştı.

O gün Ankara Belediye Başkanı, sanki olağan bir günmüş gibi Ankara metrosunun temelini atıyor ve CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Ankara-Trabzon uçağında ertesi gün için yer ayırtıyordu. O gece bir kokteyle çağrılıydık. Orada Tabii Senatör Suphi Karaman, bizim gözlemlerimize ek olarak ertesi sabah askeri harekât olacağına dair belirtileri anlattı. Kokteylde bakanlık yapmış iki milletvekili

li de vardı. CHP'den Teoman Köprölüler ile AP'den Mahir Ablum. Onlara, gördüklerimize dayanarak Başbakan'a ve ana muhalefet liderine durumu anlatmalarını önerdik. Sanırım bunu yapmadılar.

Askeri darbe beklediğimiz gibi ertesi sabah yapıldı ve ben Haydarpaşa'da haberi orada görevli bir yüzbaşidan aldım. Diğer yolcular gibi ben de askeri gözlem altında evime geldim. Sokaklarda her evden gelen radyo seslerinden Sıkıyönetim bildirilerini işitiyorduk. Eve gelince daha rahat dinlediğim bildirilerden kurulan geçici yönetim ve hukuk biçimini anlayabildim.

1) Kurulan Karar Mekanizması

Yeni yönetim Türkiye'nin her ilinde Sıkıyönetim ilan ediyordu. BMM (Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi olarak) feshedilmişti. Meclis'te temsilcisi bulunan dört partinin lideri Başbakan Demirel ile Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş evlelerinden alınmış ve uzak yerlere götürülüp kapatılmıştı (A. Türkeş'in bulunup tutuklanması birkaç gün gecikse de). Bütün Belediye Başkanları da görevden alınmış, yerlerine subaylar atanmıştı.

Feshedilen BMM yerine kurulmuş olan Milli Güvenlik Konseyi görev yapacaktı. Konsey'in Başkanı Kenan Evren ve dört üyesi dört kuvvet komutanıydı (Kara, Hava, Deniz Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı). Kenan Evren Güvenlik Konseyi Başkanlığı ile birlikte Devlet Başkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı makamlarını da elinde tutuyordu. Diğer üyeler de kuvvet komutanı olmayı sürdürüyordu. Genelkurmay Başkan Yardımcısı Haydar Saltık aynı zamanda Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'ne atanmıştı. Hükümetin yakında kurulacağını Kenan Evren ilk basın açıklamasında duyurmuştu. Ancak bu o kadar kolay olmadı.

Hükümetin Kurulması

Daha ilk Konsey bildirisinin ardından Başbakan olarak Prof. Turhan Feyzioğlu'nun göreve başlayacağı kamuoyunda dolaşmaya başladı. Ama aradan birkaç gün geçmesine karşın bu atama yapılmadı. Ne var ki, Hükümet kurulmadan ekonominin yönetiminin Turgut Özal'a tevdi edileceği, 24 Ocak uygulamalarına devam edileceği belli olmuştu.

Hükümet konusunda ise Feyzioğlu ile Konsey arasında görüş ayrılığı çıkmıştı. Feyzioğlu, Hükümetin, yetki ve siyasal sorumlulukları bünyesinde taşıyan, yani parlamento içinden çıkmış bir Hükümet gibi çalışmasından yanaydı. Konsey ise siyasi karar ve sorumluluğu kendi elinde tutan ve sadece rutin işlere bakan bir hükümet tasarlıyordu. Konsey Feyzioğlu'nun tezini kabul etmedi.¹ Başbakanlığa da henüz birkaç ay öncesine kadar Deniz Kuvvetleri Komutanlığı makamında bulunmuş olan Emekli Oramiral Bülent Ulusu'yu atadı. Başlangıçta CHP'den ve AP'den birkaç eski milletvekilinin de Hükümette yer alması düşünülürken bundan da vazgeçildi. Aslında Hükümet oluşturulurken yeni Başbakana bir hareket serbestliği tanınmadığı daha o günden belli olmuştu. Çünkü Kabinenin Konseyce belirlenen isimlerden oluşması ve Başbakan'ın bunu aynen kabul etmesi söz konusuydu.

12 Eylül, 24 Ocak kararlarının yürütülmesi bakımından ayrı bir önem taşır. Belirttiğimiz gibi muhalefet lideri Bülent Ecevit, bu kararların parlamentolu bir rejimde uygulanamayacağını daha önceden belirtmişti. 12 Eylül BMM'ni feshederek kararların uygulanmasına olanak sağladı. Bunu Prof. Korkut Boratav şöyle anlatıyor:

"... Demirel Hükümeti bu programı, Özal'ın ve sermaye çevrelerinin ... istekleri doğrultusunda, yani sistemli ve sürekli olarak emek aleyhtarı doğrultuda uygulayabilmenin ve geliştirmenin araçlarından yoksundu. İşte 12 Eylül 1980'de ger-

¹ Bu ayrıntıları, sonradan cuntanın Maliye Bakanı olan merhum ağabeyim Adnan Başer Kafaoğlu ile konuşmalarında öğrendim.

çekleşen rejim değişikliği, 24 Ocak programının önündeki bu önemli engeli ortadan kaldırdı. Özal'ı sadece fiilen değil, resmen de 'ekonominin patronu' konumuna getiren 12 Eylül rejimi, sonraki üç buçuk yıl boyunca iktisat politikalarının 'sermayenin bir karşı saldırısı' biçiminde gelişmesini, işgücü piyasasını 'askeri' bir denetim altında tutarak gerçekleştirdi. Bu bağlamda, 12 Eylül müdahalesinden hemen sonra kamuoyuna ilk kez hitap eden K. Evren'in konuşmasında da 'yüksek ücretler'den şikâyet edilmesi ilginç ve öğreticidir."²

Boratav'ın ne kadar haklı olduğunu aşağıda göreceğiz. Daha önce Gülten Kazgan'ın 24 Ocak kararlarından sonra güdülen, politikanın "Jakoben" yani "tepeden inme" olduğunu anlatışına değinmiştik. Gerçekten 1961 Anayasası'ndan sonra Türkiye'ye ekonomik konularda emeğin de rolü olması gerektiği fikri, sendikal faaliyetlerin demokrasinin en önemli koşullarından birisi olduğu inancı kuvvetle yerleşmişti. Bu inanç sürekli, çoğunca kaba güce dayanan bir tutumla topluma unutturuldu. Aksine emeği ve sendikaları ekonomik gelişme ve Türk halkının geleceği için tehlikeli bulan bir kamuoyu oluşturuldu.

12 Eylül güç ve zor kullanarak bunu oluşturmayı sağlayan çirkin bir siyasal harekettir.

Hareketi betimleyen bir arkadaşımın ifadelerini aynen katılarak buraya alıyorum:

Beş generalin "Milli Güvenlik Konseyi" diye adlandırılan yönetimi, Türkiye'de tüm temel insan haklarının, demokratik devrimlerin askıya alınmasıyla işe başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi kapatılmış, siyasi parti liderleri, milletvekilleri, önde gelen sendikacılar, meslek örgütlerinin başkanları gözaltına alınmışlardır... Darbenin ilk günlerinde ülkede tam bir gözaltına alma, toplama kampanyası yaşanmıştır. Silahlı mücadelenin içinde bulunsun bu-

2 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.348.

lunmasın tüm gençlik örgütlerinin liderleri, üyeleri, hatta sempati-zanları cezaevlerine konulmuşlardır.

Birçok dava açılmış, sayısız idam kararı verilmiş ve uygulanmıştır... Bu faşist baskı düzeni içerisinde tek egemen güç beş kişilik cunta olmuştur. Bu cunta, bir önceki Deniz Kuvvetleri Kumandanı Bülent Ulusu'yu Başbakan olarak atamış, 24 Ocak'ın mimarı Turgut Özal da Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olmuştur. Böylece 12 Eylül darbesinin 24 Ocak kararlarının bir türevidir, onun doğal bir sonucu olduğu meydana çıkmıştır.

12 Eylül darbesi, Türkiye'ye vahşi, acımasız kapitalist düzeni yerleştirmek amacıyla yönelik faşist bir eylemdir. Nitekim MHP'nin önde gelen yöneticilerinden Ağâh Oktay Güner, "biz içerdeyiz (cezaevini kastediyor), düşüncemiz iktidarda" diyerek duruma çok güzel teşhis koymuştur. İşkence ve sorumsuz baskı o dönemin temel özelliğidir. DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk, İstanbul eski Belediye Başkanı Ahmet İsvan ve nice kişiler işkence görmüşler ve bunu daha sonra anlatmışlardır. Sol yayınlarından dolayı İlhan Erdost gözaltına alındığı sırada yediği dayak sonunda ölmüştür. O günlerde tüm aydınlar, işçiler ve gençler bu baskıların sultas altında yaşamaya mecbur edilmiştir.

Siyasi baskılar devam ederken Turgut Özal ekonomik liberalizasyon programını fütursuzca uyguluyordu. Yüksek faizin cazibesi piyasada bankerlerin ortaya çıkmasına ve etkinleşmesine neden oldu. Televizyonlarda ve basında banker reklamları büyük bir yer kaplıyordu.

12 Eylül düzenine ve beş generalden oluşan cuntaya karşı koyan tek lider Bülent Ecevit oldu. Gelibolu'dan sürgünden döndükten sonra *Arayış* isimli bir dergi çıkartarak Cuntayı ve yönetim kadrolarını şiddetle eleştirdi. Bunun sonucunda tutuklanarak Ankara kapalı cezaevine kapatıldı. Soldaki diğer lider ve kişiler ise yurtdışına kaçmıştı. Bunlar arasında Behice Boran,³ Mihri Belli, Haydar

3 Türkiye Solu'nun büyük ismi, arkadaşım Behice Boran bu ayrılıktan sonra yurda dönemedi. Ömrü buna izin vermedi. Yurtdışında, ölümünden önce Uğur Mumcu ile yaptığı röportajda "ömrümün son günlerini gurbette geçireceğim hiç aklıma gelmezdi" demişti.

Kutlu, Aydın Engin, Oya Baydar, Ahmet Kaçmaz gibi isimler vardı. 12 Eylül bir yandan yurtiçindeki cezaevlerini doldurup, serbest olanları baskı altında tutarken, Avrupa ülkelerinde de önemli bir siyasi sığınmacılar grubu yaratmıştı."⁴

2) Ekonominin İşleyişi

Turgut Özal'ın ekonomi konusunda iki belirgin niteliği vardı. Birincisi ekonomiyi çok yanlış bilmesiydi. Bu yanlışları bu kitapta anlatacağız. Ama ikinci özelliği diğerinden de önemliydi, ekonomi bilgisi olmayanlarla konuşurken kendisini bu konuda çok bilgili olduğuna inandırmasıydı. Bu özelliği ile 12 Eylül'den önce Genelkurmay da, Demirel tarafından görevlendirdiğinde, 24 Ocak kararlarını anlatırken üst rütbelerdeki askerleri adeta büyülemişti.

Bunun sonucu olarak askerler ekonomiyi tam yetkiyle yönetmek üzere, hem de Başbakan Yardımcısı olarak, onu görevlendirdiler. Bu karar daha Hükümet ilan edilmeden kamuoyuna duyurulmuştu. Özal Maliye Bakanı olarak Kaya Erdem'in atanmasını da Konsey'den istemişti ve bu istek yerine getirilmişti.

Aslında burası için Evren'in gönlünde yatan Adnan Başer Kafaoğlu idi. Ama Özal dayattı ve başardı. Evren görev vermek için Ankara'ya çağırdığı Adnan Başer Kafaoğlu'nu "ben seni yine çağırırım, beraber çalışırız" diye İstanbul'a yolladı, sözünü de tuttu.

Evet Evren, sanırım 1980 yılının sonuna doğru onu Ankara'ya çağırdı. Yeni unvanı "Devlet Başkanı Danışmanı" idi. Özal ve Hükümetin ekonomi politikaları ve uygulamaları üzerinde denetimi Konsey kendisi aracılığıyla yürütecekti. Hükümetten gelen her tasarı, kararname ya da karar taslağı Adnan Bey'in süzgecinden geçtikten sonra Konsey Başkanı'nın yani K. Evren'in onayına çıkıyordu. Özal'ın 1982'de istifasına kadar bu böyle sürdü.

4 Tefvik Çavdar, *Türkiye'de Demokrasi Tarihi*, 1950-1995, İmge Kitabevi, s.280.

3) Bankerler Olayı

Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'ın yanlış yargılarından biri, birikim ve faiz üzerineydi. Ona göre güdümlü ve düşük faiz politikasıyla onun "tasarrufçu" dediği kişilerin hakkı yeniyordu. Hele son yıllarda enflasyon en düşük olduğu yıllarda yılda yüzde 25'ken, faizin yüzde 10'larda gezinmesi hem tasarrufçunun biriktirme hevesini kırmış ve hem de büyük adaletsizlik olmuştu. Aslında söylediklerinde doğru taraflar vardı. Elbette 1977'den sonra hızlanan enflasyon içinde yüzde 6 ile yüzde 14 arasında gezen bir faiz düzeyi ve onu koruma çabaları doğru olamazdı. Özellikle Merkez Bankası ve Ziraat Bankası'ndan gelen ve Başbakan Demirel'in de hak verdiği direnme nedeniyle 24 Ocak'tan sonra bir süre bu konuya el atılmadı. Fakat 30 Temmuz 1981'de faiz ve özellikle mevduat üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı. Bu yolla ülkede tasarrufun artırılacağı düşünülüyordu. O günlerde yeni kurulan bir kısım küçük banka kurucuları ve genel müdürleri (Ömer Çavuşoğlu, Özer Çiller vb.) 30 Temmuz Bankacılığı denen bu yeni düzene övgü yağdırdılar. Çünkü faizlerin esnek olmadığı dönemde büyük bankaların elinden mevduat kapamıyorlardı. Şimdi yeni düzende açık ya da yarı açık biçimde o bankalardan yüksek faiz verip daha çok mevduat toplayabileceklerini umuyorlardı. "Bizim genel giderlerimiz ve sabit değerler amortismanlarımız onlardan çok düşük. Bu farkı oralardan kapatırız" diyorlardı. Ancak bu hesapları tutmayacak, iki yıl sonra bir bunalım yaratarak kapılarını kapatacaklardı.

Ama ilk skandal başka noktada patladı. Özal ve arkadaşları faizleri tam serbest kılmak için mantar gibi türeyen (benim bir kitabımda "Mahalle Bankerleri" adını verdiğim) kişilere yurttaştan para toplama izni verdiler. Bu bankerler baş döndürücü faizlerle herkesten para toplamaya başladılar. Özal, para (mevduat) toplayan kişilere ve şirketlere sıkı bir inceleme sonunda izin verilmesi gerektiği kuralını ihlal etmişti. Bu bankerler ve hele büyükçeleri, Banker Kastelli ve Meban pahalı ilanlarla halktan para topluyorlardı.

"Televizyon ve basında reklamları büyük bir yer kaplıyordu. Banker isimleri toplumun önde gelen isimleriymiş gibi ezbere biliniyordu. Örneğin Banker Kastelli bunların başında gelmekteydi. Herkes sattığı evinin, arabasının parasını, emekli ikramiyesini alacakları faiz aşkına bu bankerlere yatırıyorlardı."⁵

Yalnız Çankaya'da Evren'in danışmanı Adnan Kafaoglu Devlet Başkanına ardı ardına raporlar sunarak, Banker Kastelli gibi en büyükleri de içinde olmak üzere bu bankerlerin çok kısa zamanda batacakları ve bunlara para yatıranların çok mağdur olacaklarını anlatıp önlem alınmasını istiyordu. Ama bunların Turgut Özal'a hakkıyla yansıtılmasına bile vakit kalmadan yüzlerce mahalle bankeri adreslerini de terk ederek dağılıp battılar. Aslında bu bankerler çapı küçük olanlardı. Büyük kısmı Başkent Ankara'daydı. Ama mağdurları da çoğu memur ve memur emeklisi, zengin olmayan kişilerdi. Dışlerinden turnaklarından artırdıkları 10-100 bin liracıklarını bu bankerlere vermişlerdi. Ne var ki bu bankerlerde alacakları 10 milyon sınırına dayanan kişiler de vardı. Bunlar yüksek faizin çekimiyle oturduğu evi ya da arabasını satıp bedelini bankerlere yatıranlardı. Birkaç ay aldıkları faizle kirada rahat bir yaşamın tadını çıkarmışlardı.

O sıralarda kaleme aldığım "Bankerler Olayı" kitabımda⁶ para yatıranların trajikomik öyküleri anlatılmıştır. Ama daha ilgi çekici olan, havaya uçan tahminen 60 milyar TL'nin ne olduğuydu. Öyle ya, bu paralar elbette yakılıp yırtılmamıştı. Bir yerlere, birilerine gitmiş ya da batan bankerler bunları gizleme olanağını bulmuşlardı. İşte hükümetin ve doğal olarak hükümette ekonomi yönetimiyle görevli ve sorunlu Özal ve arkadaşlarının suçlanması da burada başlıyordu. Özal ve arkadaşları önce bu bankerlerin yurttaştan para toplamasına kapıları açmış, birkaç ay sonra da Maliye Bakanı Erdem bu konuda "vatandaş parasıyla kumar oynadı" diyerek onlara

5 Tefrik Çavdar, *age*, s.261.

6 Arslan Başer Kafaoglu, *Bankerler Olayı*, Alan Yayınları, 1982.

duyulan güveni sarsmıştı. Şimdi birçok kimse, bu arada parası batanlar da, bu sözleri dolayısıyla Maliye Bakanı'nı suçluyordu. Ama bu suçlama da paraların nerelerde battığının yanıtı olmuyordu. Pank çıkıktan sonra "ödemelere son veren" bankerler kovuşturmaya alınmış, icra takibatı da başlamıştı. Ne var ki batırılan paraların sadece yüzde 10'unun izleri bulundu. Kalan yüzde 90 nerelerdedi, ya da nerelerde batmıştı?

Aslında Hükümetin kusuru burada ağırlaşıyordu. *Bankerler Olayı* kitabımda bu iş araştırılmıştı. Oradaki uzun hesapları şöyle özetleyebiliriz:

Önce aldıkları bu paraları bu küçük çaplı bankerler ne yapmışlardı? Önemli kısmını paraya çok sıkışmış ticari firmalara oldukça yüksek faizlerle vermişlerdi. Bu firmaların birçoğu batmış ve bankerlere borçlarını ödememişlerdi. Şu da var, bankerler vergi ödemekten kaçınmak için verdikleri bu paralar karşılığında sağlam teminat almaya gerek görmemişlerdi. Bankerlerin geri alamadığı, müflis firmalarda kalan paralar az değildi. Bunların bir kısmı adıyla biliniyor. Bazı bankerler iş kurmuşlar, burada para batırmışlardı. Fakat daha önemlisi bu paraları isim açıklanmayan "mevduat sertifikaları"na ya da sırdaş hesaplara yatırarak gizlemişlerdi. Bu hesaplar Turgut Özal döneminin buluşuydu ve gerek bu yıllarda ve gerekse diğer yıllarda birçok yolsuzluk içinde bolca kullanıldı. Özellikle bu son mevduat biçimleri Konseyde büyük tepkilere neden olmuştu.

Ancak Turgut Özal'a Konseyde duyulan güven fazla sarsılmış değildi. Kastelli ve Meban gibi büyük bankerler hiçbir mevzuat değişikliği olmadan çalışmalarını sürdürüyordu. Devlet Başkanı danışmanlığı bunların da kısa dönemde batacağını rapor ediyor, bu borçlanma yönteminin kaldırılmasını istiyordu. Konsey bunlara inanmıyordu. Doğrusu olayların gelişmesi de Adnan Bey'i değil Turgut Özal'ı haklı gösteriyor gibiydi. Kastelli ve Meban'ın batması olanaksız gibi görünüyordu. Bunlar görünüşe göre üzerlerine hiç

risk almıyorlardı. Para yatırımlara bazı bankaların (İstanbul Bankası, Hisar Bank, Bağcılar Bankası, İktisat Bankası vb.) "mevduat sertifikalarını" veriyorlardı. Böylece risk bütünüyle bu bankaların üzerine yıkılmış görünüyordu. Televizyon (o zaman tamamen Devlet tekelindeydi) bu iki bankerin (özellikle Kastelli'nin) reklamlarıyla ayakta kalıyordu. Kastelli kentin birçok yerinde göz alan yeni bürolar, hatta yeni banker şirketleri kuruyor, İstanbul'un en gözde taşınmazlarını satın alıyordu. Firmanın sahibi Cevher Özden her yerde saygıyla karşılanıyor, kendisine bazı üniversitelerde "Fahri Doktorluk" verme önerileri geliyordu.

Devlet Başkanı danışmanı bütün bu görüşlere karşın iddialarını sürdürüyordu. Kendisinin yakınlarına anlattığına göre, Hükümetten gelen tasarımları, ya yasalara uygun olmadığı ya da ekonomik açıdan yanlış olduğu yolunda rapor ediyordu. Konsey Başkanı "yasalara uygun olmadığı yolundaki itirazların" gereğini yapıyor, "ekonomik bakımdan yanlış olduğu" yolundaki mütalaalara önem vermiyordu. 1982 yazında Cevher Özden yurdu terk ederek İsviçre'den kendi hakkında yasal işlem yapılmasını isteyince eskiden yazdığı raporların önemi anlaşıldı.

Ancak yine de Konsey baştan Turgut Özal'ın istifasını istemedi. Sadece Maliye Bakanlığı'na Adnan Başer Kafaoğlu'nun atanmasını ve onunla birlikte çalışmasını Özal'dan istedi. Özal bunu kabul etmedi ve istifa etti. Adnan Başer Kafaoğlu Maliye Bakanlığı unvanının ülke ekonomisini yönlendirmeye yeterli olduğu düşüncesindeydi. Ve sadece bu unvanla çalışmaya başladı.

4) Özal'dan Sonra Askeri Yönetim

A.B. Kafaoğlu temel ekonomi konularında Özal'dan çok farklı düşüncelerdeydi. Yurttaş tasarrufları mutlaka bankalarda değerlendirilmeliydi. Bankalar dışında parasını değerlendirmek isteyenler

için kapitalizm içinde şans yok değildi. Gelişmiş ülkelerde bu tasarruflar için yine kamu denetiminde ama yönetimi serbest, Menkul Kıymet Borsaları ve diğer borsalar vardı. Bu yola girmek için önce bir menkul değerler kurumu (SPK), ondan sonra da İstanbul'da bir Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) kurulup oyunun kuralları ve kurumları ortaya konmalıydı. Bakanlığı süresi içinde her iki yasayı çıkartıp, İMKB'nin kuruluşunu sağladı. İlişkiler kurarak kendilerine yapılan mevduatı tehlikeye düşürmüş olan bazı bankaları önce tedaviye aldı. Başarı sağlayamayınca Hazine destekli tasfiyeye soktu.

Üçüncü olarak devlet maliyesini düzene sokmaya çalıştı. Devlete borcu olanlarla çeşitli nedenlerle eksik beyanda bulunanlar için ünlü "tahsilatın hızlandırılmasına dair" kanunla devlet Hazinesine ek fonlar sağladı. Bu yasa 18 aylık bir süreye yayılmıştı. Kendi tahminlerine göre bu tahsilatın yarısı kendi zamanında yapıldı. Diğer yarısının tahsilatı askeri dönemden sonraki iktidarda yapılacaktı.

Yeni Anayasa

Kenan Evren iktidarı aldıktan sonraki daha ilk konuşmalarında yeni bir Anayasa'nın yapılacağı ve bu Anayasa çerçevesinde seçimler yapılarak yeni seçilenlere iktidarı devredeceklerini duyurmuştu.

Yeni Anayasa'nın görüşülmesini ve diğer yasama görevlerini, kendi mutlak denetiminde oluşacak bir Danışma Meclisi'ne veremeyi düşünen Konsey illerden aday olanlar arasından atamayla bu meclisi seçti. Danışma Meclisi'nin generallerin denetimi altında görüşmeleri sonucu yeni Anayasa ortaya çıktı. Bu 12 Eylül ve 24 Ocak ortak düzeyinin ortaya çıkardığı yasaklar ve kısıtlamalarla dolu Anayasaydı.⁷

⁷ Bu bilgiler o günlerde ki olayları günü gününe izleyip aldığımız notlara dayanmaktadır. Ancak bu notların tasnifinde şu kitaptan yararlanılmıştır; M. İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi, 1998. Ayrıca bkz. Tuncay Artun, *Türk Mali Sistemi, Değişim ve Maliyeti/ Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler*, 1985, Ankara.

Anayasa metni içinde olduğu kabul edilen Başlangıç kısmı bu yasanın yapılış nedenlerini ortaya koymaya yeterliydi:

"Ebedi Türk vatan ve milletin bütünlüğüne ve kutsal Türk devletinin varlığına karşı, cumhuriyet tarihinde görölmemiş bölücü ve yıkıcı kanlı bir iç savaşın gerçekteşme noktasına yaklaşıldığı sırada, Türk milletin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, milletin çağrısıyla gerçekteştirdiği 12 Eylül 1980 harekâtı sonucunda, Türk milletin meşru temsilcileri olan Danışma Meclisi'nce hazırlanıp Milli Güvenlik Konseyi'nce son şekli verilerek Türk milletince kabul ve tasvip ve doğrudan doğruya onun eliyle vaz olunan bu Anayasa..." denerek darbe ile gelen Anayasa'nın meşruluğu savunulduktan sonra, "Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlarının, Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değeri'nin; Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşı-sında korunma göremeyeceği ve laiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının, devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı" ifadesiyle getirdiği yasaklara gerekçe oluşturuyordu.

Özgürlüklere ve yurttaşların yoksulluk tehlikesine karşı devlet eliyle korunmasıyla ilgili şu maddeler Anayasa'nın sadece karakterini değil bozuk etik yapısını da ortaya koyuyordu:

"Temel Hakların Sınırlanması:

Madde 13- Temel Hak ve Hürriyetler, Türk milletin bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacıyla...yasayla sınırlandırılabilir." (Sınırlama için ne kadar çok neden bulunmuş)

Yaşama Hakkı bile bakın nasıl sınırlandırılmış.

Yaşama Hakkı:

Madde 17- Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

Mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi hali ile meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine geti-

rilmesi, bir tutuklu ya da hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili mercilerin verdiği emirlerin uygulanması sırasında, silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri birinci fıkra hükmü dışındadır. (Bu madde Yargısız ve Yasa dışı infazların artışının en büyük desteği oldu.)

Anayasa maddelerinde verdiği hakları öylesine sınırlamaktaki, o hakkı kullanmak son derecede tehlikeli veya olanaksız hale gelmektedir. Bunu kanıtlayan örnek bir madde.

Sosyal ve ekonomik hakların sınırı:

Madde 63- Devlet ekonomik ve sosyal alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, malî kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirir. (Verilen ekonomik ve sosyal haklar böylece sifıra indirilmiyor mu?)

Askeri Yönetim Üniversiteler, Sendikalar ve Siyasi Partiler

Askeri iktidar, Üniversite, Sendikalar ve Siyasi Partileri de oldukça sıkı kayıtlara tabi tutmuştur. Önce Üniversitelerden başlarsak, cunta kendisi için sakıncalı gördüğü öğretim üyelerini görevlerinden almış, bütün üniversitelerin kaderini belirleyecek bir yasanın çıkartılması için Amerikancı görüşleriyle tanınmış İhsan Doğramacı'ya bir yasa ısmarlamıştır. Onun yaptığı ve üniversitelerin yönetimini sıkı bir Yüksek Öğrenim Kurumu'nun (YÖK) disiplinine bağlayan yasa hâlâ yürürlüktedir. Gerçi askeri yönetimce tek yanlı bir tasarrufla görevden alınan öğretim üyelerinin tamamına yakın kısmı yargı yoluyla eski görevlerine dönmüşse de YÖK yasası bütün saçma uygulamalarıyla ayaktaadır.

Üniversitelerin kilit yöneticilerinin atanmasında son söz Cumhurbaşkanıya geçmiştir... Üniversite öğretim üyelerinin bu seçimlerdeki oylarının önemi son derece azalmıştır. YÖK Başkanı ve üyeleri de Cumhurbaşkanı'nca atanmaktadır.

Ancak askeri yönetimden en büyük darbeyi Sendikalar yemiştir. Sendikal sisteme gelen darbenin daha iyi anlaşılması için 12 Eylül geldiğinde Sendikal duruma bir göz atmakta yarar var. O günlerde iki sendikal Konfederasyon, DİSK ve Türk-İş işçileri kendine çekmek için yarışma halindeydi. Ancak iktidarda kim bulunursa bulunsun Hükümetler Türk-İş'i tutuyorlar ve KİT'ler de yetkinin bir Türk-İş'li sendikada olmasına eğilim duyuyorlardı. Türkiye'ye Toplu Sözleşmeli ve Grevli sendikacılığı getiren İnönü Hükümeti'nin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit idi. Bu nedenle, bu sistem sayesinde oluşan ve Türk-İş'in karşısına çıkma olanağına kavuşan DİSK, hele Türkiye İşçi Partisi kapatıldıktan sonra CHP'yi ve Ecevit'i desteklerdi. Hatta 1973 ve 1977'de bu siyasi desteğini, yasaların izin vermemesine aldırmadan, açıkça ilan etmişlerdi. Ancak kısa iktidar dönemlerinde CHP'nin DİSK'in bu desteğinin bedelini ödediği söylenemez. 12 Mart geldiğinde KİT'lerin çoğunda yine Türk-İş sendikaları toplu sözleşme yetkisini elinde tutuyordu.

Askeri yönetim 12 Eylül'de iktidara oturduğunda her iki konfederasyona bağlı sendikalardan önemli bir kısmı toplu sözleşme ya da grev uygulaması aşamasındaydı. Bu işçi direnciyle 24 Ocak kararları uygulamalarının yürüme olanağı yoktu. Bu nedenle bütün toplu sözleşmesi süren, uyuşmazlık tutanağı tutulmuş, uyuşmazlıklarda eşit olarak yüzde 70 zammın yapılmasını gerek kamu ve gerekse özel kuruluşlara emir olarak duyurdu. Grevlere de, aynı miktarda zam uygulanarak son verilme buyruğu uygulandı. Bu buyruğa ne işverenlerden ve ne de sendikalardan bir itiraz geldi. Bazı sendikalar işi ağır-
dan aldı, ama buyruğun (Konsey tebliğinin) üzerinden bir hafta geçmeden uygulama tamamlanmıştı. Bundan sonra meydana çıkacak uyuşmazlıklar için Yargıtay'da ihtilaflara bakan daire başkanının başkanlığında bir komisyon zam oranını saptayacaktı. Yani Toplu Pazarlık ve Grev ya da Lokavt bir kalemde kaldırılmıştı.

Ama Konsey'in İşçi Sendikaları Konfederasyonları arasında DİSK'e karşı bir hasım şeklinde baktığı kısa zamanda belli oldu.

DİSK Genel Başkanı, konfederasyonun ve sendikalarının yönetim kurulları görevlerinden alındı ve göz altına konuldu. Sonra yıllar sürecek kamu davaları başlatıldı. Sendikaların ve DİSK'in taşınır ve taşınmaz mallarına el kondu. Yönetimleri asker sıfatlı kayyumlara verildi. Ama sendikalara ve işçilere karşı davranışlarda Konseyin hızı burada da bitmedi. Konsey Başkanı Evren her fırsatta "ayda 31 lira alan garsonu" dile getiriyor. DİSK'in hiç de aşırı derecede büyük olmayan inşa halindeki genel merkezini işçi paralarının israfı olarak yurttaşla anlatıyordu. Doğal ki Evren'den başkasına konuşma hakkı tanınmadığı için bu sözler sendikacılık kavramını büyük ölçüde yarıyordu.

Hele DİSK'in Ankara'daki mütevazı basımevinin (matbaasının) ele alıp bunun Balkanlar'ın en büyük basımevi olduğunu ilan etmesi kolay unutulur gibi değildi. Değil Balkanlar'da, Ankara'nın içinde bu basımevinden büyük en az beş tane tesis vardı.

İşin daha ilginç yönü şuydu: Evren durmadan sendikacılığı yerlere batırırken, onun rakibi Türk-İş'in genel sekreterini Çalışma Bakanı olarak atamıştı. Sadece DİSK'e değil her türlü sendikacılığa zarar verecek bu konuşma ve tabur tabur sıkıyönetim mahkemelelerine sevkolunan sendikalar konusunda Türk-İş ilgili yerlere bir uyarıda bulunmuyor, sendikacıya vurulan bu darbeleri seyrediyordu. Türk-İş liderleri, bu darbelerin bütün sendikacılık kavram ve sistemi yaraladığının, ancak 12 Eylül'ün üstünden on yıllar geçtikten sonra farkına vardılar.

Askeri Yönetim bununla da kalmadı. Sendikaları kısıtlayan ve zayıflatan Anayasa hükümlerini yeterli bulmayıp işçi sendika özgürlüklerini nerdeyse sıfıra indiren ayrı bir Sendikalar Yasası yaptı. Bu yasada birçok hüküm o Anayasa'ya bile aykırı idi. Ne var ki bu hükümler hâlâ orada duruyor ve Mahkemeler bunları hâlâ uyguluyorlar.

Siyasi Partiler de birçok kısıtlamaya tabi Anayasa'da, orada da çemberi daha çok sıkamak için ayrı bir "Siyasi Partiler" yasası çıkar-

rıldı. Tıpkı Sendikalar Yasasında olduğu gibi özellikle Parti Kapatma konusunda Anayasa'nın bile sınırları aşılmıştı. Ama bu hükümlerle Anayasa Mahkemesi birçok parti hakkında kapatma kararı verdi. Hemde Askeri Yönetim sona erdikten çok sonra bile.

Anayasa'nın Yürürlüğe Girmesi ve Seçimler

Anayasa'nın metni gibi yürürlüğe girmesi de anti-demokratik yöntemlerle gerçekleşti. Açılan referandum (halk oylaması) kampanyasında hiçbir kurum ve kimsenin söz hakkı yoktu. Sadece Konsey Başkanı yurt gezileri yaparak Anayasa'yı anlatıyordu. Bu koşullar altında Sıkıyönetim Mahkemeleri harıl harıl çalışırken, katılmayanlar için ağır cezalar konulmuşken doğal ki "kabul oyu" çıkacaktı ve öyle oldu. Hem Anayasa kabul olundu ve hem de Konsey Başkanı ezici bir çoğunlukla Devlet Başkanı seçildi (doğal ki bu tek adaylı bir seçim idi). Anayasa'ya verilen "Evet" oylarının üstünde oy almakla övünen Kenan Evren yedi yıl Cumhurbaşkanı olarak görev yapacaktı.

1983 Kasım ayında yapılan genel seçimler de böyle oldu. Konsey istediğı partileri seçime soktu, istemediklerinin, burada anlatılması uzun gelecek, düzenlemelerle seçimlere girmesine izin vermedi. Ama seçimlere girmesini arzu etmediğı, Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'ne ABD'nin belli ettiğı tutum nedeniyle, izin verme zorunda kaldı. Böylece 1983 Kasım ayında yapılan ilk seçimler sonucu Turgut Özal'ın Başkan olduğu Anavatan Partisi oyların en yüksekini (yüzde 42,3) alarak, 211 milletvekiliyle iktidara geldi (yeni Anayasaya göre milletvekili tam sayısı 400 idi). Necdet Calp başkanlığındaki Halkçı Parti oyların yüzde 28,9'unu Meclis'teki sandalyelerin ise 117'sini, Askeri Yönetimin teşvik ve desteğıyle kurulan Emekli Orgeneral Turgut Sunalp başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi Partisi ise oyların yüzde 22'i ve BMM'de sandalyelerin 71'ini aldı.

Seçimler ülkedeki siyasal havayı da ortaya koymuştu. Yurttaş, seçmenler kısa bir süre önce Devlet Başkanlığı'na getirdiği Kenan Evren yönetimini beğenmediğini Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne en az oy vererek ortaya koymuştu. Solu destekleyenler televizyon-da Başkan Necdet Calp'ın "Evet Halki Parti sol bir partidir" deyişini beğenmiş, çok olumsuz siyasal koşullara karşın bu partiye yüz-de 30'a yakın oranda oy vermişti. Demekki o sıralarda Sol'un halk içinde önemli bir tabanı vardı. Sol partilerden hiçbiri daha sonra bu oyu alamadı.

ÜÇÜNCÜ KISIM

ÖZAL İKTİDARINDA EKONOMİ YÖNETİMİ

İç Siyasal Gelişmeler

1983 Kasım ayında iktidara gelen Anavatan Partisi bir kısım merkez yetkilerini yerel yönetimlere devretme gibi bir eğilime girdi, yerel yönetim yasalarını değiştirerek büyük metropollerde (Ankara, İstanbul, İzmir, Adana ve Bursa da) Büyük Şehir Belediyesi adıyla geniş bir alan ve yüksek bir nüfusa hizmet eden yerel birimler kurdu. Ve hemen yapılan yerel seçimlerde, oyları ulusal oy toplamına göre oran olarak azalsa da, Büyük Şehir Belediyelerinin hepsini kazanarak parti prestijini ve yönetim etkinliğini artırdı. Önemli bir nokta da solda partiler arasındaki oy dağılımının esaslı bir şekilde değişmesiydi. Erdal İnönü Başkanlığı'ndaki SODEP ikinci parti olurken, Halkçı Parti'nin 1983 genel seçimlerde yüzde 28 oy oranı bu kez yüzde 8'e düşmüştü. Bu seçimlerden kısa bir süre sonra iki parti birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti'yi oluşturdular. Ayrıca orta-sol kesimde Rahşan Ecevit başkanlığında Demokratik Sol Parti kuruldu. Sağda ise önce Erbakan'a bağlı Refah Partisi kuruldu. 1983 seçimlerinden önce kurulmuş Doğru Yol Partisi de (Demirel'e bağlı olarak) güçlü biçimde faaliyetliydi. Ne var ki, ne Erbakan, ne Bülent Ecevit ve ne de Süleyman Demirel (Anayasa gereği siyasal yasaklı olduklarından) aslında fiilen yönettikleri bu partilerin resmen genel başkanlık makamına geçemiyorlardı. 1986'da yapılan ve 11 yeni milletvekilinin seçildiği ara

seçimde Doğru Yol Partisi İstanbul dışında büyük varlık gösterdi. Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin yeni genel başkanı Erdal İnönü de bu seçimde İzmir'den milletvekili seçilerek BMM'ne girdi.

1987'de yasaklı kişilerin siyaset yasaklarının kaldırılması için bir halk oylaması yapıldı. Oylama günü, sandıklar açılmadan önce Başbakan Turgut Özal, oylama sonucu ne olursa olsun, Genel Seçime gidileceğini duyurdu. 6 Eylül'de yapılan Referandum sonucu Turgut Özal'ın halkoyunda ne derece güçlü olduğunu gösterdi. Eski lider ve siyasilerin siyasi haklarının iadesinde Özal "hayır oyu" kullanılmasını savunurken, eski liderler (Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş) ve muhalefet partileri "evet oyu"nu savunuyordu. İlk kanat evet oylarının hayır oylarını çok yüksek bir oranda geçeceği yolundaydı. Fakat sonuçta evet oyları hayır oylarını sadece 70.000 farkla geçebildi. Bu da Özal'ın kamuoyunda gücünü koruduğunu gösteriyordu. Sadece İzmir'de evetçilerin elde ettiği 200.000 fark eski dört liderin siyasal yaşamını kurtarmıştı.

Referandumdan hemen sonra Özal önceden söz verdiği şekilde hemen seçim hazırlıklarına geçti. Ne var ki 1983'teki oranda oysa bile seçimi kazanamayacağını anladığından, en çok oy alan partiye (yani ANAP'a) büyük avantajlar sağlayacak şekilde Seçim Yasası'nın değişmesini sağlamayı başardı.

29 Kasım 1987 seçimlerinde ANAP eski oy oranını bulamadı. Ancak Özal'ın önseziyle değiştirttiği yeni seçim yasası sayesinde üçte ikiye yakın bir çoğunluk sağladı. Seçimde,

Anavatan Partisi	292
Sosyal Demokrat Halkçı Parti	99
Doğruyol Partisi ise	59 milletvekili çıkarmışlardı

Ecevit'in Demokratik Sol Partisi, Erbakan'ın Refah Partisi, Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Çalışma Partisi ise genel ülke barajının altında kalarak seçimden elleri boş ayrılmış oldu.

Bu seçimler oyları ne kadar azalmış da olsa sayısı 450'ye çıkarılmış BMM üyelerin üçte ikisine yakını Özal partisi bayrağı altında toplamıştı. Ama 1989'da yapılan yerel seçimler Anavatan Partisi için tehlike çanlarını çalmıştı. O seçimlerde SHP'nin İstanbul seçim bürosunda çalışıyordum. Büyükşehir Belediye Başkanı adayımız Nurettin Sözen idi. Ben ve birkaç arkadaş dışında herkes, Sözen dahil, sonuçtan hiç de umutlu değildi. SHP'liler o yıllarda ANAP'tan dört yıl İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı yapan Bedrettin Dalan'ı yenilmez gibi görüyorlardı. Ancak 26 Mart 1989'da sandıklar açılınca SHP'nin hem Büyükşehir ve hem de hemen hemen bütün ilçe belediyelerini kazandığı meydana çıktı. SHP İstanbul ile birlikte Ankara ve İzmir'de de aynı başarıyı göstermişti. Üstelik oy sıralamasında DYP ikinci, ANAP ise müthiş bir gerilemeyle ancak üçüncü olabilmişti. Gerek SHP ve gerekse DYP erken seçim için gayrete gelmiş, ANAP'ın altındaki toprak kaymaya başlamıştı.

Özal Cumhurbaşkanı

Bu cidden büyük bir yenilgiydi. Özal, "Belediyeler başımıza dert idi, onlar yüzünden oy ve destek yitirdik. Şimdi o dertleri onlar çekecek" diye yandaşlarını teselli etmeye çalıştı, ama bu kayıptan büyük endişe duyduğunu yine de gizleyemedi. Ne var ki söylediklerinin bir kısmı doğru çıktı. SHP elde ettiği Büyükşehir Belediyelerinde etkili icraat yapamadığından bu ara seçimde elde ettiği oy yüzdesini bir daha bulamadı. İyi yönetemediği belediyeler yüzünden ağır kayıplara uğradı.

1989 Kasım ayında Evren'in yedi yıllık Cumhurbaşkanlığı süresi sona eriyordu. Zaten 1987 seçim kampanyası sırasında Özal, "bu seçimlerin bir önemi de Yeni Cumhurbaşkanı'nı bu BMM'nin seçecek olmasıdır" diyordu. Başbakanlık ve Anavatan Partisi başkanlı-

ğı üçüncü turda ona bu imkânı sağladı. 1989 yılı Kasım ayında Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı oldu.

Cumhurbaşkanlığı makamında o günlere kadar sağladığı büyük prestijle kendi partisinden bir Başbakan'a her dediğini kabul ettireceğini, hem Cumhurbaşkanı ve hem de Başbakanlık yetkileriyle istediği gibi ülkeyi yönetebileceğinin hesabındaydı. Ama Başbakanlıktan ayrıldığından sonra bir yıl içinde bunun mümkün olmadığı anlaşıldı. Kendisinin, hem de sürpriz bir şekilde Başbakanlığa getirdiği, Yıldırım Akbulut iki temel konuda onun söylediklerinin tersini yaptı (birisi Irak'taki savaşa ABD lehinde müdahale, ötekisi Zonguldak işçilerinin toplu sözleşmesinde). O zaman Özal ilk Parti Genel Kongresi'nde onun yerine Mesut Yılmaz tarafını tuttu. Yılmaz zor da olsa seçimi kazandı. Ama Cumhurbaşkanı'na karşı değilse bile ondan bağımsız çalışmayı yeğledi. Yani Özal'ın ekonomide etkili olduğu dönem 1990'da sona ermiş oldu.

Yeni Yönetim Anlayışı

Özal'ın Anavatan Partisi ekonomide tam bir serbestlik, diğer siyasi konularda sağcı görüşü savunuyordu. Parti Genel Başkanı Özal ekonomide her şeyin serbest olması tezindeydi.

Her şeyden önce faizler serbest olmalıydı. Bu serbestlik hem alınan ve verilen paralarda yıllık faizlerin serbestliği ve hem de bankaların her işlemlerinde serbest olması demekti. Aslında askeri yönetim sona ermeden Sermaye Piyasası Yasası yürürlüğe girmişti Bu nedenle yeniden 1980-81'in Bankerler Olayını bir daha denemenin yeri değildi. Ama bankalar üzerinde sıkı kontroller getiren Bankalar Kanunu gevşetilmeliydi. Diğer fikirleri ise şöyleydi:

1) Kamu işletmelerinde bir mal ya da hizmetin mal oluşu satış fiyatını geçmişse, ekonomide çarpıklığı önlemek için mutlaka zam yapılmalıdır;

2) KİT'ler olsun, kamuya ait hangi işletme olursa olsun, finansman açıklarını sadece devlete bağlanarak değil, gereğinde, özel sektör gibi, piyasadan borçlanarak sağlamalıdır.

3) Ülkedeki bütün hareketsizliğin nedeni Maliye Bakanlığı'na gereğinden fazla yetki verilmesi ve bu Bakanlık çalışanlarının ekonomik her yararının üzerinde "Nef'i Hazine", yani Hazine'ye her olayda daha fazla para girmesini esas tutmalarıydı. Önce Maliye Bakanlığı'nın elinden Genel Ekonomi Politikası ve Bankaları, Merkez Bankası'nı denetleme yetkileri alınmalı ve dış ticaret düzenlemeleri yetkileriyle de donatılmış bir yeni üniteye devredilmeliydi.

4) Yurttaşları ve mükellefleri "vergi toplayacağım" diye sıkıştırıp, onların ve yabancı sermayenin yatırım heveslerini kırmak yanlışır. Hükümet de eğer yeterli para bulamıyorsa piyasaya çıkıp borçlanabilir.

5) Bu ülkeyi kurtaracak *ihracat*'tır. Bunu artırmak için her türlü önlem alınmalıdır.

6) Dövizde karaborsayı önlemek için Dalgalı Kur uygulanmalıdır.

7) Geniş bir gecekondulu ve imar yasalarına aykırı bina ve taşınmazlar affı gelmeli, buradan Hazine'ye gelir sağlanmalıdır.

8) KİT'ler yeniden düzenlenmeli ve bir süre sonra özelleştirmeye başlanmalıdır.

9) Yabancı sermaye girişinin artırılması için elden gelen yapılmalıdır.

10) Devlet kadrolarından devletçi zihniyettekiler ayıklanarak yerine Hükümet politikalarına uygun düşünceli kimseler getirilmelidir.

Turgut Özal mümkün olabildiği kadar bu ilkelere uyumlu bir ekonomi politikası uyguladı. İşin kendisi bakımından şükredilecek tarafı eline kalem alan iktisat ulehasının bu ilkelere Özal gibi sahip çıkmasıydı. Sadece Ana Muhalefet Partisi SHP 1986 Kurultayı'nda planlamayı esas tutan bir programa sahip çıkmıştı. Büyük kısmını benim düzenlediğim bu program da Sovyetler Birliği'nde

Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra komünizm suçlamasından korkularak rafta bırakıldı, sonra değiştirildi. Ülke aslında tek partili ama birçok ayrı lider tarafından yönetilir, seçimler yapılar bir düzene sürüklendi. Ne var ki, burada dünya da "globalleşme" ve "yeniden yapılandırma", "kuralsızlaştırma" kavramlarıyla emperyalizmin sömürü düzenini yayma ve hızlandırma konularında yaygınlaştırılan Yeni Dünya Düzeni yayınlarının ve özellikle IMF, Dünya Bankası'nın bu görüşleri tam olarak benimsemesinin de büyük payı oldu. Bunların Türkiye'ye etkisi 1990'dan sonra ağırlaşmıştır.

Özal Dönemi Ekonomi Uygulamaları

1) Özal fiyat istikrarı konusunda iddialıydı. 1983 seçimlerinde o zamanki askeri yönetimi –siyasi yaşamında o kadar borçlu olduğu o yönetimi– bu yönden şiddetle yeri ve yıllık enflasyonun yüzde 10'u geçmemesi gerektiğini televizyonlarda savunuyor, "biz gelirsek enflasyonu yıllık yüzde 10 sınırının altına çekeceğiz" diyordu. Bunun için ona göre her ekonomik kategoriye, iktisat teorisine gereğince hakkını vermek yeterdi.

Mesela, demir-çelik üreten bir KİT mevcut fiyatlara göre açık verip açığını devletten mi almakta! Buna gerek yok; o KİT derhal ürünlerinin fiyatına *zam* yapmalıdır. Sadece mallarda değil, hizmetlerde ve her ekonomi unsurunda tutum bu olmalıdır. Firmalar ve bankalar faiz olarak mevduata hakkını vermeli, bu surette mevduatın artması sağlanmalıdır. Dövizde de tutum böyle olmalı, yurt içinde enflasyon arttıkça döviz fiyatları da artırılmalıdır.

Aslında Özal'ın geçmişte bununla çelişen bir iddiası vardı. "24 Ocak'ta aslında IMF'nin istediği fiyatın çok üstünde fiyat verdim. Daha önceki devalüasyonda da böyle yapmıştım. O değer (1 dolar =15 lira) uzun süre değişmeden kaldı. Şimdi de bu değer (1 dolar =70 lira) uzun süre değişmeden kalacaktır." Oysa böyle olmamıştı. İktidarı aldığı anda dolar 70 liralık değer üç katına çıkmıştı.

Tablo 1: 1980-1998 Döneminde Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri

	Ortalama Yıllık Artış Hızı (%)		GSMH 'deki Payı (%)										Dış Borç Stoku & (Milyar Dolar)	Dış Borç Servisi / Mal İhracatı (FOB) (%)
	Reel GSMH	Fiyat Düzeyi (Ortalama TEFE)	Tasarruf	Yatırım	Kaynak Dengesi	Cari İşlemler Açık/Fazla	KKBG	Faiz Ödemeleri			İç Borç Stoğu	Dış Borç Stoğu		
								İç Borç	Dış Borç	Toplam				
1980 - 1983	2.3	51.2	17	18.8	-1.8	4	5.3	0.5	0.5	1	15.3	24.1	17.3	67.2
1984 - 1987	7	38.9	20.3	21.4	-1.1	1.7	4.7	1.1	1.3	2.4	21	40.6	29.7	50.3
1988	1.5	70.5	27.2	26.1	1.1	-1.8	4.8	2.4	1.4	3.9	22	35	40.7	56.4
1989	1.6	64	22.1	22.5	-0.4	-0.9	5.3	2.2	1.4	3.6	18.2	38.1	41.8	58.8
1990	9.4	52.3	22	22.6	-0.6	-1.7	7.4	2.4	1.1	3.5	14.4	42.7	49	55.3
1991	0.3	55.3	21.4	23.7	-2.3	0.2	10.2	2.7	1.1	3.8	15.4	46.8	50.5	54.9
1992 - 1993	7.3	60.2	22.2	24.9	-2.7	-2.1	11.3	3.7	1	4.7	17.7	35.8	61.5	53.5
1994	-6.1	120.7	23.1	24.5	-1.4	-2	7.9	6	1.7	7.7	20.6	50.4	65.6	51
1995 - 1997	7	81	20.7	24.8	-4	-1.6	7.5	7.2	1.1	8.4	19.92	45.2	82.7	39.9
1998	3.8	71.8	20.5	25.6	-5.1	1.3	8.6	10.6	1	11.7	21.9	50	100.2	41.75

Kaynak: Prof. Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 152.

Özal fiyatlar konusunda iddialarının çok gerisinde kaldı. Yan sayfa da bulunan 1980-1998 döneminde Türkiye'nin ekonomik göstergelerini veren Tablo 1, okuyuculara kolaylık olması için Gülten Kazgan'ın bir kitabından aynen alınarak sunulmuştur. Bu tablodan anlaşılacağı üzere, Özal enflasyonu yüzde 10'un altına düşürmek yerine 1980 öncesi ortalamanın çok üstünde bir enflasyonun mimarı olmuştur. 1980-83 döneminde yıllık ortalama yüzde 51,2'de karar kılan fiyat artışları (Toptan Eşya Fiyat Endeksine [TEFE]), 1989 yılında yüzde 70,5'e kadar yükselmiştir. 1990'da ise enflasyon yüzde 64'tür. 1980 öncesinde fiyat artışları bu düzeyi hiç bulmamıştı.

2) Özal politikaları en büyük fiyaskoyu kamu finansmanında vermiştir. KİT'lerin geçici finansman açıklarını bile Hazine'den değil Piyasa'dan bulmasını öneren Özal ilk olarak Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) ve dolayısıyla bütün KİT sisteminin finansman dengesini alt üst etmiştir. Bilindiği gibi TMO alımlarının en önemli kısmını (buğday ve diğer tahılların) Nisan 15 ile Temmuz 15 arasında yapar. 1930'ların son yıllarında bu kurum için şöyle bir finansman süreci kurulmuştu: Her yılın Nisan ayı başında TMO'ya alımları için limiti bu konuda çıkartılan kararname ile belirtilen bir kısa vadeli Merkez Bankası avansı tanınırdı. TMO bu avandan çektiği paralarla alımlarını tamamlar, daha sonra elindeki buğday ve diğer tahılları sattıkça bedelleri Merkez Bankası'na devrederek avans hesabını kapatırdı. Böylece Ofis finansmanı kamu için bir dert olmazdı. 1985'te Turgut Özal 50 yıllık bu süreci değiştirme yoluna gitti. Ona göre TMO bu kısa vadeli finansman açığını tıpkı bir özel sektör firması gibi özel piyasadan sağlamalı ve tekrar oraya ödemeliydi. Üstelik bu değişikliği TMO'nun alımlara başlayacağı tarihe çok kısa bir süre önce bildirdi. TMO bu olup bitti karşısında özel piyasaya çıktı. Türkiye o zamanlar bugün gibi dış finansmanlara açık değildi. İç piyasadan bu parayı alabilmek için astronomik faiz ödemelerine girdi. Ve bunu on yıl boyunca kapatamadı. Olay sadece TMO'nun değil bütün KİT'lerin finansmanını etkiledi.

3) Özal'a göre Türkiye'nin başına ne geldiyse her ekonomik olayda Maliye'nin karar vermesinden gelmişti. Bu inanışla bütün Hazine İşlemleri, dış ticaret işleri, kambiyo işleri, KİT'lerin finansmanı, devlet borçlanmaları, bankalar ve borsa ile ilgili işler Maliye Bakanlığı'ndan alınarak bir Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bağlandı. Maliye Bakanlığı'na sadece gelir toplama, bütçe yapma ve devlet mallarını koruma ve yönetme görevleri kalmıştı.

Üstelik bu yeni, çok kapsamlı işleri yönetmekle görevli birime bir üst merci olarak ilk ağızda bir bakan atanmamıştı. (Bazı devlet borçlanmaları gereği sonradan bir bakan atanması gerekti. Özal ilk ara seçimde bu işleri yönetmekle görevli Ekrem Pakdemirli'yi Manisa'dan aday gösterdi. Aksilik bu ya, bu ilde seçimleri Doğru Yol Partisi kazanınca, proje tutmadı. Özal da müsteşarlığı Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem'e bağladı.) Bu kadar geniş faaliyet alanını ve yetkileri uzun süre, doğal ki Özal'ın denetiminde bir bürokrat, Ekrem Pakdemirli kullandı.

Devlet kademelerinde başka değişiklikler de yapıldı. En önemlisi, Devlet Bakanları'nın sayısı artırıldı. Genç Devlet Bakanları bazı büyük KİT işletmelerinden sorumlu kılındı. Örneğin Özal'ın sonradan Maliye Bakanlığı'na getireceği Ahmet Kurtcebe Alptimuçin demir-çelik; İsmail Özdağlar denizcilik kesiminin denetlenmesi ve üst yönetimi ile Devlet Bakanı olarak görevli kılındı. Bu değişikliklerle Maliye Bakanlığı'nın görev ve yetkilerinin bölünmesi ekonomik olayların gelişmesine bir teşhis konmasında aksaklıklar yaratacaktı. ABD ve İngiltere başta olmak üzere, ülkelerin çoğunda ekonominin güdümüyle ilgili işler Maliye Bakanı'nın (ABD'de Hazine Bakanı'nın) tekil yetkisindedir.

4) Turgut Özal vergileme ve vergiciliğin kamu maliyesindeki yerini daima küçümsedi. Kabinesindeki İlk Maliye Bakanı Vural Arıkan üstün yetenekli ve bilgili bir vergicilik uzmanıydı. Ne var ki kısa bir Hesap Uzmanlığı'ndan sonra vergi avukatlığı mesleğini seçmişti. Vergiye ait görüşleri mükelleften yanaydı. İlk icraatı gelir ve

kurumlar vergisinde etkili bir denetleme ögesi olan Servet Beyanını kaldırmak oldu. En önemli icraatı ise karışık bir yapıdaki dolaylı vergileri, yerlerine AB'de yaygın şekilde uygulanan "katma değer vergisi" getirerek düzene koymak oldu. Özal'a göre o günlere kadar Hükümetler ekonomiyi Maliye Bakanlığı'nın adeta emrine vermişler, bu bakanlık da Hazine çıkarı (eski dille Nef'i Hazine) dışında her amaca bigâne kalmış, "illa vergi alacağım" diye girişim heves ve ruhunu çökertmişti. Ona göre Devletin giderleriyle gelirlerini birbirine denk getirmesi için tek yol "vergi zammı" değildi. Devlet açığını kapatmak ve hatta bütçe dışı harcamalar yaparak kalkınmayı sağlamak için özel kesim gibi piyasadan borçlanmalıydı.

Bunu sağlamak için 1984'ten sonraki bütçelerde bu işleve izin veren iki madde konulmaya başlandı. Bu iki maddede gerek yeni borçlanma kâğıtları (Hazine Tahvili ve Hazine Bonosu) çıkarmak ve gerekse eski borçlanma kâğıtlarını yenileriyle yeni şartlarla değiştirmek mümkün oldu. Burada vade, itfa şekli ve faizi belirleme bir tek bakanın yetkisine verilmişti. Bu bakan Bütçe yasalarında şu şekilde belirtiliyordu: "Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Bakan." Türkiye'de Devlet Adına Borçlanma hiç bu kadar kolay hale getirilmediği gibi hiçbir demokratik ülkede de sadece bir tek bakana bu ölçüde yetki verilmemişti.

Doğrusu aranırsa Özal yönetiminde bu yetkiler kötüye kullanılmış değildi. Tablo 1'de görüldüğü gibi, 1983 yılında iç borç stoğunun GSMH'ya oranı yüzde 15.3 iken önce hızla yükselerek 1988'de yüzde 22'ye kadar gelmiş, sonra 1990'a kadar yüzde 14,4'e kadar düşmüştür. Ancak yeni borçlanmalar eskisine göre çok daha yüksek faizlerle yapıldığından iç borçların faiz yükü GSMH'nin 1983'te yüzde 0,5'i iken, 1990'da yüzde 2.2'sine yükselmiştir

Dış Borçlar ise 1983'teki 17.3 milyar dolarken, 1990'da iki katına, yani 49 milyar dolara yükselmiştir. 1990'dan sonra bu artışlar ülkeyi nefes almada zorluk çekecek ölçüde sıkıştırdığı zaman, Özal'ın yine de daha önceleri çok borçlanmadığı düşünülür olmuştur.

Ama Özal bununla kalmamış, bütçedeki sosyal harcamaları azaltmıştır. "Devlet baba" sözüne çok kızardı ve "devlet baba değil-dir" sözü ona aittir.

Özal'ın devleti piyasadan borçlanma yoluyla Kamu Maliyesi'ni dengeleme yöntemi sadece faiz yükü ödemeleriyle kamu giderlerinde artışlar getirmekle kalmamış, banka düzenini de altüst etmiştir. Bankalar ticaret, endüstri ve tarımı fonlama aslî görevinden yavaş yavaş uzaklaşmıştır. Banka ve Merkez Bankası kredilerinin azalışı aşağıdaki Tablo 2'de görülmektedir:

Tablo 2: GSYİH'nin Yüzdesi Olarak Krediler

Yıllar	1983	1985	1987	1988	1990
Merkez Bankası Kredileri	4	3	3	2	1
Ticari Banka Kr.	17	15	21	17	17
Diğer Kr.	3	3	2	2	2
Toplam Kr.	24	20	26	21	20

Kaynak: Prof. İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, s.253.

Özal'ın Maliye ve Bütçe uygulamaları konusunda o yıllarda en çok eleştirilen bir tutumu da Genel Bütçe yanında oluşturulan fonlardır. Bazı devlet gelirleri tek ya da birkaç konu için ayrılarak gelir ve harcamalar bütçe ve malî kontrol dışı bırakılıyordu. Ancak bu fonlar Anavatan Partisi Edirne Milletvekili Türkân Arıkan'ın inatçı ve sıkı takibi sonunda ya azaltıldı ya da başka bir statüye sokuldu. Bu fonlardan en önemlisi Özelleştirme ve Toplu Konut Fonu idi.

5) Özal'ın en önemli tezi ülke ekonomisinin ancak hızlı bir ihracat artışı ile bütün çıkmazlarından kurtulabileceği idi. Bu hızlı artışı sağlamak için 1980'lerde elden gelen her şey yapıldı. İhracat için uygulanan özendirme önlemleri çok çeşitliydi:

I) Ucuz Maliyetli İhracat Kredisi: Teşvik edilecek ihracat, "teşvik belgeli" ve "teşvik belgesi olmayan" ihracat ayrımına göre değişik uygulamaya tabi idi. Belgesiz İhracat Kredisi, ihracatçının, ihracat karşılığı getireceğini taahhüt ettiği dövizin yüzde 80'i ile sınırlıydı. Krediyi veren banka, bunun yüzde 20'sini kendi vermekte, yüzde 80'i için Merkez Bankası'ndan reeskont kredisi taahhüdünde bulunulmaktaydı. 1968'de yürürlüğe girmiş olan belgeli ihracat kredisi, ihracatçı firmaların, ihracata hazırlık ve üretim aşamasında verilmekteydi. Kredinin adı "İhracat Teşvik Belgesi Kredisi" idi. Teşvikler, Teşvik ve Uygulama Dairesinde, vergi, resim harç istisnası ve faiz farkı iadesidir. 24 Ocak'tan hemen bir gün sonra kurulan ihracatı teşvik fonundan önceleri teşvik belgeli ihracatçılar (yaş meyve, sebze ve su ürünleri ihracatçıları) yararlanmışlardır. Daha sonra, 1985'te Merkez Bankası'nda "Yatırım Malları İmalatçı Teşvik Fonu" kurulmuştur. 1988'de Merkez Bankası Özel İhracat Kredisi uygulamasına başlamıştır.

II) Vergi İadesi Sistemi: Bu sistem ülkemizde 1963 yılında başlamakla birlikte, 1980'den sonra 1975 tarihli "İhracatta Vergi İadesi" tebliğine göre uygulanmıştır. 1984'te bazı mallar için yüzde 15,3 oranına kadar yükseltilmiştir.

III) "Destekleme ve Fiat İstikrar Fon"undan Ödemeler: Bu fon 1980 yılında kurulmuştur. Belli ihraç ürünlerine doğrudan ödeme yaparak bu malların ihracatını, pazarlanmasını, ihracata dönük yatırımlarını ve ihracat sigorta sistemini desteklerdi. Başta 21'i imalat sektörüne ait olmak üzere 45 mala spesifik olarak destek verilmiş, sonra bu sayı artarak 1989'da 122'ye çıkmıştır. Fon 1992'de kaldırılmıştır.

IV) Kurumlar Vergisi İstisnası: Kurumlar Vergisi Kanunu'na konulan özel hükümlerle, sanayi ve bazı tarım ürünlerinin ihracatından elde edilen dövizlerin yüzde 20'si kurum kazancından indirilmekteydi. Bu çok önem verilen bir istisna idi.

V) "İhraç Ürünleri Girdilerine Gümrük Vergisi İstisnası: 1968'den beri var olan bu istisna 1980'den sonra daha yaygın biçimde uygulanmıştır.

VI) Döviz Tahsisi: 25.1.1985 tarihli "İhracatı Teşvik" kararı ile, ihracatçılara, ihracatçı belgesi almaları şartıyla, ihracatı üstlendikleri malların yapımında kullanacakları tüm malzemeler ve yeni yatırımlar için derhal döviz tahsis edilmesi uygun bulunmuştur.

VII) Vergi, resim, harç istisnası ve Katma Değer muafiyeti: 16.9.1968 tarihli kararla, ihracatın ve döviz kazandırıcı işlemlerin finansmanında kullanılmak koşuluyla bankaların kullandığı krediler, banka ve sigorta muameleleri, damga vergisi, rüsum ve harçlardan istisna edilmiştir. Ayrıca Katma Değer Vergisi yürürlüğe girince, 1980'den beri tanınmış istihsal vergisi muafiyeti, KDV muafiyeti olarak sürdürülmüştür.

VIII) "Kaynak Kullanma Destekleme Primi": 1984 yılı sonuna doğru konulan bu destek 1986'da kaldırılmıştır.

IX) Navlun Primi: İhracatçıya sübvansiyon sağlamak üzere 1986'da konmuştur.

X) Konut Fonu Muafiyeti: Petrol ve türevlerinin Türkiye üzerinden üçüncü ülkelere taşınması sırasında ton başına ödedikleri 3 dolar kesintiyi ihracat teşvik belgesi alma durumunda ödenmemesidir.¹

Bütün bu teşvik önlemleri aslında işini bilir ihracatçılara büyük yarar sağlamıştır. 1986 yılında yaptığım bir hesapta bu teşviklerin hepsinin uygulandığı bir modelde ihracatçının eline ihraç bedelinin yüzde 80'i civarında ek bir yarar sağlandığını hesaplamıştım. Ancak bu kazançlar "Hayali İhracat" girişimlerini artırmıştı. Bunun meydan verdiği yeni ticaret ortamının gelecekte ülkeye büyük zararları oldu.

1 Gülten Kazgan, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar, Kasım 1999, s.165-166.

6) 24 Ocak kararları alındığında başlangıçta "gözetimli esnek kur" uygulandı. Daha açıkçası, TL'nin dış değeri düzenli olarak hafifçe düşürülerek, ihracatın artırılmasına yönelik, aktif kur politikası izlenmiştir. Daha sonra 1 Mayıs 1981'de yayınlanan Maliye Bakanlığı Tebliği Merkez Bankası'na yabancı paraların arasındaki pariteyi uluslararası piyasalarda ve ekonomideki gelişmeleri temel alarak her gün tespit ve ilan etmeye yetkili kılınmıştır. Bu bağlamda Federal Almanya ve diğer ağırlıklı ticaret yaptığımız Batılı ülkelerle ülkemizdeki fiyat artışları dikkate alınarak TL'yi aylık yüzde 2-4 oranında küçük küçük devalüasyona tabi tutup değerlendirme uygulamasına gidilmiştir. Böylece resmi kur ile piyasa kuru arasındaki fark giderilerek uzun dönemde gerçekçi denge kuruna ulaşma düşünülüyordu. Ama bu yolla ihracat desteğinin zayıf kaldığı için ihracatçıya bir önceki paragrafta açıkladığımız mali destekler verilme zorunluluğu duyulmuştur. Merkez Bankası'nca her gün ilan olunan kurları bankalar kendilerince saptanan şekilde eksi veya artı farklı uygulamaktayken, bu fark izinleri artırılıp eksiltirken, 1986'da tamamen kaldırıldı. Yani Turgut Özal özellikle 1983 seçim kampanyası sırasındaki konuşmalarında döviz kurunun "tam olarak" serbest olmasını hiçbir gün tam olarak getirememiştir.

Aslında o günlerin koşullarında Türkiye gibi bir ülkenin böyle bir lükse tahammülü de yoktu. Bunun bu tarihe, yani 1986'ya kadar anlaşılması ve serbestliğin hiç olmazsa, azaltılmasa bile artırılması gerekirdi. Aksine 1984'ten itibaren Türk parasını Koruma Kanunu gereğince konulmuş kambiyo kontrolü hükümleri derece derece gevşetilmiştir. Bunun sonucu 1989'dan başlayarak Türk parasının dış değerinin düşüşünün hızlanmasıdır.

7) Turgut Özal Türkiye'nin büyük sorunlarının hepsine çareler bulacak bir çapta olduğu kanısındaydı. Bu birçok siyaset adamının zaman zaman kapıldığı hoş görülebilecek bir tavidir. Fakat ele alarak çözeceğini düşündüğü birçok konuda olduğu gibi konut konu-

sunda da "yasak ve olumsuzlukların" çözümünde, izinsiz ve çirkin yapılaşmada da, önce kuralları ihlal edenlerin "affı" ile işe başlanması gerektiğini ileri sürmesi oldukça ilginçtir.

İddia ediyordu ki, imar yasalarını ihlal edenler bir kez affolundumuydu hem yurttaşlar rahatlayacak ve hem de artık yeni ihlaller olmayacaktı. 1984'teki uygulamalar bu tezin doğru olmadığını gösterdiği halde, daha sonra 1987 genel seçimlerinden sonra yapılan yerel seçimleri kazanmak için yeni bir af çıkardı (1989). Bu kez imar yasaları çiğnenerek yapılmış gecekondu'lara ek kat çıkma izni veren başka bir af yasası çıkardı. Ancak bu yasaya karşın yerel seçimlerin partisince kaybedildiğini gördü. Bu aflar ve bunlara paralel olarak yaşamın her alanında çıkartılan aflar (vergi, döviz ve ceza infaz yasasında indirimler) ile yurttaşın yasalara saygısı büyük ölçüde erozyona uğradı.

8) KİT sistemi yıkıldı. KİT'lerin ve genel olarak kamu işletmeciliğinin mutlaka irrasyonel olacağı yolunda, özellikle Dünya Bankası'nca yapılan telkinlere uyularak kurulan Özelleştirme İdaresinin KİT yönetimlerinde egemenlik kurması sonucu kamunun ekonomik işletmeleri disiplinden çıktı. Hele "nasıl olsa özelleştirilecek" denilerek birçok ileri teknoloji gerektiren KİT'lerde değil genişleme ve yenileme yatırımları, işletmeleri ayakta tutacak İdame Yatırımları bile yapılmayışı binbir emek ve para harcanarak kurulmuş ve uzun seneler iyi sınavlar vermiş KİT'leri yıkıma bıraktı.

1983-1988 Dönemi Uygulamaları İçin Değerlendirme

1983'ten sonraki ekonomi politikaları uygulamaları, başta dış çevreler olmak üzere hemen her çevreden olumlu yankılar aldı. Özellikle başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere Turgut Özal ve onun ekonomik uygulamaları dışarıda çok beğenildi. Hatta Özal'ı "Dünya da Yılın Adamı" ilan eden ünlü dergiler oldu. İçerde muha-

lefetin eleştirileri sadece dışarıda değil içeride de pek yankı bulmuyordu. Aslında muhalefetçe yapılan eleştiriler hiç de haksız değildi. Örneğin sağdaki muhalif parti DYP'den İsmet Sezgin yeni politikayı şöyle eleştiriyordu:

"Bugünkü yöneticiler sadece, ihracat için Türk lirasının değer düşürmesini, hayali ihracatı bile kabul eder durumdalar. Döviz girdileri çoğalsın, borçlarımızı ödeyelim, zam yapalım diyorlar. Hep parasal tedbirler...Bugünkü model fukaranın daha fukara, zenginin daha zengin olmasını gerektiriyor. İrtikap ve İrtica umuru adiyeden hale geldi."

Unutulmamalı ki, bu sözleri söyleyen kişi vaktiyle 24 Ocak kararlarını alan hükümetin Maliye Bakanı'ydı. Ama ne sağdaki Demirel'in ve ne de soldaki partilerin eleştirileri ne basında ve ne de kendilerine sağcı denemeyecek yazarlarca onaylanmıyordu. Örneğin Prof. Gülten Kazgan bir kitabında uygulamaların 1987'ye kadarki kısmını şöyle değerlendiriyor:

"Serbestleşme Sürecinin Başarı Göstergeleri:

"1) 1987'ye kadar geçen yıllarda ekonominin serbestleşmesi çerçevesindeki başarı göstergeleri 'iyi' işaretler veriyordu. (Tablo 1) Türkiye, Batı kurumlarınca o denli başarılı sayıldı ki, diğer ülkelerin de aynı politikaları uygulama yolunda ikna edilmeleri için, adeta bir örnek oluşturdu. Tunus'tan Macaristan'a bir dizi ülke Türkiye'nin olumlu göstergeleri örnek verilerek aynı yola sokulmaya çalışıldı. TV ekranlarından basına, Türkiye Batının serbestleşme propagandasının gözde aracı oldu. Gerçekten birçok göstergeler iyice olumluydu.

"1984-87 aralığında GSMH büyüme hızı yüzde 7 gibi yüksek bir düzeye ulaştı. Enflasyon'un yıllık tek orana inmesi,

hızlı büyümenin bedeli olarak bakıldı. Atıl kapasiteleri, ihracat sayesinde kullanabilen imalat sanayinin yıllık büyüme hızıysa yüzde 8,9 gibi rekor düzeydeydi.

"Başarı diğer alanlarda da göze çarpıyordu: Bir kere cari işlemler açığının GSMH'ya oranı 1980-83 arasındaki yüzde 4'ten yüzde 1,7'ye indi. Cari işlemler 1984-87 döneminde dış borç faizleri dışında pozitif bakiye verdi. Yani Türkiye dış borç faizlerinin bir kısmını cebinden öder hale gelebildi, yurtdışına net kaynak transferi yapar oldu. İhracat neredeyse ikiye katlandı. 1983'te 5,7 milyar dolardan 1987 yılında 10,2 milyar dolara yükseldi. Diğer cari işlemler gelirlerinde de önemli artışlar vardı; sanayi mamulleri ihracı yanında, yeni hizmet ihracı gelirleri devreye girmeye başlamıştı (turizm, taşımacılık, müteahhitlik vb). Bu tablo uluslararası finans piyasalarında Türkiye'ye güveni sağladığı için, Türkiye aynı zamanda rahatça borçlanabiliyordu."

Sayın Kazgan'ın yukarıdaki tahlillerinde 1983-1987 yılı ekonomik verilerini çok beğenmiş olduğu açıkça görülüyor. Oysa burada ortaya çıkan veriler aslında 1987'den başlayarak gelecek büyük felaketli gidişin nedenlerini de oluşturunuyordu. Bu dönemdeki ferahlaşmanın en önemli nedenleri ihracatta görülen artışla bol borçlanma idi. İlk olarak ihracattaki artışı ele alırsak, bu artışın görünüşünde iki neden vardı. Birincisi sık sık yapılan devalüasyonlarla ihracat getirisi olan dövizlerdeki hızlı değer artışlarıydı. Bu sayede ihracatın kârlılığı artıyordu. Ne var ki kâğıt üzerinde görülen bu ihracat rakamları gerçek değildi. Yukarıda anlattığımız gibi ihracat için aşırı özendirme ödünleri verilmişti. Bu aşırı özendirme önlemleri "Hayali İhracat"ın, yani aslında olmamış fakat kâğıt üzerinde olmuş gibi gösterilen ihracat nevini büyük ölçüde artırmıştı. (O zamanlar iş dünyasının içinde olanlar bunu çok iyi bilir. Aslında Dış Ticaret ül-

ke tarihinde resmi evrakta görüldüğünden çok kez farklı biçimde yürütülmüştür. Biz bu konuyu bu bölümün EK 1'inde anlatacağız.) Aslında yapılmamış ihracatlar da ihracat istatistikleri içinde yer almıştı. Bunların büyüklüğü hakkında bir fikir vermek üzere sadece bir büyük holdingin bu çeşit ihracatı için hakkında 600 milyon dolarlık hayali ihracat davası açıldığını belirtelim.

Aslında ekonomik durumun olduğundan çok parlak görünmesinin ikinci nedeni, dış borçlanmanın daha kolaylaşması ve bu nedenle hızla artmasıdır. Anılan dönem içinde bankaların döviz açıkları dışında dış borçlanmalar iki kattan fazla artmış ve artık borcun borçla ödenmesi dönemine girilmişti.²

Kısaca anlatmak istersek, Özal iktidarının en parlak dönemi olarak göklere çıkartılan dönemde aslında ekonomide devalüasyonla girilen onca özveriye karşın durum goygoycu medyanın anlattığı gibi pek de iyi değildi. Çeşitli nedenlerle şişirilen faturalarla çok arttığı sanılan ihracat aslında doğal bir artışın pek de ilersinde değildi. Daha da önemlisi, ihracatın şişirilmiş tutarları bile çok hızlı artan ithalattan geri kalıyordu. İkinci olarak, yıllık enflasyon hâlâ yüzde 35'lerin altına indirilememişti. Özal'ın 1980 yılının başlarında vaat ettiği tünelin sonundaki ışık hâlâ gelmiş değildi. Devlet maliyesinde de durum parlak değildi. Ayrıca yakınları ve dincileri kayırmak için çıkarılan özel kararnamelerle devletin bir bunalım karşısında direnç gösteren yapısı da hasar görmüştü. Gelir dağılımındaki bozulma duracağı yerde daha da hızlanmıştı. Özelleştirme de umulduğu gibi bir ferahlatıcı etkide bulunmamıştı. Hatta Özal Bakanlarından Güneş Taner'in ısrarlı baskısına karşın bu konuda kararlı adımlar atma niyetinde değildi. Daha sonra gelen Başbakanlardan S. Demirel de Özal'ın tutumunu sürdürmüştür. Başbakanlıkta onu izleyen Tansu Çiller döneminde yoğunlaşma çabalarını ise 1990'dan sonraki dönemi izlerken göreceğiz.

2 Süleyman Özmucur, *Gelirin Fonksiyonel Dağılımı 1948-1993*, Boğaziçi Üniversitesi, 1994.

İşler Daha da Bozuluyor

1987 yılına kadar pek zararsız gibi görülen ekonomik gidişin çizilmek istenen rotada daha fazla gidemeyeceği anlaşılmıştı. Bu durumu Profesör Gülten Kazgan şöyle anlatıyor:

"1986 ve 1987'de GSMH ve sanayileşme hızındaki yükseklik (sırasıyla ortalama yüzde 7,5 ve yüzde 9) temelde kamu alt yapı yatırımlarından, biraz da ihracattan kaynaklandı. Hükümet gidişe ivme verirken bunun için yüksek bir bedel ödeniyordu: Enflasyonun hızlanması, gelir bölüşümünde giderek kötüleşme, Türk lirasının dış reel efektif değerinin dibe gelmesi, kısa vadeli borçlarda olağanüstü birikim, para ikamesinin ivme kazanması, dövizin TCMB ile serbest piyasa farkının büyümesi bu bedelin başlıca öğeleriydi."³

Bu sakıncaları karşılamak için 4 Şubat 1988'de şu önlemler alındı:

Bankacılık Kesiminde:

a) Ticaret Bankalarının mevduat munzam karşılıkları yüzde 14'ten yüzde 16'ya, genel disponibilibite oranlarıysa yüzde 23'ten yüzde 27'ye artırıldı.

b) Özel kesim yıllık faizleri en çok yüzde 78 olabilecek, mevduat faiziyle bunun arasındaki orantı 1,2 katsayısı ile bunun çarpımı sonucunda bulunabilecekti. Bankalara yeterli mevduat gelmediği için, enflasyon hızıyla birlikte faiz hadleri tırmanmaya geçmişti. Faiz hadleri yüksek reel faizlere çıkarıldı ki, para ikamesinin getirdiği dövize hücumdan Lira'ya dönüş sağlansın.

Dış Ticaret önlemleri:

Bunlar ihracat gelirini ve döviz girişini artırmak, ithalatı kısıtlamak amacına yönelikti. Bu maksatla:

3 Prof.Gülten Kazgan, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar, Kasım 1999, s.165-166.

- a) Bir ay içinde yurda getirilecek dövizlere teşvikler yüzde 20 artırıldı.
- b) İhracatçıların yurda getirmek zorunda bulunduğu dövizler ihracat bedelinin yüze 80'inden yüzde 100'üne çıkartıldı.
- c) Bir süre için ithalat depozitoları yüzde 15'e çıkarıldı.

Vergicilik Önlemleri

Dolaylı Vergilerin ağırlıklı olduğu vergi sisteminde, bunların biraz daha yükseltilmesi, böylece iç talebin kısılması yoluna gidildi. Taşıtlar ve taşıt alım vergileriyle bilumum harçlar artırıldı. Devlet tahvili ve Hazine bonolarından, döviz tevdiat hesaplarından yapılan kesintiler sıfıra kadar indirildi.

Yukarıda özetlenen yöntemler görüldüğü gibi, piyasadan bir ölçüde para çekmek (banka mevduat karşılıklarını artırma), ülkeye gelecek döviz miktarını artırıp, ithalatı da kısırarak dövizlerin hızlı yükselmesini önlemek maksadıyla yapılmıştı. Mevduat karşılıkları ve disponibilesi artırılan para hacmi vergi önlemleriyle bir ölçüde kısılmak isteniyordu.

Ne var ki kısa zamanda bu önlemlerin bozulan dengeleri düzeltmede başarılı olmadığı görüldü. Aksine, hem fiyat artışları yüksek temposunu korumuş ve hem de GSMH artış hızı düşmüştü. Durumu Profesör Gülten Kazgan şöyle anlatıyor:

"Türkiye bu önlemleri 1988 Şubat ayı başlarında uygulamaya koyduğunda şiddetli bir stagflasyon sürecine girdi; GSMH büyüme hızı yüzde 1,5'e düşerken TEFE yüzde 70,5'e yükseldi. Yükselen faiz hadleriyle ve şiddetli devalüasyonla birlikte içerde talep daralması, ekonomiyi durgunluk içinde enflasyon sürecine sokmuştu. Bu arada talep daralması sayesinde cari işlemler bilançosu 1,5 milyar dolarlık, GSMH'nın yüzde 1,8'ine varan bir fazla verdi (bkz. Tablo 1, sayfa 62). Dibe vuran TL reel efektif kuru, net yurtiçi hasıladan işçi-memur gelir-

leri ve tarım gelirleri; fırlayan faizler ve dolaylı vergiler; negatif olan tarım üretimi ve yine gerileyen tarım iç ticaret hadleri hep birlikte bu sonucu yarattı. İç kaynak dengesi (GSMH) yüzde1,1 fazla verdi. Türkiye bu sayede kısa vadeli borç birikimini kısmen ödedi ve azalttı."⁴

Ne var ki ücret erbabının istekleri, mali dengelerin düzelme olanaklarını kısımlıyordu. Hele Özal iktidarının oy yüzdelerinin azalmasıyla sendikaların ve halkın baskıları önünde durulamayacak bir hale gelindi. Demek ki 5 Şubat 1988 önlemleri yetmemişti.

1989'da Küresel Sermayeye Açılma

1989 ikinci stagflasyon (durgunluk içinde enflasyon) yılı oldu. GSMH'nin büyüme hızı yüzde 2'nin altında kalırken, enflasyon biraz yavaşlamış da olsa (Tablo 1) yine yüzde 60'ı aşmıştı. Ücretliler ve halkın üzerinde görel olarak azalan siyasal baskılar sonucu ücretler ve maaşların GSMH içindeki payı reel olarak yüzde 17,4'ten yüzde 20,5'e çıkmıştı.⁵

Tarımda üretim yüzde 7 oranında düşmüştü. Kamu kesimi açıkları ise tırmanmaya geçmişti. Yani tablo 1988'den daha kötüydü. Bir tek olumlu nokta işçi ve turist döviz artışları sayesinde Cari İşlemler Açığının 1 milyar dolar fazla vermesiydi.

Hükümet bu olumsuz koşullar karşısında, 1950'den beri her defa keşfedilen ve her defa ülkeyi daha da büyük krizlere yeniden iten bir çareye yine başvurdu: Kısa vadeli sermaye ithal etmek.

Aslında birkaç yıldır fazla veren Cari İşlemler Dengesiyle Türkiye'nin dış itibarının arttığı yolunda duyulan güven gerek iktidar ve gerekse piyasa çevrelerini bu yolda umutlu kılıyordu.

4 Prof.Gülten Kazgan, *age*, s.165-166.

5 Süleyman Özmucur, *Gelirin Fonksiyonel Dağılımı, 1948-1993*.

Dünyada kısa vadeli sermaye de bugünkü kadar değilse de büyük bir genişleme içindeydi. İlkönce ABD'de kurulup çalışmaya başlayan ve kısa vadeli borç veren tefeci fonları artık döviz ve para dolaşımında Merkez Bankalarını ve Bankaların tekeli kırılmış, mali sermayede küreselleşmeyi başlatmıştı (bkz. Ek 2). Aslında küreselleşmenin sonuçlarını en derinden oluşturan dönemine girilmişti.

İşte Anavatan Partisi iktidarı bu uluslararası havadan da destek olarak "Ekonomide Küreselleşme" yolundaki son adımı attı. 1930'lardan beri yürürlükte olan ve ülkeyi spekülatif (kısa zamanda üretim yapmadan rant sağlayan) para akımlarının zararlarından koruyan 1567 sayılı "Türk Parasını Koruma Yasası"nın bu niteliğini değiştirerek ülkeyi yabancı kısa süreli sermaye akımlarına açtı. Bu kanun, çıkarılan tebliğlerle uygulanıyordu. Özal 32 nolu tebliğ ile Türkiye'yi yeni bir yola sokuyordu.

Ekonomide serbestleşme daima övgü ile karşılandığı için, Özal bu kararı kamuya sunarken, "bugünden sonra Türk lirası konvertibileteye geçiyor, böylece ekonominin tam liberalleşmesi sağlanıyor" diyerek kararın ülkeye yararlar sağlayacağını anlatıyordu. Buna göre Türk ekonomisinin bugünkü acıklı hale gelmesinde bu karar oldukça önemli pay almıştır. Türkiye'de ekonomistler ve yazarların çoğu bu kararı alkışlıyordu.

Prof. Gülten Kazgan'ın bu operasyona koyduğu teşhis karardaki fiyaskoyu anlatıyor:

"Türk lirasının konvertibilitesine geçiş, onca temel sorunu dışlayıp, yine parasal bir önlemle kısa vadeli sermaye ithalini kolaylaştırarak günü kurtarmaya çalışmak demektir. Konvertibilite olsa da, Türk vatandaşının elde tutmadığı TL'yi var olan koşullarda hangi yabancı tutmak isterdi acaba?

"Ne var ki içerde de palazlanan 'finans kapital'in çıkarları bu noktada dışarıdakiyle tam örtüşüyordu. 'Milli bankacılık' iyice güçlenmişti artık. Konvertibiliteye geçişle birlikte Türkiye

Konvertibiliteye Tanzimat sonrası Osmanlı'nın yaşadığına benzer, finans kapitalin egemenliğiyle bağlantılı ekonomik sorunların içine düştü."⁶

Mesleği ekonomi olmayan bir diğer yazar Taner Timur, 32 sayılı kararın önemini, ama bu kararın basında ve iş âleminde önemi ölçüsünde değerlendirilmeyişinin nedenlerini şöyle anlatıyordu:

"... o günlerin basın organları incelenirse, bu karar alınırken içerdiği risklerin gerekli ölçüde tartışıldığını ve kararın etkilerini bugün de derinden hissettiğimiz bir süreçte gerçekçi bir şekilde yerine oturtulduğunu yazık ki söyleyemeyeceğiz. (Burada bunun sebeplerini söyleyeceğim).

"32 sayılı karar, daha çok 'Özal ekolünün' neo-liberal ekonomisini uygulamaya koyan çeşitli eylemlerinden biri olarak görülmüştür. Oysa bu karar, Türk ekonomisini ulusal kontrolden tamamen çıkaran; onu devlet adamlarımızın anlamakta bile zorlandığı dış sermaye dalgalarının ortasına atan ve sonuç olarak da dışarıya akıl almaz oranlarda sermaye 'ihraç' eden bir ekonomi haline sokmuştur."⁷

"Aşağıdaki satırlarda o günlerin basınına dayanarak kimi yazarların 'ikinci liberalizm dalgası' olarak niteledikleri önlemlerin kamuoyunda yarattığı tartışmaları yansıtmaya çalışacağız..." Perdenin önünde ve arkasında neler oynanıyordu.

6 Prof. Gülten Kazgan, *age*, s.170.

7 Daha yakınlarda Maliye Teftiş Kurulu'nun, Hükümetin isteği üzerine hazırladığı rapora göre sermaye hareketlerinin serbest bırakılması nedeniyle 20 yılda yurtdışına kaynak transferi 200 milyar dolar hesaplandı (*Milliyet*, 14 Nisan 2004).

"..Oysa 32 Sayılı Karar çok daha etkili ulus ötesi bağlantıları olan bir taahhüt idi. Ve diğer tüm neo-liberal önlemlerden nitelik itibarıyla farklıydı. Bu haliyle de gerek tasavvuru ve gerekse sonuçları itibarıyla Cumhuriyet tarihimizde alınmış en dramatik kararlardan biri olmaya adayı."

Sahnedeki Oyuncular

"... Kararın bağımsız olarak ele alınması ve değerlendirilmesi gerekirken, farklı önlemlerle birlikte açıklanmış olması kamuoyunun bu konudaki tepkisini anlamayı bir ölçüde zorlaştırıyordu. O günkü yayın organları incelenince 8 ve 9 Ağustos'ta alınan kararlara büyük muhalefetin olduğu hemen dik-kati çekiyordu. Fakat şaşırtıcı şekilde, bu muhalefetin aslında 32 sayılı karara değil, ithalatı kolaylaştıran, gümrükleri azaltan yeni dış ticaret düzenine karşı yöneldiği görülmüyordu. Özal'ın 8-9 Ağustos kararları Türk kamuoyuna daha çok egemen sınıfların başını çektiği bir koalisyona karşı bir ölç alma girişimi olarak sunulmuştu.

"... Yıllardır Özal sayesinde bir 'altın dönem' yaşayan egemen sınıflar hangi hataları yapmışlar, iktidara karşı ne gibi oyunlar oynamıştı da, yönetici klikte kendilerine karşı bir 'intikam arzusu' doğmuştu.

Bu sorunun yanıtını siyasette arayan yazar şöyle devam ediyor:

"26 Mart 1989'da seçimlerinde (yerel) ANAP iktidarının aldığı ağır yenilgi kamuoyunda artık bu iktidarın gidici olduğu izlenimini yaratmıştı. Seçim ertesinde gazeteler bu sonucu ANAP'a verilmiş tarihi ders"⁸ olarak niteliyorlar. Etkili bir gazetenin başyazarı da seçim sonuçlarını bir "iktidarın bitişi" olarak değerlendiriyordu.⁹ "Diğer taraftan bizzat Başbakan Özal yerel seçimler sırasında konuşmalarında kendi iktidarına hasım bazı 'güç odaklarını' işaret ediyordu. Buy güçodakları ona göre Türkiye'deki büyük sermaye cephesiydi. Özal dış alımı kolaylaştırıp, dış sermayenin önünü açarak bunlardan ölç alıyordu."

8 27 Mayıs 1989 günlü *Güneş* gazetesi ön sayfa.

9 Oktay Ekşi, *Hürriyet* gazetesi.

"İşverenler cephesi ... her şeyi zamanında ve zamanında anladı' diyordu" Sayın Taner Timur. "Koç Holding sözcüsü 'bu kararların altında öfke yatıyor' diyordu. Bu sistemden ve 'bütünlük'ten yoksun olan kararlar mantıklı sayılamazlardı. Koç Grubu'na göre bu önlemler yerel seçim sonuçlarının ürünüydü ve gruplarının yerel seçimlerden sonra 'hükümete açık destek verip arkasında yer aldığını belirtmemesinin bu kararların alınmasında rol oynadığını' düşünüyorlardı."¹⁰

Taner Timur'un bu açıklamasında bence tek doğru olan yerel seçimlerden sonra ekonomideki güç odaklarının, Turgut Özal'ın yeni iktidarının mümkün olmamasına inanmasıydı. Özel kesim lider firmaları bir kez bu yargıya vardı mıydı, düşecek iktidarın hemen karşısına geçerler. Bunun iki önemli meyvesi toplanır. Birincisi gelecek iktidara o günden başlayıp övgü dizerek onun gelecekte desteğini almak. İkincisi ise, mevcut iktidar düşünce biz düşürdük, bize karşı çıkanı "böyle düşürürüz" diyebilmektir.

Aslında bu kararlar tam da emperyalist odakların globalleşme ve deregulasyon yolunda bizim gibi çevre ülkelere yaptıkları baskıların sonucudur. Globalleşme telkinlerinin ağırlık kazandığı yıllar 1988 ve 1989'a rastlar. Bunu ilerde göreceğiz.

Özal Dönemi Ekonomi Yönetiminin Değerlendirilmesi

Özal döneminin bir değerlendirmesini yapmada zorunluluk görüyorum, çünkü daha sonraki yıllarda durum Özal dönemininkinden katbekat kötüye gittiğinde, "Ah rahmetli, olsaydı bunlara meydan verir miydi" diyenler oldu. Bir de Özal'ın 24 Ocak 1980'de Türkiye'yi kurtardığı yolundaki iddiaların gerçek olup olmadığını anlamak gerekiyor. Aslında Özal'ın icraatı kendisinden önceki iktidarlarinkinden olduğu kadar kendisinden sonra gelenlerden de epeyce farklıdır, yani kendisine özgüdür. Bu nedenle her iki dönemle kar-

¹⁰ *Milliyet* gazetesi, 15 Ağustos 1989.

şılaştırmakta yarar vardır. Yalnız bunu yapmak için yukarıda layıkıyla anlatma olanağı bulamadığımız üç konuyu burada ele almak gerekiyor. Bunlar "Kararlardan sonra IMF ve Dünya Bankası'nın tutumu", Özal'ın borç konsolidasyonu ile bütün Özal döneminin önemli bir kısmına damgasını vuran hayali ihracattır.

24 Ocak ve IMF ile Dünya Bankası

Belleklerimizi tazeleyelim; 24 Ocak kararlarını IMF ve Dünya Bankası'nın derhal onaylayacağı ve bir stand by anlaşmasının da hemen imzalanacağı umuluyordu. Oysa IMF'den 26 Mayıs'ta, yani kararların iki ay sonrasında "onay" çıktı. IMF artık eski IMF değildi. Kısa vadeli program dışında ülkede bazı ekonomik kuralların uygulanmasını da istiyordu. Dünya Bankası ise Türk uzmanların ilk kez duyduğu bir istekle kendisini ikna etmeye gelen heyetimizi şöyle karşılıyordu: Yapısal Uyum. "Sadece devalüasyon yetmez." Dünya Bankası, ayrıca Türkiye artık KİT'leri devlet eliyle ayakta tutmaktan vazgeçmeli, mevcut KİT'leri de bir yandan özelleştirmeye geçmeli diyordu. Amerika'ya giden heyete ABD'de 1978'de Dünya Bankası'na giren Kemal Derviş'in bazı arkadaşlarıyla birlikte hazırladıkları raporlar tutuşturuldu.¹¹ Burada Türkiye ekonomisi çizgileri Dünya Bankası'nca çizilen globalleşme hareketine yapısal uyum sağlamalıydı. Turgut Özal ve arkadaşları bu politikalara uya-caklarına IMF ve Dünya Bankası'nı inandırdılar. IMF ve Dünya Bankası böylece 24 Ocak kararlarını onayladılar. Böylece 24 Ocak kararlarından da önemli kararlar, 1980 yılının Nisan ayında alınmış ve IMF ile Dünya Bankası'nın eline bazı taahhütler geçmiştir: Böylece 24 Ocak bir para operasyonu gibi basit bir olay olmaktan çık-

11 İlter Ertuğrul, *Biz Vatan Hainliğine Devam Ediyoruz Hâlâ*, Ümit Yayıncılık 1980, Ankara. Ertuğrul bu bilgileri, *Cumhuriyet* Frankfurt Hafta manşetinden verilen bir röportaja dayandırıyor. Bu röportaj iki ay sonra *Mülkiye* aylık dergisinde yayımlanmıştır.

muş siyasal bir dönüm noktası olmuştur. İşin tuhafı, IMF'ye ve Dünya Bankası'na verilen bu sözler Bakanlar Kurulu'nun, Başbakan hariç, gıyabında olmuştur. IMF ve Dünya Bankası askeri yönetimde bu taahhütlere dayanarak bir demarşta bulunmamışlardır.

Özal'ın Borç Ertelemeleri

24 Ocak kararları alındığında bir önemli güçlük DÇM ve İkili Finansman işlerinden kalan borçlardı. Aslında özellikle ikili finansman borçları gerçek borçlar değildi. Borçlular borçlarını çoktan alacaklılara *döviz olarak* ödemişlerdi. Fakat resmi işlem asıl işlemden farklıydı. Bu nedenle resmi kayıtlarda ve aracı banka kayıtlarında borçlar ödenmemiş görünüyordu.

Özal çetrefilli çalışmalardan sonra bu borçların;

- a) bir kısmı için Türkiye'den mal ve firma sermaye payı almayı,
- b) bir kısmını Türkiye'de yatırım yapmayı kararname ile önerdi.

Zaten bunlar danışıklı olduğundan anlaşma kolay oldu. Ama DÇM faiz ve ana borçları için gerçek borç olduğundan 1986'ya kadar bir şey yapamadı. Onlara yıllık faiz bağladı ve 1986'da o yılın döviz rayıçleri ile ödedi.

Hayali İhracat

Özal döneminde ihracat konusunda daima bir "hayali ihracat" söz konusu olmuştur. Kuşkusuz Türkiye ekonomisinin hemen her döneminde hayali ihracat vardır, ama büyük firmaların bile bunu göze almaları en çok 1984-1990 yılları arasına rastlar. Bunun nedeni ihracat için dış bedel (döviz karşılığı) dışında başka avantajlar verilmesidir.

Şimdi Tablo 1'e dönersek, orada Özal'ın ihracat artışına ne kadar önem verdiği anlaşılır. Orada ihracatı artırmak için Özal'ın ola-

panüstü önlemler aldığını anlatmış ve bunlar birer birer açıklanmış-
tı. Bunlardan en önemli olanları şunlardı:

1) İhracata Vergi İstisnası: İhracatta her ihraç bedeline yüzde 15'e kadar vergi iadesi verilirdi.

2) Kurumlar Vergisi İstisnası: Kurumlar Vergisi yasasına konu-
lan özel hükümlerle sanayi ve bazı tarım ürünlerinin (yaş sebze ve
meyve gibi) ihracatından elde edilen bedellerin yüzde 20'si vergi-
lendirilecek vergi kazancından indirilirdi.

Bu durumda bir malı ihraç etmeden "ihraç edilmiş" gibi göste-
rilip bu avantajların elde edilmesi büyük kârlar getirir oldu. Bunu
iki örnekle anlatalım:

Bir firma çok değersiz malları (diyelim toplam 20.000 dolar de-
ğerindeki malı) ihracat beyannamesinde örneğin 100.000 dolar tes-
cil ettirir ve asıl satış bedelinin dışında kalan 80.000 doları karabor-
sadan döviz alıp Türkiye'ye getirirse şöyle kâr ederdi:

Karaborsadan yüzde 15 fazla bedelle aldığı 80.000 dolara karşı-
lık yüzde 30'u kadar fazla bedelle tahsil edilir. Böylece her ihracat
bedelinin yüzde 30'u kadar kâr edilir.

Bu anlattığım en basit bir modeldir. Döviz karaborsa farkının
ihracattan elde edilen ekstra gelirlerden daha az olduğu her model-
de geçerlidir. Bu yola her büyüklükte firma başvurdu. Benim bildi-
ğim kadarıyla Türkiye'nin bir numaralı holdingi dahil çok büyük
ölçekli holdingler kurdukları "Dış Ticaret Şirketleri" ile bu gibi iş-
lerle kârlarına kâr kattılar. Sonradan hepsi hakkında Vergi İnceleme
Elemanları vergi ve döviz kaçakçılığı suçları dolayısıyla raporlar
hazırladı. Ne var ki bir sonuç çıkmadı.

Ülkemizin tarihinde buna benzer şartlar oluşunca aynı şekilde
hayali ihracat olayları oldu. Bunları bu bölümün Ek 1'inde "Türki-
ye'de Dış Ticaret" başlığıyla okuyucularımıza sunacağız. Ancak bu
dönemdeki kadar büyük firmaların işin içine girdiği görülmemiştir.
Burada beni ve okurlarımızı ilgilendiren, bu dönem dış satım ra-
kamlarını, bu hayali ihracat olayı dolayısıyla inandırıcı olmayışdır.

Şurasını da belirtelim ki, "Hayali İhracat" Özal dönemiyle başlamadı. Özal döneminden önce de vardı. En parlak dönemi Özal dönemidir ama, Özal'dan sonra da yeniden sahneye geldi.

Özal dönemindeki gelişmelere bir de rakamsal olarak bakalım:

1) 24 Ocak kararlarının ilk önemli amacı hızlı fiyat artışlarını durdurmak, en azından yavaşlatmak idi. Uygulamalar acaba bu konuda ne kadar başarılı oldu?

Uygulamaların getirdiği enflasyon oranları aşağıda Tablo 3'te görülüyor.

Tablo 3
Enflasyon Oranları (1980-1990)

<i>Yıl</i>	<i>Yüzde</i>	<i>Yıl</i>	<i>Yüzde</i>
1980	115, 6	1985	45, 0
1981	33, 9	1986	34, 6
1982	21, 9	1987	38, 8
1983	31, 4	1988	73, 7
1984	48, 4	1989	63, 3

Kaynak: Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Tablo VIII, s.237.

Görüldüğü gibi 1980-1989 yılları arasında bir fiyat istikrarı olmamıştır. Dönemin son iki yılında yüzde 60-70'leri aşan enflasyon, hiçbir yıl yüzde 20'lerden aşağıya düşmemiştir. On yıllık enflasyon yıllık oranı daha önceki on yıllık yıl ortalamasının üç katına ulaşmıştır.

2) Özal özellikle döviz kurlarının eskisi gibi hızla artmayacağını övünçle söylüyordu. Oysa doların Türk lirası karşılığı ilk yılda bile azımsanamayacak bir biçimde yükselmiş (70 liradan 89,25 liraya), sonra bu yükseliş hızlanarak 1989 yılında 1 dolar eşiti 2 milyon lirayı aşmıştır (2.311.37 TL). Daha ilginç, doların Özal yönetiminde değilken artış hızı yavaştır. Özal yönetimi askerlerden devraldığında bir dolar 200 lira iken, ondan sonraki 7 yılda on kattan fazla yükselmiştir. Özal'ın en çok güvendiği "insan belleğinin unut-

ma hastalığı içinde oluşudur". 1980'de "biz doları uzun süre değişmeden kalsın diye biraz hesaplı yaptık. Bu değer uzun süre değişmeyecek" şeklindeki övünmeleri ne kendisi ve ne de medya tarafından hatırlanmamıştır.

3) Kuşkusuz Özal'ın kamuoyunda tutulmasında en büyük etken 1981'den itibaren ihracatın çok hızlı artışıdır. Bu konuyu daha iyi irdelemek için Tablo 4'ü düzenlemekte yarar gördük. Bu tablodan anlaşılacağı üzere:

Tablo 4
Dış Alım, Dış Satım, Dış Ticaret Açığı (1970- 1990)

YIL	DIŞ ALIM	DIŞ SATIM	AÇIK
1970	948	588	-360
1971	1,171	677	-495
1972	1,563	885	-678
1973	2,086	1,317	-769
1974	3,778	1,532	-2,246
1975	4,739	1,401	-3,338
1976	5,129	1,960	-3,169
1977	5,796	1,753	-4,043
1978	4,598	2,288	-2,311
1979	5,069	2,261	-2,808
1980	7,909	2,910	-4,999
1981	8,933	4,703	-4,230
1982	8,843	5,746	-3,097
1983	9,235	5,728	-3,507
1984	10,757	7,134	-3,623
1985	11,343	7,958	-3,385
1986	11,105	7,457	-3,648
1987	14,158	10,190	-3,968
1988	14,335	11,662	-2,673
1989	15,792	11,625	-4,167
1990	22,302	12,959	-9,343

Kaynak: Yakup Kepenek-Nuran Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, s.290.

a) 1980'den 1990'a, dış satım 2.910 milyar dolardan 12.959 milyar dolara yükselmiş, yani 4,4 katı düzeyini bulmuştur. Aynı dönemde dış alımlar ise 7.909 milyar dolardan 22.302 dolara yükselmiştir. Yani artış oranı dış satımdan düşüktür (2,8 kat). Bunun sonucu olarak dış ticaret açığı 1980'den 1990'a artmamış ve hatta bir miktar azalmıştır. İşte bu azalış Özalıcıları ilk ağızda haklı gösterebiliyor. Ancak gözlemler derinleştirilince Özal dönemi için varılan yargılarda tereddütler ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki:

Dış açıkların aynı kaldığı durumda milli paranın kambiyo değerinin düşmemesi ve hele böylesi hızla düşmemesi (70 liradan 2,1 milyon liraya) gerekir. Hele dış ticaret açığının bir kısmının işçi ve turizm gelirleriyle kapatılması, dış sermaye girişlerinin bu dönemde artışı düşünülürse.

b) İşin sırrı başka bir tabloya bakınca anlaşılmalıdır. Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk'ün kitabındaki bir diğer tabloya (*Yatırım Özendirmeleri, 1979-1997*, Tablo IX, 4. Kitap s.319 bu tabloda aynen buraya aldık).

Tablo 5
Döviz Kullanımı ve Dışsatım Yüklencesi

<i>Yıllar</i>	<i>Döviz Kullanımı (Milyon \$)</i>	<i>Dışsatım Yüklencesi (Milyon \$)</i>	<i>Döviz Kullanımı / Dışsatım Yüklencesi (%)</i>
1980	186.4	1810	10.3
1981	424.8	3303	12.9
1982	585.7	3957	14.8
1983	905.1	5205	17.4
1984	1395.9	4318	32.3
1985	2054.1	4937	11.0
1986	2815.6	7567	37.2

1987	2971.1	6903	43.0
1988	3146.4	7751	40.6
1989	3479.4	9331	37.3

Kaynak: Yakup Kepenek-Nuran Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, s.319.

Bu tablodan anlaşıldığı gibi 1980'den 1990'a ihracatı özendirme harcamaları toplamı 114 milyar 184 milyon dolardan 3.876 milyon dolara yükselmiş, yani 20 kat artmıştır... Bir sayfa önce işaret ettiğimiz hayali ihracat başlıklı paragraf da ihracata verilen destekler, özendirmeler arttıkça bu ihracat çeşidinin de arttığını anlatmıştık. Yani aslında ihracat bu ölçüde artmamıştır. Maliye ve kambiyo hayali ihracatlar için kovuşturmalara geçmiş, ama ihracat rakamları bunlar hesaba katılarak düzeltilmeden aynen kalmıştır: Hayali, yani olmayıp da kayda geçen ihracatın bu şekli sahih kabul edilse bile (doğal ki bu yanlış olur ama hesap zorluğu dolayısıyla vazgeçilse dahi) bu ihracat artışı için toplumun ödediği bu maliyetleri de (sadece 1990'da 3.876 milyon dolar) hesaba katılması zorunludur.

Daha da önemli olan bir nokta hep gözden kaçırılmıştır. 1970 ile 1990 arasında sadece Türkiye'nin değil bütün dünyanın dış satım ve alımları hızlı artış içindedir. Nitekim Tablo 4 dikkatle gözden geçirildiğinde 1980'den önceki 10 yılda da dış satımın 588 milyon dolardan 5 kat artarak 2.910 milyon dolara yükseldiği görülür. Yani Özal döneminin on yıllık ihracat artışı (4,4 kat) kendinden önceki on yılın artışından (5 kat) daha da geridedir.

4) 24 Ocak kararları ve Özal uygulamaları ile yurda girecek yabancı sermayede büyük artışlar olacağı umutlarına gelinece, gerçi 1980'den 1990'a yabancı sermaye girişleri 20 kat artmışsa da varılan 738 milyon dolar rakamı yeni boyutlar içinde büyük bir faydaya işaret etmemektedir .

Bu anlattıklarımızdan anlaşılacağı üzere, 24 Ocak kararları ve küçük kesintilerle 10 yıl süren Özal yönetimi Türkiye'ye bir yarar

sağlamamıştır. Sağladığı iddia edilen yararları yukarda irdeleyince Türkiye globali içinde pek önem taşımadığını yukarıda gördük. Buna karşılık ortaya çıkan sakıncalar da az önemli değildir. Bunların belli başlılarını saymakta yarar var.

1) Özellikle gelir ve kurumlar vergilerinde tahsilat artışı durmuştur. Bunun sonucu Bütçe içinde bu iki verginin tahsilat oranı 1980'de bütçe gelirleri toplamının yüzde 57' si iken bu oran 1990'da yüzde 51'e düşmüş, bunların yerini adaletsizliği herkesçe bilinen vasıtalı vergiler almıştır.¹²

1985'te yürürlüğe giren Katma Değer vergisinde bile ilk yıl yapılan tahsilat 1990'da gerilemiştir.¹³ Bu düşüşlerde en önemli etken Özal'ın vergi tahsilatı ve vergi adaletine önem vermeyişidir. Nitekim Özal'ın ekonominin komuta kademesinden ayrı olduğu 1982, 1983'te Gelir-Kurumlar Vergisinin Bütçe gelirlerindeki payı yükselirken (yüzde 56 ve 59) o iş başına gelir gelmez bu oran düşmüştür (1984'te yüzde 47).

2) Gelir ve kurumlar vergilerindeki eksilişler harcamalar üzerinden alınan vasıtalı vergilerle kapatılamadığından Bütçe açıkları hızla artmıştır. Bu açıklar 1987 yılı sabit fiyatlarıyla 1981 yılında sadece 417 milyar lira iken 1990'da 6 kattan fazla artarak 2,5 trilyon lirayı aşmıştır.¹⁴

3) 1980'de Devletin sadece 813 milyar lira iç borcu vardı. 1990'da ise 56 trilyon lira. İç devlet borçları demekki 70 kat artmıştı.¹⁵ Devletin iç borçlanması bütçe yasalarıyla kolaylaştırılmıştı.

4) Bütün Özal döneminde gelir dağılımı git gide bozulmuş, çiftçiye ve emekçileri koruyan kurumlar (işçi sendikaları ve konfederasyonları, tarım birlikleri) her bakımdan güçsüzleştirilmiştir. KİT'ler işlemez hale getirilmişlerdir.

¹² Aynı eser, Tablo IX.3, s.254.

¹³ Aynı eser, aynı tablo.

¹⁴ Aynı eser, Tablo IX.2, s.247.

¹⁵ Aynı eser, Tablo IX.5, s.258.

BİRİNCİ BÖLÜM

EK 1

DIŞ TİCARETİN İŞLEYİŞİ

Ülkemizde Dış Ticaret genellikle Ticaret Bakanlığı, Dış Ticaret Genel Müdürlüğü'nce sonradan Dış Ticaret Müsteşarlığı'nca düzenlenen esaslara göre yapılır. Ancak resmi prosedür bu olmakla beraber aslında resmi görünüşünden farklı yürütülmüştür. Dönemler itibarıyla resmi otorite farklı kurallar koymuştur. Ama çoğu zaman dış ticaret bu kurallardan farklı biçimde yürütülmüştür. Dış ticaret işleyişini kronolojik sırayla görelim.

1930'dan Önce

Bu dönemde dış ticaret bir yönetime bağlı tutulmamıştı. Bir tüccar (o günlerde henüz imalat hammaddesi ithal eden sanayici, ithalatçı yoktu) yanına bir bankadan sahip olduğu ya da itibarıyla orantılı miktar altın para için bir bankadan (genel olarak Osmanlı Bankası'ndan) belge alır, dışarıda satın aldığı malları Türkiye'deki bankanın dışardaki şubesi ya da ajan aracılığıyla öderdi. 1954 yılında Bergama tüccarlarından rahmetli Hayrettin Armağan'ın bana anlattığına göre esasen bu işleri genelde azınlık yurttaşlarımız (Yahudi ya da Rum ve Ermeni) yürütürmüş. İthalat böyle.

İhracata gelince. O günlerdeki ihracatımızın büyük kısmını tütün, incir, üzüm ve palamut ürünü olan valeks oluşturuyordu. Tütünler çoğu Avrupa'da bu işle uğraşan firmaların burada kurdukları fir-

malar (Austro-Türk gibi) ya da yıllardan beri Türkiye'de yerleşmiş yabancıların kurduğu firmalarca ya Tekelden ya rejiden Türk lirasıyla alınır ve ihracat edilirdi. Bu yabancılardan Giraud ailesi Türkiye'nin ekonomik faaliyetlerinde önemli bir yer tutardı. Giraud'ların kurduğu İTİTİ, Valeks gibi şirketler Tütün yanında üzüm, incir ve valeks (tanen) ihracatında ülke ihracatının hemen hemen yarı payına sahipti. Onların yanında İstanbul'da yerleşmiş, İzmir'de de şubesi bulunan Withall'ler ülkemiz ihracatının büyük kısmını, hiçbir kambiyo kısıtlaması ve kontrolüne tabi olmadan yürütürlerdi.

Diğer iki önemli tarımsal ürün olan fındık ihracatı İstanbul tüccarları tarafından (ki bunların da önemli kısmı azınlıklardan idi) ve Yunanlı üst firmaların yönlendirdikleri esaslara göre yapılırdı. Diğer bir önemli ürün, antepfısdığı ihracatını ise Halep ve Şam'dan gelen tüccarlar yerli firmaları yöneterek ihraç ettirirlerdi. Bu Suriyeli tüccarlardan, Gandur'lar, Hariri'ler ile Abdüsselam Mahuk New York'taki Zalom ve Germack oligopollerine hizmet ederlerdi. Onların dikte ettiği fiyatları faturalara yazdırırlardı.

Altın Esasından Ayrıldıktan Sonra

Türkiye Merkez Bankası'nı kurup, ödemelerinde 1567 sayılı Türk Parasını Koruma Kanunu'yla altın esasından ayrıldıktan sonra, ihracatta olsun ithalatta olsun ödemeler ve işlemler kambiyo hukuku esaslarına göre yapılır oldu. Dış Ticaret evrakı kambiyo evrakı üzerinden sıkı denetleme altına alındı. Ne var ki 1950'ye kadar gerek ihracatımız çoğu kez takas ve kliring düzeni içinde yapıldı. Kliring iki ülke arasında resmi olarak yapılan bir takas (mal değişimi) anlaşmasıdır. En çok Sovyetler Birliği'yle ve sonra Hitler Almanyası'yla dış ticaret bu anlaşmalarla yürütülmüştür. İki ülkenin birbirine sattıkları mallar listelere yazılır ve birbiriyle mahsup edilir. Eğer bir tarafın ihracatı diğerinkinden fazla ise o miktar yine kliring anlaşmasında yazıldığı biçimde kendisine ödenir.

Bunun yanında takas yöntemi vardı. Ve özel firmalar bu yolla ithalat-ihracat yapardı. Takasta işlem, ilgili firmanın bazı malları ithal edeceği ve bedelinin ihracatla ödeneceğini bildirmesiyle başlar. Tek taraflı takas da ithalat da ihracat da aynı ülkeyle yapılır. Ancak zamanla dışardan gelecek mallara çok fazla ihtiyaç duyulduğundan, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında "çok yanlı takas" da yaygınlaştı. Takasçı firma ihracatı birden fazla ülkeye yapacağını ve birkaç ülkeden ithalatla bunu kapatacağını beyan ile Ticaret Bakanlığı'ndan izin talep edebilirdi.

Aslında takasçı firma ithalatı döviz olarak öder ve ihraç mallarını serbest dövizle satardı. Doğal ki olay resmi defterlerde böyle gösterilmezdi. Takasçı kendine göre ithal faturaları yazar, onu resmen tasdik ettirirdi. İthalat faturalarında da durum aynı idi. Bu nedenle bu işleri yapanlar pek vergi vermezlerdi. 1953 yılında benim de içinde bulunduğum Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları, ülkeye yüksek tutarlı mal ithaline ve o kadar da mal ihraç eden Türkiye uyruklu olmayan üç kardeşin gizli evrakına el koyunca bu meydana çıktı. Saptanabilen büyük kazançlar için raporlar yazıldı, Vergi Dairelerince o zamanki parayla milyonlarca liralık tahakkuklar yapıldı. Ne var ki Vergi Kazası işlemlerin resmi şeklinin dışındaki kanıtları kabul etmedi ve tarhiyatları sildi.

Bir Kahve İthalatı

Takas döneminin alışılmış yöntemleri, dış ticarete olayın işleyiş biçiminden farklı şekilde defterlere intikalini "mutad yol" haline getirdi. Bu konuda hayret verici bazı işleyişler vergi incelemeleri sırasında gerçek biçimiyle tespit ediliyordu. Bir defasında yüklüce bir parti "Kahve" partisinin Türkiye'ye ithalinde saptanan örnek bu konuda son derecede ibret vericiydi. Kısaca anlatalım:

Aslında firma Türkiye'nin üç ay tüketimine yetecek kahve ithalini doğrudan Brezilya'dan, ama New York'ta yerleşik Edward Alfasso firması faturasıyla ithal etmişti. Edward Alfasso Osmanlı Bankası Eminönü Şubesi'ne ekli iki takım evrakın bir takımının ithalatçıya "mal bedeli ödendikten sonra verilmesi" direktifiyle göndermişti. Banka, mal bedelinin İngiltere'deki bir bankadan ödendiği kendisine kanıtlandıktan sonra, evrakı ithalatçı firmaya teslim etmişti. Evrak içinde malın mülkiyetini temsil eden konşmento gibi kâğıtlar da bulunmaktaydı. Bunlar ibraz edildiğinden Gümrük İdaresi malın ithaline izin vermişti. Buraya kadar anormal bir şey yoktu. Ancak firma mal ithal bedeli olarak Edward Alfasso faturasını değil, başka bir fatura bedelini geçirmişti. Ancak Hesap Uzmanları incelemeye girince bu ikinci faturanın sahibi firmanın Türkiye'deki şubesi, bu faturanın kendilerine ait olmadığını, zaten firmanın bir gözetme firması olduğu için bu gibi işlerle uğraşmasının mümkün olmadığını bildirdi. Zaten inceleme ilerleyip faturanın Türkiye'de Seka tarafından imal edilmiş olduğu meydana çıkınca, Hesap Uzmanları incelemeyi derinleştirdiler.

Osmanlı Bankası şubesine gittiklerinde asıl ithal evrakının 2. takımını bir zarf içinde ele geçirdiler. Düzmece fatura asıl faturadan yüzde 80 daha yüksekti ve ithalatçı firma malın maliyetini bu düzmece fatura üzerinden geçirmişti. Böylece önemli miktarda bir vergi kaçırıldığı anlaşılıyordu. İlgili rapor incelemeyi yapan iki uzman tarafından imzalanıp, ilgili Vergi Dairesi'nce işleme konuldu. Mükellef itiraz etti.

İnceleme, benim de Hesap Uzmanı olarak incelediğim bir diğer firmayla ilgili olduğundan, ben de Vergi Kazasında sonucun ne olduğunu merakla ve görevim olduğu için yakından izledim. Ama güçlü beklenti boşuna çıktı, uzman raporu sonucu kabul edilmedi ve ek vergi tarhiyatı silindi. Dosya bilirkişiye verilmişti. Bilirkişi de güvenilir bir kambiyo memuruydu. Bu bilirkişi o yıllarda İngi-

liz lirasının sallantıda olduğunu ve Brezilya Hükümeti de mutlaka dolar ödenmesini şart koştuğu için ithalatçının parayı arbitraj yoluyla zorunlu olarak dolara çevirdiğini, o sıralarda da "arbitraj bedelinin" yüksek olduğu, tespit edilen matrah farkının buradan doğma olasılığının bulunduğu ve mükellef ithalatçının bu nedenle haklı bulunduğu yolunda rapor verdi. Gerek ilgili İtiraz Komisyonu, gerekse üst vergi kaza mercileri bu rapora dayanarak ek vergi tarhiyatının silinmesini onayladı.

Bizler, hesap uzmanları sadece dış ticaretin resmi evrakta görüldüğü gibi oluşmadığını anlamakla yetinmek zorunda kaldık. Ama ben bunu daha önce de öğrenmiştim.

Mal Bedeli mi, Komisyon mu?

1946'da Devlet Demiryolları Çekoslovakya'dan 1400 adet vagon ve lokomotif satın almıştı. Bu alımsatımlarda vagon alımına İstanbul'da, lokomotif alımına ise Ankara'da bir firma aracılık etmişti. 1950'de bu ithalatta yardımcı olan bir kişi temsilci firmanın aldığı komisyonların önemli kısmını resmi defterlerine geçirmediği yolunda ihbarda bulununca Hesap Uzmanları Temsilci firmada yargıç kararıyla inceletme başlattı. Bu incelemede İstanbul Kambyo Müdürlüğü'ndeki firmanın dosyasına girildi. O yıllarda dış temsilcilik almış firmalar her üç ayda bir kendisine gelen dövizleri Kambyo yönetimine "Devre Beyannamesi" denen bildirimlerle bildirirdi. Devre beyannamelerinde gerçekten, dışardan gelen bütün paralar gösterilmişti. Yalnız, gelen paraların bir kısmının karşısında "Komisyon", bir kısmında ise "Masraf Karşılığı" diye kayıt vardı... Mükellef firma "Masraf Karşılığı" yazılı dövizlerden hiçbirini defterlerine geçirmemişti. Oysa işle ilgili her gider defterlere geçilmişken bunlar karşılığı gelen paralar da kayıtlara girmeliydi. Bu nokta firma yetkililerine sorulduğunda, bu paraların "defterlere geçirilmesi mümkün ol-

mayan" giderler karşılığı geldiğini ifade ediyordu. Yüz yüze konuşmalarda da hesapsız rüşvet verildiği ima ediliyordu.

Hesap uzmanları Beyoğlu Postanesi'nde yaptıkları incelemede, bu kayıtların, yani gelen paranın "komisyon mu", "masraf karşılığı mı" olduğu talimatının firmaca verildiğini telgraf suretleriyle belirledi ve ek tarhiyat isteyen raporu ilgili Vergi Dairesine gönderdiler.

Burada da Vergi Kaza mercileri Devre Beyannamesi kayıtlarına itibar ederek Ek Vergi konulması istemini reddetti.

Buraya kadar hep resmi belgelere itibar edilmişti. Fakat ilk olarak İskenderun-Mersin tipi kaçakçılıkta 1952'de Maliye bu gelenekten ayrıldı.

İskenderun-Mersin Tipi Kaçakçılık

İskenderun ve Mersin'de 1951 yılı sonuna kadar ihracat şöyle yapılıyordu:

Suriyeli ya da Lübnanlı tacirler Türkiye'de özellikle antepfıstığını Türkiye'de Türk lirası ödeyerek alıyorlardı. Sonra bir Türk firmasını bulup bu malların Türkiye'den ihracı için evrak düzenlemesini, bir komisyon karşılığında istiyordu. Türkiyeli "paravan" firma komisyon mukabili evrakı, yabancı firma malı alacak biçimde hazırlıyordu. Fıstıklar gidiyor ve tabii dövizler gelmiyordu. Her iki il Mersin Kambiyo Müdürlüğü'ne bağlıydı ve orada görevini çok seven, bilgili Kemal Karal adlı bir müdür vardı. İhracatı dikkatle izliyor ve paravan firmaları vakit geçirmeden Mahkemeye veriyordu. Mersin ve İskenderun'da herkes bunu biliyordu. Fakat bir şeyler yapılamıyordu. Aslında karar verecek yargıç da suçu "ekmek parası kurtarmak" için yapılmış görüyor, hapis cezası vermeyi sürünce-meye bırakıyordu. Belki bir af gelir de kurtulurlar hesabındaydı.

Fakat ilk olarak İstanbul Kambiyo Müdürlüğü yapmış bir Maliye Müfettişi yanına iki Maliye Müfettişi daha alarak işin üstüne git-

ti. O yıllarda yapılmış ve resmi yönüyle paravan firmalarca yürütülmüş ihracatın bir önemli kısmının dışarıda yerleşik Gandur'lar tarafından yapıldığını ortaya çıkardı. Bu kez Vergi Yargısı resmi görünüşü kabul etmeyerek yapılan vergi tarhiyatlarını onayladı. Ancak kaçakçılık şebekesinin elebaşı yurtdışında olduğundan büyük bir vergi tahsilatı yapılamadı. Ama ikisi de, rahmetli İsmail Ertan ve Eşref Özdağ aynı yılda İskenderun'da şebekenin bir kısmının Türkiye'de bulunduğu başka bir grubun yaptığı kaçakçılığı kanıtlarıyla rapora bağladı. Birinci elebaşı Lübnanlı tanınmış bir aileye mensup Şefik Hariri idi. Ve kardeşi Vehbi Hariri ülkesinde Dış İşleri Bakanı'ydı. (Türk Telekom satış ihalesini kazanan Hariri'ler de aynı ailedendir.) Ancak İskenderunlu bir tanınmış firma da katılanlar arasındaydı. Vergi Yargısı ihracatın görünmüş resmi şekline bu kez de itibar etmeyip uzman raporlarını doğru kabul etti.

İskenderun-Mersin tipi döviz ve vergi kaçakçılığı yeni bir Türk Parasını Koruma tebliği çıkınca sona erdi. Bu tebliğe göre İhracat Evrakı bir bankanın kefaletine veriliyordu. Eski 3/1111 sayılı Dış Ticaret tebliği de değiştirilmişti.

1950 İhracat Tebliği

1950 yılı Eylül ayında Avrupa Ödeme Birliği kurulmuştu. Birlik, üye ülkelerin 1948 yılını esas alarak dış ticaretinin yüzde 60'ını serbest bırakmaları esasını kabul etmişti. Bir üye ülke olan Türkiye'de bu yönermeye uyarak libere edilmiş bir dış ticaret rejimi açıkladı... Bu rejim içinde ihracat için I, II, III no.lu ihracat listeleri hazırlanmıştı... I no.lu liste EPU üyesi ülkelere serbest dövizle yapılacak malları, II no.lu liste ise anlaşmalı ülkelere (çoğu Sosyalist Blok ülkeleriydi) ihracatla ilgili malları içeriyordu. Ancak bir de III no.lu liste vardı. Bu liste ihracı zor olan ve bu nedenle ayrıca ihracatı özendirilmek istenen mallardan oluşuyordu. Bunların ihracını özendirmek için ihraç bedelleri karşılığı yurda istenilen

malın ithalatına imkân tanınmıştı. İhracatçı firma bu ihracatı kendi yapabileceği gibi, hakkını başka bir firmaya da devredebilirdi. Ülke savaştan, aradan beş yıl da geçse, yeni çıkmış sayılırdı. İthal tüketim malları için büyük ihtiyaç vardı. Mutfak eşyası, bisiklet vb. almak için sıraya giriliyordu. Bu nedenle bu teşvikin önemli olduğunu herkes onaylıyordu. Ne var ki, ithalat talebi öylesine yüksekti ki, sadece var olan II. liste malları değil, OLMAYANLAR da ihraç edilmiş gösterilip ithal hakkı elde edilmeye başlandı. İlk telif kitabım olan "Enflasyon-Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerde" başlıklı kitabımda şu somut örnekleri örnek vermiştim.

1. Olay

O yıllarda Maliye Bakanlığı Hesap Uzman Yardımcısı'ydım. Bir gün Arkadaşım Nejat Gülen gelerek bir arkadaşına yapılan teklifi anlattı. Arkadaşının bir küçük deniz teknesi varmış. Birisi ondan taşınacak "kaolen toprağı"nı Fransa'ya kaça taşıyacağını sorar. Tekne sahibi bir fiyat söyler. Diyelim ton başına 2 dolar. İhracatçı bunun dörtte birini önerir. "Bu fiyatı hemen öderim. Ama sen Çanakkale Boğazı'ndan çıkınca malı denize dökebilirsiniz" der. Tekne sahibi "bunda bir iş var" der ve maliyeci olduğu için durumu arkadaşımız N.G.'ye anlatır. Aslında kaolen çok ucuz bir maldır, denize dökülmesinde pek bir zarar yoktur. Ama "sözde ihracatçı" bu sözde ihracatı karşılığında bir "ithal hakkı" kazanacaktır. Bu hakla ya mal ithal edecek ya da bu hakkını bir ithalatçıya satacaktır.

Denebilir ki, toprak denize döküldüğüne göre nasıl ithalat yapılabilir? Onun da kolayı vardı. Eğer malı ihracatçı kendisi ithal edecekse gidip karaborsadan döviz alır ve ithalatı yapar. Birisine "ithalat yapma hakkını" bir bedelle satarsa, karaborsadan döviz bulmak ona düşerdi. Böylece resmi kur dışında doların iki kuru oluşuyordu. Birisi ithalat hakkı vermeyen serbest (karaborsa) dolar kuru, öteki ithal hakkı da sağlayan takas kuru... 1950'den 1952'ye takas dolar kuru 18 liraya kadar çıktı.

II. Olay

Bir Maliye Bakanlığı Müfettişı bir gün G. adlı bir komisyoncunun yazıhanesinde baskın şeklinde arama yapıp evrakını Karaköy'deki maliye binasına getirirler. G'nin ithal hakları satış fiyatlarını incelerler. Bazısında dolar başına fiyat 6 liradır, bazısında ise 12-14 lira. Bu dikkatlerini çekerek G'ye sorarlar. G'nin yanıtı şöyle:

Sayın Müfettiş Bey, düşük fiyatlar "çıplak" ithal haklarıdır. Onları "dövizlemek" gerekir, onun için ucuzdur. Şöyle ki, çıplak ithal hakkı satın alan bir ithalatçı, onu dövizlemek için ayrı bir para ödemek zorundadır. Çıplak olmayan takas hakkı için doğal olarak bu sorun yoktur. Bu nedenle "giydirilmiş takas doları" çıplak olandan bir kat daha pahalıdır."

Peki "çıplak" yani dövizesiz ithal hakkı nasıl oluyordu? Ya aslında mal sınır dışı edilse de bir dış alıcıya gitmemiş oluyordu; (Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra denize dökülen kaolen gibi) ya da gerçekten mal gitmişti ama gümrüklerden şişirilmiş ihrac faturası tescil edilmişti.

Örneğin "ıskarta pamuk" 3 numaralı listedeydi, yani ihracat bedeli kadar ithal hakkı doğuruyordu. İhrac fiyatı kilosu 20 sent dolayındaydı. Bin ton mal bedeli 200.000 dolara gelirdi yani. Oysa bir ihracatçı faturayı şişirir ve örneğin bedeli 300.000 dolar gösterirse, 200.000 dolarlık giydirilmiş ve 100.000 dolarlık da çıplak takas dolarının ithal hakkını kullanmak ya da satmak hakkına sahipti.

Elbette bu işlemler ithalatı kısıtlanmış, tahsise tabi tutulmuş, kota konulmuş mallar bulunması halinde geçerlidir. 1950 Dış Ticaret Rejiminde de, adı serbest ticaret rejimi olsa da birtakım mallar "tahsisli", yani Ticaret Bakanlığı'nın izniyle ithal edilebilir durumdaydı. Takas hakları da bu mallar için uygulanıyordu. İlerde de göreceğimiz, Türkiye'de döviz karaborsası en çok ihracat dövizlerine, ayrı bir koruma sağlandığı hallerde artmıştır.

İspanyol Takası

1953 yılında fındıkta ihraç edilemeyen yüklü bir stok kalmıştı. Bunu fırsat bilen bir şirket, Ticaret Bakanlığı'na başvurarak, bu fındıkları normal rayiç fiyatı üzerinden satmaya talip oldu. Firma yalnız bir şey istiyordu: İhraç bedelinin bir kısmına karşılık herhangi bir ülkeden mal ithal edilmesine izin verilmesi. İhraç yeri de İspanya olarak gösteriliyordu. Bakanlık bu izni verdi. 1952 Eylül'ünde serbest ticaretin sonu gelmiş, her türlü mal ithali izne tabi kılınmıştı. Bu nedenle piyasa mal kıtlığından kırışıyordu. Fındıkları ihraç eden firma, Bakanlık'la anlaşması gereği yaptığı ithalatla büyük kârlar elde etti. Türkiye tarihinin her döneminde derece derece ithal konusunda aç gözlü olmuştur. Bu zaman zaman ülke zararına da olsa yukarıdaki gibi ayrıcalıklar verilerek giderilmeye çalışıldıkça dış ticaret resmi evraktan farklı biçimde cereyan etmiştir. Bunların en tipik şekilleri özellikle yukarıda gördüğümüz, ihracata yığınla teşvik verildiği 1980-1995 yıllarında olmuştur. Bunu daha aşağıda göreceğiz. Bir de döviz teknesinin dibi görüldüğü, ithalatın ancak ikili finansman şeklinde yapıldığı yıllarda. İkili finansmanın işleyişini ve ihracata büyük destekler verilen dış ticareti ise etraflıca anlatmıştık. Burada tekrardan kaçınıyorum. Ama konuyu burada tamamlamak için bazı durumlara daha değinmek isterim.

Fındık İhracatı

Bazı yıllarda en güçlü ihracat malı sayıldığı için fındık için Asgari İhraç Fiyatı konulmuştu. Asgari İhraç Fiyatı piyasa fiyatının altında kaldığı hallerde fındık ihracatçısı fark birkaç dolardan ibaret ise bunu cebinden öder, faturayı Asgari İhraç Fiyatından keserdi.

Montaj halinde üretici firma Montaj Sanayi Talimatında gösterilen "Yerli İmalat" oranını tutturmak için "alışılanın aksine" ithal faturasının biraz eksik kesilmesini sağlardı.

Bunun gibi alınan Komisyon faturaları da eksik kestirilirdi. Bazan Bölge Kambiyo Müdürlüğü'ne üç ayda bir verilen Devre Beyannamelerine yurda getirilen paranın komisyon olmayıp "Masraf Karşılığı" olarak yazılması, dışardan gelen evraka buradan talimat verilerek böylesi kayıt düşürülmesi, özellikle Vergi Usul Kanunu yürürlüğe geçmesinden önce, bu meblağın Vergi matrahına girmemesini sağlayabilirdi.

BİRİNCİ BÖLÜM

EK 2

EKONOMİYİ YÖNETEN YENİ AKTÖRLER: PARA TACİRLERİ

"... Geçtiğimiz son yirmi yılda akçalı (Finansal) dünya da fizikteki nükleer gücün keşfiyle kıyaslanabilecek ölçüde bir İHTİLAL oldu. Yakın yıllara kadar gizli kalmış, finans endüstrisinde pek az işaret edilmiş bir İhtilal...

"Her gün para tacirleri 1 trilyon doları dünyanın dört yanında bir ışık hızıyla dolaştırıyorlar. Suudi petrollerinin, Japon arabalarının, Amerikan buğdayının, Avrupa uçaklarının satış ve alış bedellerini alt alta yazıp toplayın, bunlara akla gelen ve dünya da alınıp satılan her şeyin bedellerini ekleyin yine de bu 1 trilyon doların çok küçük bir kısmını karşılayan bir sayıya ulaşır-sınız. Dolaştırılan paranın geri kalan büyük kısmı, on dakikanın bile 'uzun vade' sayılacağı zaman parçaları içinde, milyonlarca doları bazılarına kazandırıp kaybettirerek dolaşıyor.

"Tıpkı bir başkasına bağlı olmayan Samurailer'in daha büyük servet elde etme hırsıyla durmadan savaştıkları gibi, aralarında ve zayıf (yaralanması kolay) hükümetlere karşı para tacirleri durmadan savaşıyorlar. Savaş alanı uluslararası sermaye piyasasıdır, silahları paradır, savaş biçimleri de Asyalıların savaş sanatları kadar çeşitlidir. 'Büyük tacirler' arzı, talebi, fiyatları hesaplayabilmek için belli başlı ekonomik verileri çözümlerler, 'teknisyen tacirler' grafiklerin geçmişteki trendlerine

bakıp geleceği tahmin ederler, 'Quants' denilen kesim, piyasalar arası küçük hareketlerin olası sonuçlarını bulmak için bilgisayarlarının başındadır. 'Strateji tacirleri' ise hasımlarının nasıl hareket edeceklerine düşünüp ona göre hareket planları yapar.

"Beğenilsin beğenilmesin Bretton Woods uluslararası para düzeni çöktüğünden bu yana para tüccarları piyasanın işleyişini belirliyor. Hükümetler bu piyasa için bir hukuk ve düzen sağlamadıklarından para tacirleri hukuku ellerine almışlardır. Bunu bir fiyat karşılığı satarlar.

"Hem de ne fiyata! George Soros 1992 yılında İngiltere'nin Avrupa para sisteminden çıkmasına yardım karşılığı birkaç gün içinde 1 milyar dolar kazandı. Tacirler hangi elverişli koşulların kendilerini ne büyük ölçüde zengin edeceğinin elbette farkındadırlar. Ama hepsi Soros gibi şöhet meraklısı değildir, gölgede çalışmayı daha çok arzu ederler. Yine de bu işe merak saranlar bunları bilir. (CRT, Nation Banks, Bankers Trust, Salomon Brothers)"

Bu satırlar Amerikalı yazar Gregory I. Millman adlı yazarın *Vandallar'ın Saltanatı: Vandal's Crown* adlı kitabın önsözünden alındı.

Bu konuyu Türkiye'de ilk kez dile getiren, yazıya döken Prof. Erinç Yeldan, küreselleşmenin dünya ekonomi tarihinde iki kez hızlandığına işaretlerle, birincisinin 19. yüzyıl, ikincisinin ise 20. yüzyıl sonlarında görüldüğünü belirttikten sonra şunları eklemektedir:

"... 19. yüzyılın birinci yüzyılın küreselleşme dalgası, uluslararasıda görece olarak eşit dağıtılmış olan bir dünya ekonomisinden hareket etmiş ve ortalama olarak geçimlik düzeyde sürdürülen iktisadi faaliyetleri hızla geliştirerek 20. yüzyıla gelir eşitsizliklerinin artmış olduğu bir dünyayı bırakmıştır.

İkinci küreselleşme dalgası ise, bir anlamda, bu eşitsizlik üzerinde inşa edilmiş ve kalkınma ve azgelişmişlik ideolojisinin bir uzantısını oluşturmuştur.

"Bu anlamda mal ticaretinin uluslararası piyasalarda evriminin birinci ve ikinci küreselleşme evrelerinde farklı yapılara dayandığı açıkça gözlemlenmektedir. Bir genelleme yapacak olursak, 19. yüzyıl mal ticaretinin günümüze oranla çok daha belirgin ve düzenli kalıplar içinde gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu dönem boyunca artan 'sanayileşme' oranları ileri sanayi ülkelerini temel olarak imal edilmiş mallar üreten, bunun karşılığında da bugünkü anlamıyla azgelişmiş, çevre ülkelerinden daha çok temel besin ürünleri, tropik ham maddeler ithal eden bir ticaret sistemini oluşturmuştu.

"Ancak bir karşılaştırma yapılacak olursa, 20. yüzyılın ticaret sisteminin bu kalıbın çok dışına çıkarak, basit bir kuramsal model ile kurgulanamayacak düzeyde karmaşık bir yapıya büründüğü görülmektedir. İlginçtir ki, günümüzde de 15 trilyon US dolara ulaşan ticaret hacminin yaklaşık 2/3'ü benzer faktör donanımlarına sahip gelişmiş ülkeler arasında yapılmaktadır. Nitekim mal bazında incelendiğinde, dünya mal ticaretinin büyük bir kısmının imalat sanayi bazında karşılıklı ticaretten oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla dünya ticaretinin günümüzdeki biçimi, az gelişmiş ülkelerin görece daha az söz sahibi olduğu ve gelişmiş ülkelerin de görece benzer malların karşılıklı ticaretini sürdürdüğü bir görünüm sunmaktadır.

"20. yüzyılın ikinci küreselleşme dalgası üzerinde olan bu gözlem gerek sermayenin birikimi, gerekse gelir dağılımının uluslararası deseni açısından önemli süreçlerle ilgilidir.

"...Uluslararası sermaye hareketlerinin aktışkanlığı her iki küreselleşme evresinin de belirleyici özelliği olarak karşımızda

durmaktadır. İktisat yazınında 20. yüzyılın küreselleşme dalgasının henüz 1914'teki düzeye bile ulaşmadığı konusunda tartışmalar sürmekle birlikte, günümüzde finansal sermayenin akışkanlığını düzenleyen finansal araçların çeşitliliği iki küreselleşme evresinin niteliksel farklılıklarını da öne çıkarmaktadır.

"19. ve 20. yüzyıl küreselleşme evrelerinin sermaye hareketleri açısından en önemli farkı, birincisinin reel bir mal ile –altın standardında– düzenlenirken, günümüzdeki ikinci evrenin kâğıt paraların nominal değişimi hareketlerine bağlı oluşudur. Bu anlamda 20. yüzyılın insanlık tarihindeki belki en ayırt edici özelliği ulusal paraların değişim değerlerinin altın veya benzeri reel hiçbir mal tarafından desteklenmediği, nominal birer büyüklükten ibaret olduğu bir dönemi sergilemesidir. Ulusal paraların değişim hadlerindeki bu belirsizlik, finansal sistemin işleyişi açısından bir yandan büyük riskler taşıırken, bir yandan da spekülasyon nitelikli kazançları özendirmekte ve finansal sermayenin akışkanlığını –reel üretim dünyasından kopartarak– uyarmaktadır. *Şimdi şu rakamlara dikkat edelim:*

"...1980'lerin sonunda günde yaklaşık sadece 190 milyar Amerikan doları hacmi olan dünya piyasası işlemleri, günümüzde günlük 1,7 trilyon dolara ulaşmış bulunmaktadır. Söz konusu finansal hareketliliğin 'dünya reel mal ticaretini finanse etme' gibi bir süreç ile hiç ilgisi olmadığı ve reel üretim ve fiziksel sermayenin yatırım gereklerinden tamamiyle kopuk bir gelişme gösterdiği açıktır."

Değerli iktisatçı alıntı yaptığımız *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi/Bölüşüm, Birikim ve Büyüme* kitabını başlıca daha çok sermaye hareketlerinin milli ekonomimize yansımalarına ayırmış olmakla beraber, yaptığımız alıntıda altı çizilecek başka çok önemli noktalar vardır.

Emperyalist Sömürü Son Yıllarda Artmıştır

Birçok iktisatçı eski emperyalist sömürü anlayışının artık terk edilmiş olduğunu savunurlar. Bunlara bakılırsa emperyalist sömürü artık ekonomi literatüründen çıkarılmalıdır. Çünkü Lenin'lerin, Rosa'ların, Hilferding'lerin anlattıkları klasik emperyalizm kalmamıştır. Oysa aslında hele 1990'dan sonra emperyalizm daha sertleşmiş ve artmıştır. Eski emperyalist sömürüye en azından iki unsur daha katılmıştır. Birincisi daha önce az gelişmiş ülkelere bırakılan tarım alanı da dünya kapitalizminin acımasız kontrolüne ve sömürü alanına girmiştir (bu konuda bkz. Arslan Başer Kafaoğlu, *Tarım, Bolluk İçinde Kıtık*, Kaynak Yayınları). İkincisi bu yazıda anlatacağımız "Vandalların insafına bırakılmış kısa vadeli sermaye hareketleri" (bu fonların, yapılan tesbitlere göre yüzde 80'i, geldiği ülkeyi bir hafta ya da daha kısa süreler içinde terk ediyorlar) emperyalist sömürüyü eskisine göre çok hızlandırmış, az gelişmiş ülkelerin kalkınma olanaklarını neredeyse sıfıra indirmiştir. Eski emperyalizm bugünkünün yanında melek sayılabilir. Bu konuya tekrar döneceğiz.

Paranın Yakın Tarihi

Bu başlıktaki "yakın" deyiimiyle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana uluslararası paraların değişim esaslarını anlatacağız. Bilindiği gibi altın çekirdekli para sisteminde ülkelerin paraların değerleri bir ağırlıkta altına göre saptanırdı. Doğal ki, her ulusal paranın diğer paralarla değişimi teorik olarak dayandığı altın tabanın birbiriyle oranına göre değişirdi. Ancak 1929 bunalımı çatinca herkes parasının altına bağlılığından kendini kopardı. Bu bir çeşit belirsizlikten en çok yararlanan usta iktisatçı Dr. Schacht'ın yönettiği Nazi Al-

manyası oldu. Bu kurnaz iktisatçı her ülkeyle mark'ın değerini farklı tutarak ülkesi için kliring anlaşmalarıyla Alman dış ticaretini dahiyane biçimde yönetti. İktisat tarihini iyi bilenler ulusal sanayiın gümrüklerle korunmasının patentinin Alman dış ticaret politika uygulamalarında olduğunu da iyi bilirler. 19. yüzyılda Fredrich List adlı bir iktisatçı Alman hükümet şansölyesi ünlü Bismark'a telkinleriyle, o zamanlar gençlik çağında bulunduğu Alman (Prusya) sanayini özellikle en güçlü çağını yaşayan İngiliz ve Hollanda sanayi ürünlerine karşı korumak maksadıyla yüksek gümrük giriş tarifeleri uygulamasını sağlamıştır. Alman ulusal sanayi 19. yüzyıl sonrasındaki hızlı gelişmesini bu korumacı politikaya borçludur. Bunun gibi kendi milli sanayi ürünlerinin dışa satılmasında da saldırgan para kurları politikasının mucidi de yine Almanlar olmuştur. Almanya 1930'larda Alman markı'nın dış değerini (kambiyo kurunu) her ülke ve her duruma göre değişik biçimde belirleyip, diğer ülkeleri Ortak Avrupa ve Türkiye pazarlarından silmişti. İyi kullanıldığı takdirde, o günlere kadar öneminin pek farkına varılmayan kambiyo kurlarının bir silah olarak kullanılmasının doğuracağı önemli sonuçlar ancak bu dönemde anlaşılmıştı. Bunun önemini anlayan ülkeler, kısa süreli döviz akımlarına karşı koymak için gerekli önlemleri almışlardı.

1929 bunalımından sonra dünyada ülkeler kendi ulusal pazarlarına yabancı mal girişlerini korumak için gerek gümrük ve gerekse kambiyo korumacı bir sisteme yönelince, bundan kapitalist ülkeler hoşnut olmadılar. Özellikle İngiltere ve Fransa bu korumacılığın uluslararası ticarete en ucuz ve en kaliteli malların ön kazanmasını engellediği ve bu nedenle kimsenin işine yaramadığını ileri sürerek, uluslararası mal değişiminin tamamen liberasyonunun zorunlu olduğunu savundular. Bu maksatla "Dış Ticaretin Yeniden Düzenlenmesi (Reorganizasyonu)" çalışmaları yürüterek serbestliği (Liberalizmi) esas tutan bir tasarı hazırladılar. Liberalizmin her

ülkeye (tarımcı ya da endüstrici) herkese yararlı olduğu gerekçesiyle bu tasarılarını Milletler Cemiyeti'ne (o zamanlar bu kurum şimdiki Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın bugünkü işlevlerini yerine getirme maksadıyla kurulmuştu ve adı Fransızca olarak Soci  t   des Nations" idi) getirdiler. Bu biçimde ve esasta dünya ticaretinin herkes için İY   oldu  ,        bu sayede her malın dünyanın her yerinde daha ucuz sağlanacağı tezi ileri sürülüyordu. Merkezi İsviçre'nin Cenevre kentinde bulunan Milletler Cemiyeti'nde genel kurulda bu öneri kabul görmedi. Ancak dış ticarete milliyetçi korumanın yan ve karşısındaki bütün savlar dünya kamuoyunca enine boyuna tartışılmış oldu.

Bretton Woods Anlaşması

Bretton Woods Amerika Birle     Devletleri'nde bir küçük ve güzel doğasıyla yaşamanın zevkli oldu   bir küçük kent. Bu kentte 1944 yılında insanlığın gelecekteki yaşamını etkilemesi açısından çok önemli bir uluslararası toplantı yapıldı ve bu toplantılardan sonra varılan anlaşmalarla bir Bretton Woods sistemi denen mali sistem doğmuş oldu. Aslında nedense Türkiye'de bu konferans tartışmaları dikkatle incelenmiş değildir. Bretton Woods sistemi kurulduğunda ben 17 ya  ında bir lise öğrencisiydim. O zamanlar dünya bugünkünden çok farklıydı; d      n ki İkinci Dünya Savaşı bile bitmiş değildi. Sonraları dünya ekonomisinde büyük roller oynayacak Federal Almanya ve Japonya konferansta yoktu. İngiltere ve ABD'nin bugünkü durumları o zaman daha farklıydı. Konferansta bu iki ülkenin tezleri   arp    aca  ı sanılıyordu. Ancak Amerikan delegesi White konferansa büyük ölçüde egemen oldu (bu görüşmeleri okurken İngiltere Başbakanı Churchill'in kendince haklı fikirlerini Amerikan kumandanlarına anlatamay     ve bunun nedenini anlat    ı gelir: "Elbette onların dediği olacaktı.        cephedeki as-

kerleri bizden üç kat fazlaydı"). İngiliz delegasyonunun başında bulunan J. Maynard Keynes büyük ününe karşın sadece konferanta felsefeyi aşılama ile kaldı. Çünkü kuvvet dengesi ABD'den yana idi. Bu felsefenin esası şuydu: Ülkeler yetkin insanlarla ve doğru il-kelerle iyi yönetilebilirdi. Uzmanların yönetiminde dünya ekono-misi bunalıma uğramadan yönetilebilirdi. Bunun olanağı vardır, de-niyordu.

Bretton Woods'un ördüğü dünya ekonomi yönetiminin hareket noktası buydu. Bir de öne konan hedefler vardı: Serbest Ticaret, Tam Çalışma (Full Employment), Paralarda İstikrar.

Aslında Bretton Woods konferansının akışı ve sonuçlarına hak-kını vererek değinmek isterdim. Çünkü 1944'ten başlayarak hemen dünya ekonomisinin şekillenmesinde çok büyük payı olmuştur. Ne var ki asıl konumuz da hem güncellik ve hem de dünya ekonomisi-ni biçimlendirmesi bakımından epeyce sayfalar işgal etmeye değer bir konu. Burada onun yıkılışına kadarki gelişmelere, kendi konu-muzla ilgisi ölçüsünde değinmek zorundayız.

Bretton Woods ülkelerin paralarını dolar ile oranı açısından de-ğerlendiriyordu. Bir paranın değeri şu kadar (bu birden küçük, bir kesir de olabilir) dolardır deniyordu. Örneğin 1,25 Türk lirası bir do-lar idi. (Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer). Bunun somut bir değere bağlanması da unutulmamıştı. 35 dolar bir ons altına eşitti. Bu eşitliği ABD Hazinesi tekeffül ediyordu. Her 35 doları getirene ABD Hazinesi 1 ons altın verecekti. Konulan kuralların en önemli-si TEK KUR esasıydı. Yani her ülke parasının ABD dolarına göre tek bir değeri olacaktı. Kısa sürelerde bu değerden ayrılınsa bile, her ülkeyle alışverişte ve her türlü mal ve hizmet alışverişinde bu tek kur uygulanacaktı. Bu kural çok önemli, ama daima gelişmemiş ül-kelerin zararına işlemiş bir kural idi. Parası bu tek ölçüden uzaklaş-mış, yani daha değerlenmiş ya da o değerinden uzaklaşmış ülkeler paralarını daha yüksek değerle değerlendirebilecek (Reevalüasyon) ya da daha düşük bir ölçüyle paralarının değişim değerini düşürebil-

leceklerdi (Devalüasyon). Ancak her iki değerlendirme için Bretton Woods anlaşmasıyla yeni kurulmuş Uluslararası Para Fonu (IMF)'ye durumun bildirilmesi ve ondan izin alınması zorunluydu.

Bretton Woods görüşmelerine egemen olan hava 1929 bunalımı gibi bunalımın ve onun getirdiği korumacı önlemlerin önüne geçmek idi. Peki bunun için devletlerce ya da uluslar üstü kuruluşlarca bir yönlendirme mi getiriliyordu? Katiiyen hayır. Dünyada para ve mal dolaşımı serbest olacaktı. Yeni düzenlemenin ekonomik doktrini liberalizm idi. Bu liberalizm ile birlikte ülkelere işsizliği önlenecak (o zamanki deyimle Tam Çalışma (Full Employment) sağlanacak) idi, uluslararası korumacılığı engelleyecek politikaları özendirmek esastı.

Ama bu güzel hedefleri sağlamada ülkelerin ve hele savaşta yanmış yıkılmış ve nitelikli iş gücünde kayıplara uğramış olanların büyük güçlükleri vardı. 1944-1945 yılı kışı bazı Avrupa ülkelerinde unutamayacakları ölçüde sert geçmiş, besin ve yakıt kıtlığı can kayıplarına neden olmuştu. "Avrupa böyle bir kış daha geçirirse" diyordu Avrupalı siyasetçiler, "komünist yeni rejimler hiç de sürpriz olmaz". İş düzeltmek için ilk koşul dolar veya altın bularak uluslararası ticareti açmak idi. "Dolar Kıtlığı" en temel dertti. Doları ABD basıyordu, onu almak için altın gerekliydi, altının dörtte üç stoku yine ABD'nin elindeydi. Bir ünlü iktisatçının deyişiyle ABD "mahallenin hem tek bakkalı ve hem de tek bankasıydı". Bu güçlük o günlerin ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın adıyla anılan bir yardım projesiyle aşılacak istendi. ABD bütçesinde oluşturulan Marshall fonundan Batı Avrupa ülkelere hibe (yani bağış) ve kredi olarak dolarlar verildi. ABD de herkes, her siyasi ülkenin zararına da olsa, Batı Avrupa ülkelere oldukça cömert şeyler düşününce, örneğin Avrupa'ya yatırım yapan ABD firmalarına ölçsüz vergi avantajları yasal olarak kabul edilince, Avrupa'nın Batı ülkeleri ve hele Federal Almanya savaş sonundaki acınacak durumlarından çabuk kurtuldular, 1957'de Avrupa ortak pazarını da kurarak geliş-

me hızında ve gelişmenin meyvelerini çiftçi ve işçilerine yaymada dünya da örnek hale geldiler.

1960'lara gelirken kapitalist dünyada başka bir sorun ortaya çıktı. Çeşitli nedenlerle ve belki de en başta Avrupalılara fazla cömert davranmanın sonucu olarak ABD kronik dış açıklar vermeye başladı. ABD dolarının fiili değerinin üstünde bir legal değere ulaşması ilk olarak ulusal paraların "olduğundan yüksek değerlendirilmesi over valuation olayının" iktisatçılar arasında tartışılmasını ortaya çıkardı. Şu ya da bu nedenle, parası gerçek değerinin üstünde değerlendirilen bir ülkenin ihracatı zorlaşırken, ülkeye gelen ithal malları ucuzlamış hale geliyordu. Bunun sonucu ülkenin önlenemeyecek dış ticaret açığı vermesi şeklinde ortaya çıkıyordu (örneğin bugün Türkiye bu olayı yaşıyor). Ne var ki, özellikle Avrupa ekonomileri, ABD'nin verdiği bu açıklar sayesinde ayakta kalıp geliyordu. Bu açıklar sona ererse Avrupa ekonomileri üretimlerini satamaz, bunahma düşerdi (bugün de öyledir). Bir yanda bu durum ve öte yanda doların altınla değiştirilme zorunluluğu Triffin ikilemi diye adlandırılan bir kıskaçı doğuruyordu. ABD'nin kronik dış açığına çare doların devalüasyonuydu. Ne var ki, bu da hem Bretton Woods sistemini ve hem de Avrupa ülkelerinin ve hatta Japonya'nın ekonomisini çökertecek bir hamle olurdu. Göze alınamıyordu.

Bu ikilemin altından kalmak için 1960'lı yıllarda çeşitli yollar önerildi ve izlendi. Örneğin ABD ülkeden çıkacak dolarlar için bir "eşitleme fonu" vergisi koydu. Bunun sonucu bir kısa süre dolar değer kazandı. Ne var ki, ardından daha büyük sakıncalar doğdu: Bazı ülkeler ve insanlar çeşitli yollardan ellerine geçen dolar kazanımlarını Avrupa bankalarına yatırma yolunu tutmuşlardı. En basit örnek Sovyetler Birliği yönetimi petrol satışlarından elde ettiği dolarları, ABD'ye güvensizliği dolayısıyla, Avrupa bankalarına yatırmıştı. Bazı ABD'liler de vergisel düşüncelerle aynı yolu seçmişti. Avrupa'da azımsanmayacak bir dolar birikimi olmuştu. İlk olarak İtal-

yan kamu firmaları bu fonlardan borç aldı (1966). Sonra euro-dolar denilen bu dolarlar üzerinden borçlanmalar yaygınlaştı. Sadece borçlanmalarla kalınmadı. Bazı ülkeler (örneğin İngiltere) kısa vadeli mal alışverişlerinde bu fonları kullanmaya başladılar. Daha sonra bazı ABD dev firmaları bile euro-dolar ile borçlanmayı yeğler oldular. Çünkü bu yol Amerikan bankalarından doğrudan dolar borçlanmalarından ucuza geliyordu. ABD bankaları verdiği bir yıldan uzun borçlarda her yüz dolardan ikisini bir güvenlik payı olarak kendinde alıyordu. Firma ne kadar güvenli olsa, hatta bazan borçlanan devlet bile olsa bu kesinti yapılıyordu. Böylece örneğin 10 milyon dolar borçlanan firma faizi bu meblağ üzerinden hesaplanmakla beraber, eline 200.000 dolar eksik olarak, 9,8 milyon dolar geçiyordu. Euro-dolar cinsinden borç verenler bu kesintiyi yapmıyordu. ABD dışındaki ülkelere ve firmalardan borçlananlar ise ayrıca "eşitleme fonu" ödemeyince, euro-dolarla borçlanma bayağı çekici oluyordu. Euro-dolar seçenekleri ABD dolarını daha da zayıflatınca, dünya ekonomisinin içine düştüğü bu ikilemlerle dolu güçlükler arttı.

Aslında euro-dolar'ın yarattığı durumlar ortaya çıkmadan De Gaulle Fransa'sı Kurulu para düzeninin değişmesini, doların rezerv para olmaktan çıkarılmasını ve ulusal paraların bir değerli maden değerine bağlanmasını istiyor, bununla da kalmayıp bu yolda ABD ve Birleşmiş Milletler'i tam anlamıyla bunalıyordu (Bretton Woods görüşmelerinde de Fransız delegesi altın esasından ayrılmamayı savunmuştu). 1968'de Fransa'nın öğrenci başkaldırılarıyla salınması ve daha sonra De Gaulle'ün cumhurbaşkanlığı seçimini yitirmesiyle bu basınç hafiflese de, 1970'lere gelindiğinde Triffin ikilemi hâlâ konuşuluyordu. Herkes bir çare, çıkar yol düşünürken. Büyük İskender'in Gordium çözümü ortaya çıktı. ABD Cumhurbaşkanı Richard Nixon 1971 Ağustos'unda ABD ekonomisini içinde bulunduğu güçlüklerden kurtarmak için bir ekonomik programı

ilan etti. Bu programda alınan tedbirlerden birisi de DOLAR İLE ALTIN ARASINDAKİ BAĞIN KESİLMESİYDİ.

Bretton Woods Düzeninin Yıkılışı ve Sonrası

Nixon'ın bu kararıyla Bretton Woods sistemi çöküyordu. Paranın gücü akılla kurulmuş bir kafese sıkıştırılamamıştı. Şimdi paraların değerleri somut bir maddi ölçüyle ölçülmekten çıkmıştı. Her ulusal paranın değeri diğer paralara oranıyla ölçülüyordu. Hatta bir zamanlar piyasaların ilahı olan doların değeri bile. Peki paraların birbirine oranla değerlerini belirleyen şey veya şeyler ne olacaktı? Kuşkusuz o paralara bireylerin şimdi biçtikleri değer ve bu değerleri değiştirebilecek beklentiler. Yani bir menkul değerler borsasında çeşitli hisse senetleri gibi değerlendirilecek paralara ve onlar gibi dalgalanacaktı bu değerler. Beklentilere göre bu kadar değişen değerler varsa bu beklentileri kollayarak spekülasyon yapacakların ortaya çıkması da doğaldı. Bu spekülasyonlar er geç doğacaktı.

Ne var ki, yine de ulusal paralar için borsaların doğması bir zaman aldı. Her buluşta olduğu gibi para ile oynayıp, büyük paralar kazanılacağını düşünenler aslında büyük maddi servet sahipleri değildi. Bu projelerini anlatmak için başvurdukları büyük mali kuruluş sahiplerince çoğu kez kapı dışarı edildiler. Hatta bunlardan birinin aklına ünlü Prof. Friedman'a başvurmak geldi. Ünlü iktisatçı zaten paralar üzerinde oynamayı severdi ve bu yolda küçük bir servet de kazanmıştı. Friedman borsacıya cesaret, eline bir mektup ve hatta bu yolda kullanmak üzere bir miktar para da vermişti.

1980'lere kadar yabancı döviz almak isteyenler bir bankaya başvurulardı. Döviz alıp satma bankaların tekelindeydi. Ancak paralar üstünde oyun oynama yolundaki iddialara 1980'li yılların başında büyük para sahipleri de katılınca bu işlerle uğraşmak üzere uzman borsalar kurulmaya başladı. İlk kurulan borsalar ABD'de Fila-

delfiya ve Şikago Bordaları oldu. Ama olay 1983'ten ve hele 1990'dan sonra o kadar yayılıp derinleşti ki, artık borsaların sıkı kurları uygulanmadan bu işler yapılıyor. Ne ölçüde yapılıyor?

Aslında bu para hareketleri hiç de düzgün kayıtlanamıyor. Ancak UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) verilerinden yararlanan Prof. Erinç Yeldan yukarıda sözünü ettiğimiz kitabının 19. sayfasında, "1980'lerin sonunda günde yaklaşık sadece 190 milyar Amerikan doları hacmi olan dünya döviz piyasası işlemleri, günümüzde 1,7 trilyon ABD dolarına ulaşmıştır" demektedir. Ancak bu veriler 1998 yılı verileridir. Bu günler için buna en az yüzde 50 daha ekleme yapılmalıdır.

Bu paraların "dünya reel mal ve hizmet ticaretini finanse etmek" gibi bir süreçle hiç ilgisi olmadığı ve reel üretim ve fiziksel yatırım gereklerinden tamamen kopuk bir gelişme gösterdiği açıktır. Bretton Woods sistemi, sabit kurlar ve spekülative sermaye hareketlerine karşı ulusal kontrol olanaklarını kullanarak bu tür spekülative birikim süreçlerine karşı 30 yıl boyunca bir savunma mekanizması sağlamıştı.

19. yüzyıl sonundaki hızlı küreselleşme ile 21. yüzyıl başındaki (20. yüzyıl sonlarında başlayan) küreselleşme arasındaki en büyük fark budur. Bu niteliksel farklılık, çok genel ifadeyle, paraların değişim hadlerindeki belirsizlik ve bu belirsizliğin yarattığı spekülative olanaklarda yatmaktadır.

Fon Hareketleri Hakkında Bazı Bilgiler

Yine Unctad verilerinden derlenen verilere göre (kuruluşun 1998 yılı "World Trade and Development Report, Tablo 5/2") para hareketlerinin en çok ekonomik sonuç verdiği ülkeler "gelişmekte olan ülkeler", uluslararası istatistiklerde "yeni gelişen piyasalar" denilen ülkelerdir. (Bu deyimle şu 16 ülke anlaşılmalıdır: Endonez-

ya, Malezya, Meksika, Pakistan, Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Mısır, Hindistan, Peru, Filipinler, Kore Cumhuriyeti, Güney Afrika ve Türkiye.) UNCTAD tarafından düzenlenen tabloya göre, 1990 ile 1998 yılları içinde, tüm kalkınmakta olan ülkelere toplam olarak 1890,6 milyar dolarlık bir sermaye girişi yaşanmış; bunun 1083,6 milyar doları 16 yeni gelişen piyasa ekonomisine yönelmiştir. Aynı dönemde kalkınmakta olan ülkelerden 577,2 milyar dolarlık bir sermaye çıkışı yaşandığı; dolayısıyla 1990-1998 döneminde toplam sermaye girişinin 1313,4 milyar dolar olduğu görülür.

Net sermaye girişine göre uluslararası döviz rezervi birikiminin de yüzde 33,3'e ulaştığı görülmektedir. Aynı oran yeni gelişen piyasa ekonomileri (ki bunlara yukarıda belirttiğim gibi Türkiye de dahildir) açısından yüzde 28'dir. Yani uluslararası sermaye net girişlerinin yaklaşık üçte biri doğrudan doğruya rezerv birikimi olarak tutulmakta yatırım finansmanı olarak reel sermaye birikimine katkı yapmamaktadır. Daha da çok dikkate değer nokta şudur: net sermaye girişlerinin, kalkınmakta olan ülkeler genelinde yüzde 30,5'inin NET HATA VE NOKSAN kaleminden oluştuğu hesaplanmaktadır. Uluslararası sermaye hareketlerinde formel kayıt dışında kalan bu tür akımlar, bize kayıt dışı mal ticareti ve kaynağı belli olmayan spekülative nitelikli kazançların büyüklüğü konularında da ipuçları vermektedir. Prof. Erinc Yeldan bu hareketlerin ilk sonuçlarını şöyle anlatıyor:

"Burada ilginç olan husus, sermaye akımlarının sadece 'doğru' makro iktisadi politikalar uygulayan birkaç 'gözde' ülkeye değil, yapıları ve iktisadi politikalarında son derece farklı ekonomiye aynı kararlılık ve hızda ilgi göstermesidir... Bir yandan uluslararası finans kapitalin yatırım kararlarında sergilediği küreselleşmenin boyutlarını, bir yandan da dünya finans piyasalarının eklenmesini içeren bu süreç, iletişim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeleri de arkasına alarak, ulusal piyasaları birer birer spekülative çıkar alanına çekmektedir."

Hızlı Artışın Nedenleri

Kısa vadeli fonlar eğer kendi haline bırakılsaydı böylesi bir hız ve genişlikte yayılma olanağı bulamazdı. Fakat ekonomisi bozulan ülkeler sıcak para denilen (iktisat yazınında genel kabul gören kesin bir tanımı olmamasına karşın kısa dönemli, spekülatif para demektir) paralara çağrı çıkarmaktadır. Bu çağrı ölçüsüz derecede yüksek faizle hem kamu ve hem de özel kesiminde borçlanmayla meydana çıkar. Yakın tarihimizde 1994 yılında Türk parasının dış değeri aşağıya inen bir asansörde gibi hızla düşmeye başladı. O yılların Başbakanı Tansu Çiller bu erozyonu durdurmak için kamu kesiminde akıllara durgunluk veren yıllık faiz oranları ile devleti borçlandırdı. Hesap bu yüksek faize tamah ederek gelecek sıcak para sayesinde döviz arzı (sunumu) bollaşacak, böylece Türk parası dış değerindeki erozyon duracaktı. Hesabın bu kısmı tuttu. Ama bu kez de ülkenin borç ödeme olanaklarının çok üstünde bir borç yükü geldi. Tek bela bu da değildi. Gelen bu aşırı sıcak para akımı ile Türk parası aşırı değerlenince ekonominin işleyişi buna göre anormal şekle girdi. Bir malın Türkiye'de imal maliyeti, aynı malın ithal maliyetinden yüksek duruma girdi. Çünkü milli para anormal biçimde değerlenince yabancı para ve onunla birlikte ithal malları ucuzlamıştı. O zaman hem mal üreten sanayiciler üretimlerinin bir kısmını milli Pazar yerine dışardan tedariki uygun bulur.

Örneğin bir kumaş üretici üretim için gerekliliği ipliği (pamuk veya yün) milli pazardan değil, dışarıdan getirir. Bunun gibi bir ipelik üreticisi kendine gerekli olan pamuğu iç piyasadan alacağı yerde dışardan getirir. Ülke ekonomisine yeni bir hastalık girer. Ben buna "*üretimsizlik hastalığı*" adını koydum ve enflasyonun çok yüksek olduğu dönemlerde bile ekonomideki en büyük hastalığın, hatta enflasyondan da önce "*üretimsizlik*" olduğunu yıllardan beri yazıyorum. Siz o parlak kalkınma, hayat pahası düşüş öğünmeleri-

ne bakmayın. Türkiye git gide bu çukura daha da batmaktadır. Güya ekonominin iyi gittiği yıllarda borçların azaltılacağı umudu da tutmuyor. Örneğin 2003 ve 2004 yıllarında ekonomide yüksek gelişme rakamları ilan edildi. Borçlar azalacağına yükseldi. Hem de ne tempoyla: 2003'e kadar devletin 80 yılda borçlandığının yarısı kadar. Türk ekonomisi öyle bir batağa saplanmıştı ki, bu bataktan ancak bir devrimle kurtulabilir. Bu yargımızın başka kanıtlarını yazımızın son kısmında vereceğiz.

Milli Ekonomide Direksiyon Kayboldu

Uluslararası finansal sermayenin bu kısa vadeci akışkanlığının bir diğer önemli sonucu ulusal ekonomide kamunun ve para yönetimiyle görevli Merkez Bankalarının para politikası ve ülke ekonomisi üzerindeki etkinliğini kabul ettirmesidir. Bunu değerli ekonomist Erineç Yeldan şöyle anlatıyor:

"Uluslararası finansal sermayenin kısa vadeci akışkanlığının bir diğer sonucu da Merkez Bankası açısından bağımsız bir para, faiz ve döviz kuru politikası izleme olanağı bırakmamasıdır. Uluslararası sermaye hareketlerine denetimsiz olarak tamamiyle açık olan bir ekonomide artık faiz ve döviz kuru birleşerek tek bir finansal unsura dönüşmekte ve stratejik yatırım ve ticaret hadlerini içeren bağımsız bir kalkınma stratejisi kalmamaktadır."

Sayın Yeldan, ABD'li bir meslektaş Adelman ile birlikte yazdığı yazıda, bu olguyu "Kalkınmacı devletin ideolojik sonu" olarak değerlendirmektedir.

Kısa vadeli fon akışının olabilir yıkımını hafifletmek için Merkez Bankası rezervleri olmadık boyutlara yükseltilmektedir. Örneğin bugünlerde TC Merkez Bankası rezervleri 30 milyar doların üs-

tüne çıkmıştır. Ki bunun anlamı ulusal birikimin böyle yüksek bir oranda atıl kılmasıdır. Bu parmak bastığımız nokta çok önemlidir. Çünkü, bu hastalığa, yani kısa vadeci fon akımlarının istilası hastalığına yakalanmış bir ekonomide örneğin kamu yönetimlerini "daha fazla yatırım" için zorlama ya da dürtüklemenin hiçbir olumlu sonuç verme olasılığı yoktur. Çünkü, yakalandığı bu olumsuz koşullar içinde bunun faydası olamaz." Bir ülkenin bu hastalığa yakalanmış olup olmadığı nasıl anlaşılır?

Teşhis İçin Ölçü Faiz Oranıdır

Yüksek faiz oranının bir ülke ekonomisine verdiği zarar, ünlü İngiliz ekonomisti J.M. Keynes'in "Genel Teori" kitabının yayımından bu yana bilinir. Yüksek faiz ulusal birikimin reel, yani üretimi artıracak yatırımlara gitmesini azaltır. Ancak onun zamanında sermaye bugünkü ölçüde "akışkan" değildi. Bugün yüksek faizin yarattığı zararlar o günden kat kat fazladır. Yüksek faiz kısa vadeci spekülative para akımlarına çağrı çıkarınca, ülke parası gerçek dış değerinin üstünde bir değer kazanmaktadır. Bir ülke parası böyle abartılı biçimde değerinin üstünde değerlenince de ihracat artışı ithalat artışının gerisinde kalmaktadır. (Örneğin Türkiye'de özellikle 2003 ve 2004 yıllarında bunu görüyoruz.) Yani bir ülkede ulusal paranın dış değeri sadece mal ve hizmet alışverişlerine göre değil, bundan da çok kısa vadeci fon giriş ve çıkışları arasındaki dengeye bağlıdır. Faizlerin düzeyi bu nedenle ekonomilerin güdümünde adeta anahtar durumuna girmiştir. Yüksek faiz demek "yüksek net faiz" demektir.

Yüksek net faiz'in ne demek olduğunu Türkiye'den bir örnekle anlatalım: Devlet borçlanmalarında son haftalarda yıllık faiz yüzde (yuvarlak hesap) 23, yıllık enflasyon oranı bu günlerde yüzde 10

dolayında. Yani bir fon hiçbir şekilde faize konmaz ise bir yılda yüzde 10 değer kaybedecek demektir. Faiz bu yüzde 10 değer kaybını önlerse ve orada kalırsa net faiz hiç yok, yani sıfırdır. Bugünkü devlet borçlanması ise net faiz (faiz-enflasyon oranı=0,23-0,10=0,13) yüzde 13 oranındadır. Bu dünyadaki en yüksek net faiz oranlarından biridir.

Bu nedenle kısa vadeci fon akımları Türkiye "gözdesi" haline gelince, Türk lirasının dış değeri gerçek alım paritesinin üzerine çıkmıştır. Türk ekonomisinde her gelişme bu faktöre bağlı olarak şekillenir olmuştur. İktidar ve yandaş medya ve gazeteler hep ihracat zaferlerini dile getirmekte örneğin bu yazıyı yazdığım günlerde (27-28 Ekim 2004) ihracatın 50 milyar doları aştığı bu gazetelerin manşetlerindedir. Oysa 2004 yılı ilk dokuz ayında ithalat ihracatı yüzde 50'den fazla aşmış, 44 milyarlık ihracata karşılık ithalat 70 milyarı aşmıştır.

Bizde ve dünyanın çok ülkesinde ekonomiyi yansıtan rakamlar üzerinde durulur. O rakamların ekonomiye getirdiği yıkıntılar hep ikinci perdede kalır. Örneği Türkiye'nin geldiği bugünkü durumda, tek dert ekonomik açıdan Dış Ticaret Açığı ve Cari Açık olarak gösterilir. Oysa bu açıklar bir neden değil birer sonuçtur. Kısa vadeci fonların yığın halinde akışıyla paramız abartılı biçimde değerlenince ithal malları büyük ölçüde fiyat düşüşüne uğramış ve önceleri yurt içinde üretilerek üretime ve tüketime sokulan malların yerini ithal malları almıştır. Tarımda ithal pamuk, pirinç, mısır, nohut, soya, ayçiçeği, her türlü hayvansal ürünler Türk çiftçisinin ulusal sınırlar içindeki Pazar Payını elinden almışlardır. Bunun gibi teksilde eskiden Türk malı kumaş, iplik, pamuk kullanılırken bunların yerini büyük ölçüde yabancı kumaş, iplik ve pamuk almıştır. Böylece Türk ekonomisinin bir numaralı sorunu olan *üretimsizlik*, IMF ve Hükümet sözcüleri ne derse desin doz olarak artmıştır.

Reçeteler Yararsızdır

Hükümet bu fon akımlarını azaltacak önlemleri almadığı takdirde milli ekonomi bu günkü tam yıkıma gidişten kurtulamaz. Örneğin bazıları hükümete faizleri, daha doğrusu yukarıda anlattığımız "Net Faizlerin" düşürülmesini öğütlüyor. Gerçekten de net faizlerin düşürülmesi bu yıkıcı sıcak para akışını azaltabilir. Türkiye'de net faizler gerçekten çok yüksek. Bazı ülkelerin ve bizim net faizleri aşağıda gösterilmiştir:

Ülke	Tüketim fiyat endeksi artışı (%)	Faiz (%)	Net Faiz (%)
Çin	5,3	3,2	-2,1
Güney Kore	3,9	3,5	0,3
Almanya	1,3	4,9	3,6
Fransa	2,2	3,5	1,3
Japonya	0	0	0
ABD	4,8	1,1	-3,7
İsveç	0,6	2,1	1,5
Arjantin	5,8	5,1	-0,7
Macaristan	4	10,5	6,5
Rusya	11,5	13	1,5
Brezilya	6,7	16,2	9,5
Türkiye	12	23,5	11,5

Sayılar Türkiye dışında *The Economist* dergisinin 23 Ekim sayısından alındı. Türkiye verileri 2004 Ekim ayı verileridir.

Seçtiğimiz ülkeler çeşitli karakterlere sahip. Seçimi özel olarak böyle yaptık. Görüldüğü gibi paraya en yüksek net faizi Türkiye veriyor. Türkiye'ye en çok yaklaşan yüzde 9,5'la Brezilya ve yüzde 6,5 ile Macaristan. Durum bu oldukça ülkemizin kısa vadeci para tacirlerinin yağmasından kurtulamayacağı apaçık. Üstelik Türkiye

Cumhuriyeti Hükümeti'nin devlet tahvili ve hazine bonosuna tanıdığı bir ayrıcalık daha var: Bunların getirileri her türlü vergi ve vergi stopajından bağıstıktır. Durum bu olunca Hükümet ve Merkez Bankası'ndan buna kısa vadeli ve normal önlemlerle çare istemek abes olmaktadır.

Hükümet Net Faizi İstese de İndiremez

Net Faiz ve milli paranın dış değişim kuru böylece birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Ve anahtar net faizdedir. Böyle olunca Net Faiz düşürülürse paranın dış değişim kurundaki abartılı yükseklik çözülebilir. Eskiden "bir ülkenin dış işlemler açığı büyük ölçüde artarsa parasının dış değişim ölçüsü (kuru) düşer" denirdi ve bu doğrudu. Ama kısa vadeci para akımı, uluslararası mal ve hizmet değişimi hacmini yüzlerce defa katlayınca, dış ticaret ve cari açıkların milli paraların değerini belirleme gücü ortadan kalktı. Şimdi paraların dış değişim kurunu (kambiyo kurunu) belirleyen artık kısa vadeci para akımlarıdır, ki bununda anahtarı bu kısa vadeci akım fonlarına verilen net faiz oranlarıdır. Bu nedenle elbette net faiz düşürülünce bu içgirişler (inflow) azalacağından veya sona ereceğinden bütün anormallikler düzelecek gibi gelir insana. Ne var ki milli paranın anormal fazla değeri lenmesinin önüne geçilmesi kolay değildir. Çünkü bu fazla değeri lendirmeye gelen ithal malları ucuzluğuna ulusal bünye alışmıştır. Bu ucuzluk azalmaya başladığında ortaya "kapatılması zor" bir mal ve hizmet yokluğu çıkar ki, bunun adı da "artıksız eksiksiz" KRİZ'dir. Bu nedenle bizim gibi ucuz ithal malı ucuzluğuna hastalığına girmiş ülkelerde buradan çıkmak zordur.

Böyle olunca da ekonomide devrim derecesinde değişiklik yapmayı ve IMF kontrollerinden çıkmayı göze alamayan hiçbir hükümet bu hastalıktan ülkesini kurtaramaz. Türkiye'de ise böyle bir hü-

kümet ufukta görünmüyor. Daha doğru ifade, "Türkiye'de gidişin kökten değiştirilmesi" anlamında bir DEVRİM olmadan bu hastalıktan kurtulamaz. Bu yargımız net faizin çok yüksek olduğu Brezilya için de geçerlidir.

Önemli Not

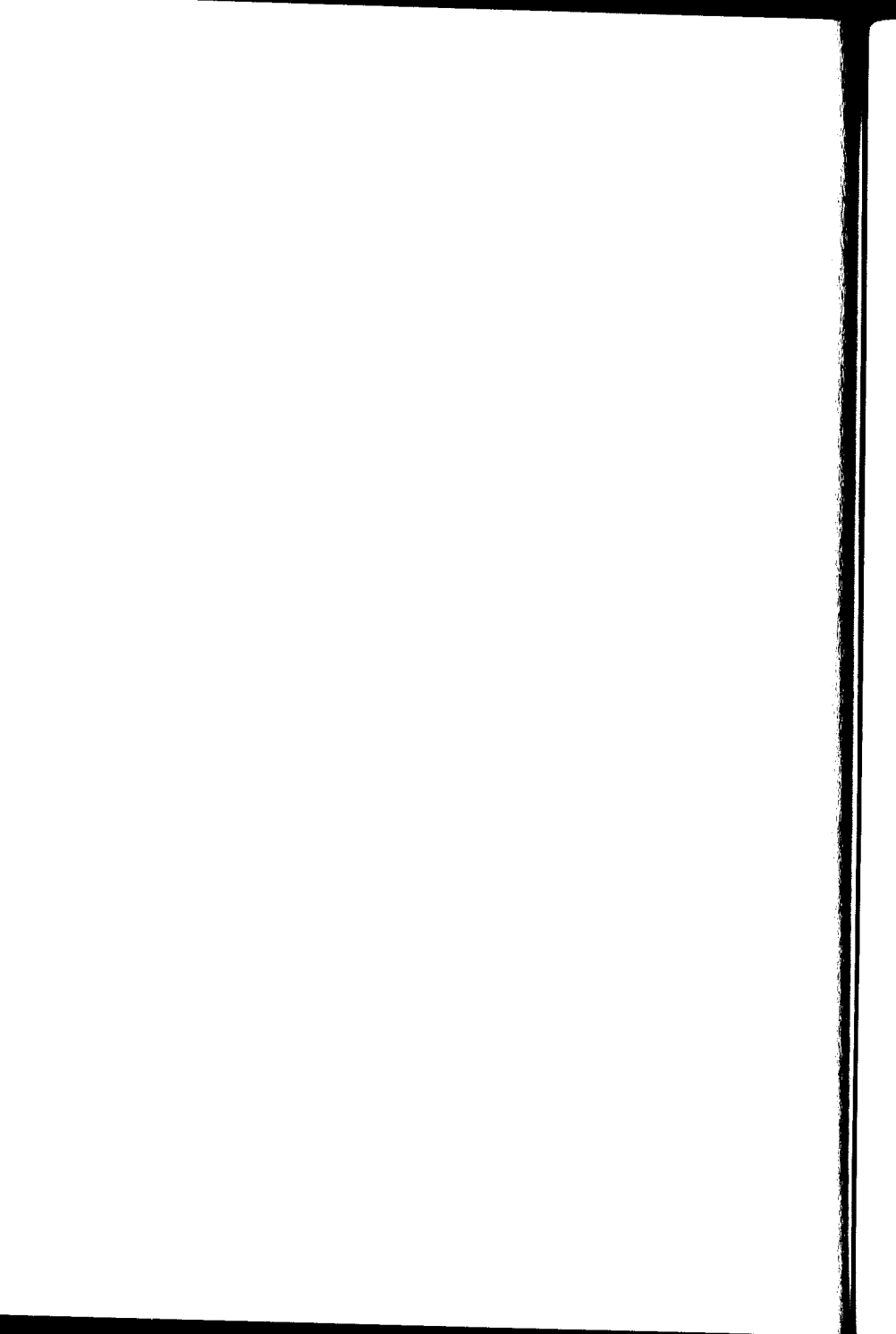
Bu yazı ilkönce *Ütopya ve Gelecek* dergisinde, sonra bazı kısımları değiştirilerek *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmıştır. Ayrıca telif iki kitabıma ek olarak konulmuştur. Bu kitabı yazarken bir noktanın eksik bırakıldığının farkına vardım. Şöyle:

Yeni paracı politikanın yürüyebilmesi için dünya piyasasında dönen (tedavül eden) "paranın" hacim olarak büyük ölçüde artması gerekir. Böyle de olmuştur. Para hacmini artıran, yani piyasaya taze para sürmeye yetkili kurumlar (Merkez Bankaları ve benzeri kurumlar) gerçekten de bu gereği yerine getirmişlerdir. Özellikle büyük sanayi ülkelerinin yöneticileri konuda gerekli kolaylığı sağlamışlardır. Birçok kişi ve bu arada ben bu konuyu atladım. Para kapitalizmine geçişte bu ülke yönetimlerinin hiç suç payı yokmuşçasına olayı yansıttım.

İkinci olarak, sırf bu "paradan para kazanma" işi sayısı çok küçük sermayeler ve ayak takımı bankerlerce yürütülen bir iş olduğu gibi yansıtıldı olay. Oysa bu işlerin yürütücüsü olarak kurulmuş ve çalışan yeni büyük dev kuruluşlar gözlerden kaçırıldı. Banka ile Banker arasında bir işleve sahip kuruluşları (Merill Lynch ve Goldman Sacks vb.) 2007 bunalımını incelerken yine ele alacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

**1990-1998 DÖNEMİNDE
TÜRK EKONOMİSİ**

BİRİNCİ KISIM

KAPİTALİZM VE EMPERYALİZMDE BÜYÜK DEĞİŞİM

Dönem Sovyetler Birliği'ndeki çöküşle başlamıştır. Önce Rus Komünist Partisi Genel Sekreteri yeni politikalarını ve Batı'yla ilişkilerde yumuşama (detant) politikasını açıklamış, ekonomi politikaları uygulamasında yeni tutulan yol sosyalist ekonomisinin çökmesi sonucunu getirmişti. Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla başlayan Rus Müttefiklerindeki Sosyalist Blok'tan ayrılış hızlanmıştı. 1990'da Rusya tam bir kaos içindeydi. Hele Batı'dan gelen telkinlerle yapılan özelleştirmelerle etkili mafya grupları ükenin ve hele halkın soyulmasını tahammül edilmez düzeye getirmişti. Doğaldı ki, Soğuk Harp sona ermişti. Bundan, belli etmemekle beraber, aslında hoşnut olmayan Batı ve özellikle Amerikan sermaye çevrelerinin yeni emelleri dünyanın başına ilerde büyük belalar açacaktır.

Sovyetler'in bir hasım olarak sahneden çekilmesiyle ABD'nin dünya üzerinde sözünün geçerliliği artmış, dünya kapitalizmi Dünya Bankası ve daha sonra Kennedy Round müzakereleri sonunda imzalanan MERAKEŞ Andlaşması'yla gücü ve yetkileri artan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) aracılığıyla gelişme yolundaki ülkelere (bunlara Batı artık Yükselen Ülkeler adını takmıştı) kendilerinin işine gelen küreselleşme ve kuralsızlaşma ilkelerini kabul ettirmişti. O günlere kadar malların serbest gelişme kolaylığına bu kez "sermayenin" de serbestçe dolaşması kolaylığı eklenmişti.

Kapitalizmde Yeni Dönem

Bunun tam da sırasıydı. Çünkü Birinci Bölüm'ün 2. ekinde ayrıntılarla belirtildiği gibi dünya da, özellikle ABD'de likit para ölçüsüz bir hızla artıyordu. Ve bunlar serbestçe dolaşmaya şiddetle gereksinim duymaktaydı. Paradan para kazanmanın aldığı yeni boyut 1990'lar boyunca sıçramalı biçimde artacak ve kapitalizmde yeni bir dönem başlayacaktı. Bu dönem PARA KAPİTALİZMİ dönemi idi. Marx'tan sonraki ilk kuşak Marksistler (Lenin, Rosa Luxemburg, Karl Hilferding vb.) içinde yaşadıkları dönemi Finans Kapital olarak nitelerken aslında acele etmişlerdi. Onların döneminde de Marx'ın tespit ettiği gibi sanayici, "artıdeğer yaratıcıları" ekonomiye egemendi ve bu daha uzun süre devam edecekti. Ta 1990'lara kadar.

1990'larda ve hele bu on yılın sonunda, Birinci Bölüm'ün 2. ekinde gösterilen biçimde ekonomi yeni bir döneme PARACILARIN EGEMENLİĞİ dönemine girmiştir. Bu değişim teknolojiye Bilgisayar Çağı dönüşümü ile kolaylaştığından ekonomistler "Dünyanın Değişmesini" bu dönüşümün insanlara tanıdığı büyük kolaylığa atfen, bilgi çağına geçiş olarak yansıtmışlardır. Oysa asıl değişim kapitalizmi yöneten ellerin değişmesidir. Birçok ekonomist bunun farkında olmadığından, dönem içinde ekonomik tahlillerde yanılgıya düşmüşler ve siyasetçileri de yanılgıya sürüklemişlerdir.

Dönüşümün Getirdiği İlk Sonuçlar

Paracıların egemenliği altında bir dünyanın, hele Dünya Ticaret Örgütü'nün uluslararası ticareti herkese kabul ettirme çalışmalarıyla, herkesten çok ABD'nin işine yarayacağı düşünülmüyordu. Gerçekten de 1990'dan sonraki ilk yıllarda böyle oldu. AB'nin muz it halinde DTÖ'ce kusurlu bulunması ve cezalandırılması, buna karşı-

lık ABD'nin demir-elik ürünlerinde tam korumaya yakın politikalarının aynı rgtce ceza görmemesi Avrupa lkelerinde tepki doğurduysa da, yine de ABD önderliğinde ve AB'nin de önem taşıdığı bir dünya ekonomisinin daha da bu ülkeler lehine süregittiği yolunda görünüyordu.

Ama bu görünüşteydi. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Asya lkelerinin, IMF ve ABD Dış İşlerinin öğütlerini tutmayıp kamu tarafından yönetilen politikalarıyla geliştirdikleri girdikleri yeni tutum AB, Japon ve ABD ekonomilerini temelinden sarsmaya başladı. Bu lkeler, hele 1997'de gelen ve Asya Krizi denen geçici para bunalımından sonra, IMF'nin sözde kurtarma politikalarını reddedip, girdikleri Ulusal Yol ile, ABD ve AB politikalarını gittikce arka plana itti. Bu gidiş 2000 yılından sonra daha da hızlanacaktı.

İKİNCİ KISIM

BU DEĞİŞİMDE TÜRKİYE'NİN TUTTUĞU YOL

Türkiye ise Güneydoğu ve Doğu Asya'nın aksine ABD ve AB'nin ve onların yönettiği kurumların (IMF; Dünya Bankası ve DTÖ) öğütlerine uyarak ekonomisine Küreselleşmenin rüzgâr ve akıntısına uyma yolunu açtı. 1991 yılında Cumhurbaşkanı Özal'ın ısrarlı karşı gelişine karşın ülkeyi 1991 yılında seçime götüren ANAP Genel Başkanı seçimlerde birinciliği Demirel'in DYP'sine kaptırdı. Ama ne Demirel Hükümeti ve ne de bundan sonra gelen hükümetlerin hiçbiri bu yoldan şaşmadı. Böyle olunca aynı yolu tercih eden diğer ülkelerin (Güney Amerika ülkeleri, Ortadoğu ülkeleri, eski sosyalist blok ülkeleri, Filipinler vb.) de aynı tutuma girdiler.

Sömürüde Taktik Değiştirme

Kapitalizm sömürüde taktik değiştirmişti. 1990'dan önce Türkiye gibi ülkeler bütün projelerinde Döviz Kıtlığı duvarına çarpmışlardı. Ama yeni tutulan yolda döviz kıtlığına uğrama olasılığı ortadan kalkıyordu. Bedelini ödemek koşuluyla dışarıdan dövizle borçlanma yolu açıktı. Bu bedel alınacak borçlara ödenecek *yüksek faiz* idi. Bu faiz ödendikten sonra hem de çok formaliteye katlanmadan döviz açığını kapatma olasılığı vardı. Bu nedenle döviz kıtlığına dayalı sömürü taktiği işler olmaktan çıkmıştı. O nedenle bu kez döviz bolluğuna dayalı yeni bir taktik geliştirildi. Bu taktik üç aşamalıydı.

Birinci aşamada küreselleşmeyle sınırlar her çeşit meta ve onun yanında sermaye ve para akımına açılınca sömürülecek ülkenin dış ticaret dengeleri alabildiğine bozuluyordu. Ayrıca dış ticarette alınan vergilerin, uluslararası kurallarla zorlanıp eksilmesiyle sömürülecek ülkenin iç bütçe dengeleri de ciddi biçimde bozulunca ikinci döneme geçiliyordu.

Bozulan dış ticaret ve bütçe dengelerinin düzeltilmesi için "korumacı dış ticaret" ve içerde kısırlaştırma önlemlerine geçilmesi önlemlerinin önüne IMF ve Dünya Bankası uzmanları araya sokularak set çekiliyordu. "Ekonomide serbestlik her şeyin ilacıdır", "ekonomide korumacı milli politikaları herkesin düşmanıdır" gibi öğütlerle açıkların "dışarıdan borç alınarak" kapatılması telkinlerinde bulunuyorlardı.

Sıra üçüncü döneme geldiğinde sömürülecek ülke mali durumu bozuk olduğundan olağanın üstünde borçlanmaya mecbur oluyordu. Verilen yüksek faizler sonucu ülkeye dış para akmaya başlıyordu. Doğal ki, bu ölçüde dış para akımı sonucunda dövizler milli paraya oranla değer yitirmeye başlıyordu. Eskiden dövizlerin milli parası karşısında durmadan değer kazanmasına alışmış sömürülen ülkeler buna sevinirken, ucuzlayan dövizler dışardan gelen malları aşırı ucuzlatıyor, yerli imalatın içerdeki ve dışarıdaki Pazar payları elden çıkıyordu. Sömürülen ülkenin ekonomik gücü böylece yıkılıyor, ne kadar sömürüleceği artık "hâkim ekonomilerin" insafına kalıyordu.

Tarım Ürünleri Ticaretinde Değişme

1980'lerden başlayan bir diğer önemli değişiklik daha gözlerden kaçmıştır. Bu yıllara kadar emperyalizmin sömürücü ülkeleri tarafından da zımnen kabul edilmiş önemli bir işbölümü vardı. Az gelişmiş ülkeler tarımsal ürünleri (beslenme ürünleri ve bazı sanayi

hammaddeleri) yetiştirir, bunları sanayi ülkelerine satardı. Buna karşılık gelişmiş sanayi ülkeleri tarıma pek el uzatmazlardı. 1980'lerden sonra, başta ABD ve AB olmak üzere, gelişmiş sanayi ülkeleri bu zımni anlaşmayı bozdular. Tarım alanına da güçlü olarak girdiler. Tarım da önemli girdilerin (gübre ve tarım ilaçları) üretim maliyetlerinde önemlerinin artmasıyla, özellikle büyük kimya üretici şirketleri tarımda yönlendirilmiş extansif (kapital ağırlıklı) bir yönetim yürütmeye başladılar. Kaynak Yayınları'ndan yayınlanan *Tarım: Bolluk İçinde Yoksulluk* kitabında incelendiği gibi, tarımdaki bu gelişme sanayici ülkelerin dünya dış ticaretinde ve genel olarak dünya ekonomisinde gelişmiş ülkelerin ve dev sanayi-tarım şirketlerinin etkisini artırdı. Bizde 1980'den sonra ihracatımızda tarımsal ürünler payının büyük ölçüde azalmasında bu gelişmenin büyük payı varken, bu nokta gerek ekonomi yöneticileri ve gerekse ekonomistler tarafından gereğince değerlendirilmemiştir. Tarımda dış satımın adeta sifıra doğru yaklaşmasını sadece sanayileşmenin olumlu bir sonucu olarak hayra yormuşlardır. İktisat konusundaki yazarlar bu gidişi alkışlamışlardır.

Dönem içinde genel görünüşü böylece belirledikten sonra şimdi dönem içi politikaları daha yakından irdelemeye başlayabiliriz.

ÜÇÜNCÜ KISIM EKONOMİNİN GİDİŞİ

1) 1994 Yılına Kadar

Özal'sız ekonomi sürpriz bir gelişmeyle başladı. Gerek Özal'dan sonraki Başbakan Akbulut ve gerekse onu Anavatan Kongresi'nde devirip Parti Başkanlığı ve Başbakanlık koltuğuna oturan Mesut Yılmaz 24 Ocak ve hele 12 Eylül 1980'den beri reel olarak işçi ücretlerini, bu kez aksi yönde reel olarak artırma politikalarını yeğlediler. Bu politikalar sonucu 1989-1993 döneminde, OECD raporlarında "Ücret Patlaması" diye adlandırılan yükselişler yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi tarihinde ilk olarak işçi ücretleri reel olarak yüzde 125 oranında artmıştır. Saat başı nominal ücretler 1988 yılında 2.68 lira iken, 1989'da yüzde 120, 1990'da yüzde 88, 1991'de yüzde 145, 1992'de yüzde 68, 1993'te yüzde 69 artarak 77. 018 TL/saati bulmuştur. Dönem içinde artış 29 kat ve yıllık ortalama artış ise yüzde 96'dır. Üstelik emek dünyası için astronomik denecek artışlar:

1) Bütün dünyada ücretlerin düştüğü yıllarda olmuştur. Çünkü bu yıllarda dünyayı Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin düşük ücretlerle imal olunmuş malları istilaya başladığı için, bütün dünya ülkeleri bunlarla rekabet için işçi ücretlerinde hasis olmuşlardır.

2) Bu ücret artışları siyasi muhalefetten önemli bir baskı gelmeden, üstelik Çankaya'da oturan Turgut Özal'ın şiddetli muhalefetine karşın gerçekleşmiştir.

Profesör İlker Parasız, bu ücret artışını bir tabloda şöyle irdelemiştir:

Tablo 7: Ücret Artışı

Yıllar	1988	1989	1990	1991	1992	1993
İşgücü Maliyeti						
Tl/saat	2681	5896	11082	27012	45595	77018
İşgücü Maliyet						
endeksi (!)(=100)	1479	3253	6114	14970	25156	42473
Tüketici fiyatları						
(1980=100)	1655	2807	4500	7470	12707	21106
Reel Ücretler						
(1980=100)	89,3	116	136	200	198	201

Kaynak: İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, Kültür, s.323. TABLO 8-9, TİSK 19, Genel Kurul Çalışma Raporu, Aralık 1995, s.178.

Bu tabloya bakarak her türlü işçinin gelirinin böylesi arttığına hükmetmek doğru olmaz. Çünkü bu ücretler, kayıtlı, sendikalı, toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahip işçi ücretlerini yansıtan bir tablodur. Aslında şu nedenlerle çok da önemlidir:

1) Her işçinin ve çalışanın ücreti böylesi artmamıştır, ama toplu sözleşmelerde işçilerin elde ettikleri ücret artışlarına paralel artışlar bütün işçilerde de bu ölçüde değilse bile olmuştur. Yani 1988-1993 dönemi işçiler için çok iyi bir dönemdir.

2) Ancak rasyonel bir ölçüye sığamayacak bu artışlar gelecekteki birçok yanlış gidişlere neden olmuştur ki, bunlar gelecekteki felaketli gidişlerde rol oynamıştır. Şöyle ki:

a) Beş yılda reel ücretlerin iki katından fazla yükselmesini hiçbir millî ekonomi kaldıramaz. Böyle olunca işverenler kayıt dışı çalıştırmaya can havliyle sarılmışlardır. Kayıt dışılık öylesine çekici

olmuştur ki bugün bile bundan kurtulmak çok zor hale gelmiştir. İşçiler kayıt dışına kaydıkça Vergi ve Sosyal Sigorta Primleri de hızla düşmüştür. İktidarlar gittikçe artan vergi toplama yetersizliğini "Borçlanma" ile karşılarken, sigorta prim azalışlarını ise prim oranlarını artırarak telafi etme yolunu aramışlardır. Artan primler kayıt-sız istihdam artışının üzerine benzin sıkma etkisi doğurmuştur. Kayıt dışı uygulama bu kısır döngüde daha da arttı.

b) Bu hızlı ücret yükselişlerini işverenler dillerine öylesi dola-mış ve meydana gelen sonuçları öylesi etkili propagandaya dök-müşlerdir ki, bundan sonra siyasetçiler işçi ve çalışanların yaşamı-nı iyileştirecek politikalardan uzak durmuşlardır. Her kötülük işçi-lere yıkılmıştır.

c) Ücret zamları sol ve muhalefet partilerinin iktidarı zorlama-ları, sendikalara yardımlarıyla olmuş bir durum değildi. Ne var ki, birçok sendikacı, kerameti kendilerinde saydılar. Bu yıllardan baş-layıp 12 Eylül ile başladıkları depolitizasyonu hızlandırdılar.

d) Kamu sektörü elbette kayıt dışına kaçamazdı. Bu nedenle ge-reğinin üstünde ücret artışlarını ve sigorta primlerindeki yükselme-yi büyük ağırlığıyla taşıma durumunda kaldı. Kârlılık ve rekabet gü-cünü yitirdikçe de Özel Kesimcilerin ve Özelleştirmecilerin KİT'le-ri yermeleri daha fazlası hak kazandı. Bunun sonuçlarını ilerde Özelleştirme konusunu irdelerken göreceğiz.

Prof. Korkut Boratav bu ücret artışlarını telafi edecek kimi me-kanizmalar hakkında şunları haklı olarak yazmıştır:

"Özel sektörde işten çıkarma ve sendikasızlaştırma ve iş yasa-larının uygulanamayacağı istihdam biçimleri yaygınlaştı. Toplam kayıtlı istihdamda 1988'i izleyen yıllarda daralma gerçekleşti. Sendikal alanda gözlenen iki yıl içinde işsizlik tehdidinin katkısıyla duraladı. Sendikalaşmaya son darbeleri finansal krizlerin ardından gerçekleşen bunalımlar ve yaygın

özelleştirme uygulamaları vurdu... Emekçi sınıflar 1989-1993 kurumsal güvencelerden yoksun kaldı; zaman içinde aşındı."¹

Yatırımlar ve Büyüme

1990 yılından 1994 yılına sermaye tasarruf ve yatırımları düşük oranda kalmıştır. Geçekten bunların GSMH'ya oranları Birinci Bölüm Tablo 1'de görüldüğü gibi:

1990'da tasarruflarda yüzde 22 ve yatırımlarda yüzde 22, 1991'de tasarruflarda yüzde 21,4 ve yatırımlarda yüzde 23,7, 1992-93'te tasarruflarda yüzde 22,2 ve yatırımlarda yüzde 24,9 oranlarındaydı. Oysa daha öncelerinde örneğin 1988'de tasarruf GSMH'nın yüzde 27,2 oranına kadar yükselmişti. Dikkati çeken ayrı bir nokta yatırım oranlarının tasarruf oranlarını hafif de olsa geçmiş olmasıydı. Bu da cari işlemler açığında 1989'daki yüzde 0,9 açığın 1993'te yüzde 2,1 oranına yükselmesiyle mümkün olmuştu.

Tasarrufların ve yatırımların hem oldukça düşük ve hem de yalın düzeyde oluşmasına karşılık ortalama GSMH artış hızları yıldan yıla çok farklı gerçekleşmesi ayrı bir acayiplik idi. (1990'da yüzde 9,4; 1991'de yüzde 0,3 ve 1992-93'te yüzde 7,3.) Doğrusu yüzde 7 ve hele yüzde 9'luk büyüme hızları karşısında fazla üzülmeye gereği duyulmasa da ekonomi çok sallantılı biçimde yürüyordu.

Kamu Maliyesi

Her şeyden önce kamu maliyesi alanında işler hiç de iyi gitmiyordu. Artan kamu giderleri ve Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) açıklarını karşılamak için yüksek faizle borçlanmaya hız verilmişti. Özellikle İç Borçlar 1989'da 40 milyar TL olan iç borçlar 1993'te bunun 8 katı olan 320 milyar TL'ye ulaştığı gibi aynı dönemde dış

¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Yayınları, 7. basım, 2003, s.176.

boçlar da yüzde 65 oranında artarak 67 milyar TL karşılığına ulaşmıştı (1995 Bütçesi Gerekçesi). Bu borcun çok büyük bir kısmı 59 milyar doları kamuya aitti. Ve 18 milyar doları kısa vadeliydi. Dış ülkelerle mukayese edildiğinde son on-on beş yıl boyunca, tüm "devleti küçültme" sözlerine karşın, İngiltere ve ABD de dahil olmak üzere hemen tüm OECD ülkelerinde vergi yükünün, daha doğrusu vergiler ve harcamalar bakımından kamu kesiminin ekonomideki payının yükseldiği görülür. Buna karşılık Türkiye'de vergi yükü esasen düşük olmasına karşın 1980'li yıllarda daha da azaltılmış ve 90'lı yılların başında da eski düzeyini yakalayamamıştır.

1989 yılı ortalarında kayıt dışı ekonomiyle savaşım vermek ve vergi gelirlerini artırmak için yapılan yeni Vergi Yasaları da yeterli bir kaynak yaratamadı. Kısacası kamu finansmanında borçlanma gelirlerinin payı son derece artmıştı.

Finansmanda içine girilen bu ciddi durum ile gerek enflasyon ve gerekse yabancı paraların kambiyo değişim değerleri de çok yükselmişti. 1990'da 2.927 TL olan dolar değeri, 1993'te 5 katı artarak 14.458 TL'ye çıkmıştı

Dış Ekonomik İlişkiler

Dış ticarete de durum mali durumdan iyi sayılmazdı. 1989'da ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 76 iken, bu oran 1993'te hızla düşerek yüzde 52 düzeyine inmişti. Ancak cari dış ticaret dengesinde gerçekleşen aynı dönem içindeki bozulma daha da vahimdi. 1988 ve 1989'da cari dış işlemler dengesi "fazla vermişti". 1988'deki fazla 1.596 ve 1989'daki fazla ise 961 milyon gibi önemli düzeylerde iken aynı hesap 1993'te 5.433 milyon dolar gibi çok yüksek bir açık vermişti. Hem dış ticaret açığı 10 milyar daha yükselerek 15 milyar doları aşmış ve dış faiz ödemeleri 2,5 milyar dolara yükselerek bu sonucu ortaya çıkarmıştı.

Tarım Desteklemeleri

Üç dört yıla sığan bu bozulmalarda (borçların, mali denge açıklarının, faizlerin) böylesi hızlı oluşunda tarım ürünleri desteklemelerinin de bir ölçüde payı vardır. 1990'dan başlayarak tarımsal destekleme politikalarının uygulanmasından sorumlu başlıca KİT'lerden olan Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Türkiye Şeker Fabrikaları (TŞF) ve Tekel hafifsenmesi mümkün olmayan finansman açıkları vermişti. Bunlara 1993'te 11,3 milyar liralık Tarım Kredi Kooperatiflerinin borçları eklenince tarım kesimine verilen sübvansiyonlar büyük bir yük toplamına ulaşmıştı. Bu kuruluşların finansman açıkları kamu kesiminin finansman gereğini artırmıştı. Bu konuda kesin bir karara varmak, en azından tarım kesimi sübvansiyonlarını hafifletmek gerekiyordu.

2) 5 Nisan Kararları ve Sonrası

1988-1993 dönemi için yukarıda belirlediğimiz ekonomik bo-yutlar, Türkiye'yi 1994 yılı başında bir bunalıma zorladı. Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu yazdıkları ortak kitapta bu zorlanışı şöyle özetliyor:

"Türkiye ekonomisinin 1970'lerin sonlarında olduğu gibi 1980'lerin sonuna doğru da tıkanmaya başladığı bir gerçektir. Bu tıkanmayı çözmeye yönelik istikrar programlarının uygulamaya konulamamış olması sonucu 1994 yılı başında Türkiye yeniden bir ekonomik krizin içine girmiş, uzun bir süre istikrarlı görülen dolar-TL paritesi ciddi şekilde bozulmuş, enflasyonist beklentiler büyük ölçüde artmış, hazine içerde borçlanamaz hale gelmişti. ABD li kredi değerlendirme kurumlarının Türkiye'nin kredi değerliliğini arka arkaya düşürmesi sonucu da dış kredi bulma imkânı da kalmayınca siyasi iktidar bir eko-

nomik istikrar paketini yürürlüğe koymuş ve hemen peşinden IMF ile 14 aylık bir Stand By düzenlemesine girilmiştir."²

5 Nisan kararlarına yol açan durumu çok iyi özetleyen bu satırlara eklenecek bir nokta var. Gerek 1994'te ve gerekse 2002'de alınan "bunalımı atlatmayı amaç alan kararlar" yangın başladıktan sonra ve sürerken alınmış kararlardır. Tarihimizde bundan önce alınan "sağlamlaştırma" kararlarında -24 Ocak Kararları da dahil- yangın sürerken alınmış kararlar değildir. 20. yüzyıl sonlarında ve 21. yüzyıl başında bunalım son kertesine gelmeden kurtarma girişimlerine gidilmiyor. Gerek bizim son iki bunalımda ve gerekse son Uzakdoğu bunalımlarında görünüş budur. Ekonomide işlerin kötüye gittiği belli iken "küreselleşmenin" bahsettiği borç mekanizmalarına güvenilerek düzeltme yoluna gidilmiyor. Bir yerde ve zamanda işlerin eskisi gibi gitmeyeceği anlaşıncı dışardan borç para akışı durmakta, bunalım değil "YANGIN" çıkmaktadır. İşlerin eskisi gibi gitmeyeceğini de bir söylence ya da olay ortaya çıkarmaktadır. Bu olay, örneğin 2002 bunalımında Cumhurbaşkanı'nın, anlatıldığına göre, Başbakan'ın kafasına Anayasa kitabını fırlatmasıydı. 5 Nisan bunalımında, borç faizlerinden bunalan Hükümetin kamu borçlanma faizini düşürme niyetinin açıklanmasıydı.

5 Nisan kararları bizzat Başbakan Tansu Çiller tarafından, hatta koalisyon ortağı SHP'nin Genel Başkanı Murat Karayalçın'a bile danışılmadan aniden ilan edilmiştir. Ancak Başbakan'ın kafasında kriz karşısında alınacak önerileri uzun süreden beri geliştirdiği ve bu arada gizli ve özel bir şekilde IMF çevreleriyle danışmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kararlar üzerinden ayrıntılarıyla durmayacağız, çünkü bu konuda başvurulacak birçok önemli kitap vardır. Okuyucularımıza bunları öneririz:

1) *İktisat ve İstikrar Politikaları*: Prof. Dr. İlker Parasız, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, Kütahya.

2 Dr. Mahfi Eğilmez ve Dr. Ercan Kumcu, *Ekonomi Politikası*, Remzi Kitabevi, s.379.

2) *Türkiye Ekonomisi*: Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, Remzi Kitabevi, 2004, İstanbul.

3) *Ekonomi Politikası*: Teori ve Türkiye uygulaması, Dr. Mahfi Eğilmez, Dr. Ercan Kumcu, Remzi Kitabevi, 2004.

Onun için burada yalnız kararların teorik bir açıklamasını yapacağız. 5 Nisan kararları dış borçlanmada verilen yüksek faiz oranları dolayısıyla Türk parasının ekonomi tarihimizde ilk kez dış paraların gerçek değerlerinin üstünde değer kazanması sonucu içerde özellikle kamu kuruluşlarında üretimin sıkıntıya girmesi sonucunda alınmış kararlardır. Ama ne gariptir ki, Türk parasının kambiyo değeri satın alma değerini aşmış olmasına karşılık yine de ortaya çıkan döviz bunalımı önlemek için en önemli önlem olarak yine devalüasyon yani TL'nin kambiyo değerinin düşürülmesine gidilmiştir.

İkinci olarak bunalımı bütçe açıkları ve kamu kuruluşlarının verdiği işletme açıkları asıl neden olarak görülmüş, bunlara bir çare olmak için şu önlemlere başvurulmuştur:

1) Bütün devalüasyonlardan farklı olarak bütçeyi denk getirmek için yeni dolaysız vergiler konmuştur.

2) Bütçe harcamalarında esaslı tasarruflara gidilerek ve KİT'lerin çeşitli maliyet altı satışlarına son verilerek kamu dengesinin sağlanması yolları aranmıştır. Burada özellikle KİT'lerin ülkedeki iyi gitmeyen politikaların en önemli nedeni olarak görülmesi özellikle vurgulanmaya değer. Bütün KİT'lerin hatta en kârlılarından başlanılarak özelleştirilmesi felsefesi ilk olarak bu dönemde üzerine vurularak belirtilmiştir. Başbakan Türkiye'yi "son sosyalist devlet" diye nitelendiriyor ve kamu kesimindeki açıklara "kara delik" adını takıyordu. Özal ve Demirel dönemlerinde de özellikle Dünya Bankası'na radikal bir özelleştirme programı vaat edilmiş, fakat bu program köklü bir şekilde uygulanmamıştı. Çiller bu radikal programa hız veren ilk Başbakanıdır. Bu konuya önemi dolayısıyla (Ek l'de) ayrı bir yer ayırmaktayız.

3) Hazine gelirlerinin hedef tutulan ilk düzelmeleri gelmeden önce hızlı bir biçimde borçlanabilmek için enflasyon oranının da üstünde faiz verilmesi ilke olarak kabul edilmiştir.

Bu kararlar gözetilen hedeflerine ilk aylarda ulaşır gibi görülmüştür. İhracat artışına ithalat daralmasının eşlik etmesi sonucu, dış ticaret açığı küçülmüş ve bunu izleyerek cari işlemler dengesi artıya dönüşmüştür. Faizler yeniden serbest bırakılmış, bu tür maliye politikası ağırlıklı bir ekonomi politikasından beklendiği üzere reel GSMH yılın ikinci üç aylık bölümünde yüzde 10,5 azalma göstermiş, ama yıl sonu bu gerileme yüzde 6'ya düşmüştür. 1995 yılı ekonominin yeniden büyümeye yönelmesi ve 1995 yılı GSMH reel büyümesinin yüzde 8,1 gibi önemli bir düzeyi bulması Başbakan'a önemli övünme fırsatları yaratmıştır. Ne var ki bu önemli pozitif sonuçlar karşılığında devlet borçları hızla artmış ve 1994 enflasyonunu yüzde 150'yi bulmuştur. Gerçi bu enflasyon 1995'te yüzde 70 düşmüşse de, artık 5 Nisan öncesindeki yüzde 60'lar düzeyindeki enflasyon oranına bir süre ulaşılmamıştır. Belki de 5 Nisan kararlarının en olumlu kalemi olan dolaysız yeni vergilerin konulması ilk senelik uygulamadan sonra terk edilmek zorunda kalmıştır. Anayasa Mahkemesi vergi kanunlarına acemice konulan (belki de bu, zamanın kıt olmasından ileri gelmiştir) hükümler dolayısıyla bu kanunları Anayasa'ya aykırı ilan edince, bu konjonktürde faydalı olan bu tedbirden de dönülme sonucu doğmuştur. Yani 5 Nisan kararları iyi sonuçlara çok kısa süren ve belki de bu bakımdan ekonomi tarihimizde en kısa etkili stabilizasyon olarak anılabilir.

Dr. Mahfi Eğilmez ve Dr. Ercan Kumcu başarısızlık nedenlerini şöyle özetlemektedirler:

1) Bir yandan vergilerle iç talep daraltılması yoluna gidilirken öte yandan Hazine MB kaynaklarını kullanmada hiçbir kısıntıya gitmemiştir. Böylece vergilerin yarattığı olumlu etken yararsız kalmıştır.

2) Siyasal iktidara duyulan güvensizlik ekonomik istikrar programının yürürlüğe konmasından sonra da devam etmiştir... Böyle olunca da "beklenti ne yöndeysse gerçekleşme de o yönde olur" te-zine uygun sonuçlar alınmıştır.

3) İstikrar önlemleri uygulaması sırasında kurumsal yapılanma-ya ilişkin önlemler alınmamıştır.

4) Özellikle milletvekillerinin baskılarıyla istikrar programının temel öğelerinden biri olan sübvansiyonların daraltılması politika-sından hedeflenen amaca göre önemli oranda sapma gözlemlen-miştir.

5) Bütün bu belirsizlikler içinde Hazine kısa vadeli borçlanmayı sürdürmeye mecbur kalmış ve bu gelişme ortamın belirsizliğini artır-maya katkıda bulunmuştur. Artan belirsizlik faizlerin yüksek düzey-de kalmasına yol açmış, Hazine borçlanması daha pahalılaşmıştır.

6) 1994 yılı sonlarına doğru Türkiye önce ara seçim, sonra da erken genel seçim havasına girmiş, bu gelişme siyasal iktidarın öm-rünü tamamlamak üzerinde olduğu ve dolayısıyla uygulanmaya ça-lışılan istikrar programının terk edileceği inancının gerçekleşmesine yol açmıştır.

Ancak 5 Nisan kararlarının olumlu sonuca varamayışının asıl nedeni, 1994 yılından önce iç ve dış borçlanmalarda elde edilen fonlarla Üretime Dönük Bir Ekonominin kurulamayışındır. Aynı ek-siklik 2001 yılı bunalımında da kesin olumsuzluk nedenini oluşt-u-racaktır.

1994 yılı 5 Nisan operasyonundan sonra ekonomi aslında çok yüksek GSMH artışı dışında önemli bir düzelme kaydetmeden sü-re-gitmiştir. Burada bütün göstergeler kötüye giderken GSMH hesapla-rının iyiye gider gibi görünmesi Giriş bölümünde anlatıldığı gibi, bu hesapların adeta somut ekonomiden kopuk bir şekilde hesaplanması-nın payı olduğunu düşünüyoruz. Aynı şeyi 2002'den sonraki AKP ik-tidarı zamanında da göreceğiz. Bir fikir vermek üzere 1994-1997 ara-sında seçilmiş temel ekonomik göstergeleri burada vermek istiyorum:

Tablo 8
Seçilmiş Temel Ekonomik Göstergeler (1994-1997 Dönemi)

	1994	1995	1996	1997
GSMH artış hızı (%)	-6,1	7,0	8,1	8,3
Kamu Kes. Borc.				
Gereği / GSMH (%)	7,94	5,03	8,64	7,74
Toplam İ Borçlar				
/ GSMH (%)	20,6	17,3	21,0	21,4
Toplam Dış Borçlar				
/ GSMH (%)	50,0	43,0	47,0	48,0
Faiz Oranı (%)	105,92	129,0	130,0	102,81
Döviz Kuru				
(1 US \$/TL)	38495	61361	108045	205740
Cari Denge (Milyon \$)	2631	-2338	-2437	-2638
TEFE (%)	108,1	88,0	74,6	8,3
Kısa Süreli Sermaye				
Girişi (Milyon \$)	-8334	4014	3970	6531
İşsizlik Oranı (%)	8,1	6,9	8,0	6,7

Kaynak: Prof. Dr. Halil Seyidoğlu-Prof Dr. Rifat Yıldız, Arıkan, *Ekonomik Kriz ncesi Erken Uyarı Sistemleri*, İstanbul, 2006.

Tablodan görüleceği üzere, krizin yaşandığı 1994 yılında yüzde 6,1 küçülen ekonomi, krizin ardında tekrar büyüme eğilimine girmiş, 1995'te yüzde 7, 1996'da yüzde 8,1, 1997'de yüzde 8,3 oranında büyümüştür. Yine aynı tablodan anlaşılacağı üzere, krizin ortaya çıkmasında en önemli nedenlerden biri olan kamu kesimi borçlanma gereğindeki artış uygulanan programla düşürülememiştir. GSMH içindeki payı 1994'te yüzde 7,9 olsun, bu oran her sene yk-selerek 1996'da yüzde 8,64 ve 1997'de yüzde 7,74 olarak gerçekleşmiştir. Buna paralel olarak i ve dış borç oranları yüksek seviyelerini korumuştur. Özellikle i borçlarda meydana gelen hızlı yk-seliş krizden sonra da artarak devam etmiş ve 1997'de yüzde 21,3

olarak gerçekleşmiştir. Dış borçlar ise 1994'teki yüzde 50 seviyesinden yüzde 43'lere kadar ilkönce düşmüşse de, 1996'da yüzde 47, 1998'de yüzde 48'lere çıkmıştır.

İç ve dış borç oranlarının oldukça yükseldiği kriz yıllarında borçlanmaya dayalı bir mali politikanın doğal sonucu olarak faiz oranları artmaya devam etmiş ve 1994 yılındaki yüzde 106 düzeyinden 1995'te yüzde 129'a çıkmış, 1997 yılından biraz düşmekle beraber yine de yüzde 103 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bunun bir sonucu olarak kamu adeta hiç yatırım yapamaz hale gelmiştir.

Eskiden beri de *üretimsizlik* hastalığı içine düşmüş olan Türkiye ekonomisi için bu yıllarda bu hastalığın daha da devam etmesi ve daha da ağır sonuçlar doğurması göze çarpmaktadır. Burada önemli bir olaya daha parmak basmak isteriz. Tasarruflar güven kaybeden Türk parasından yabancı paralara kayma eğilimine girmiştir. "Para ikamesi" adı verilen bu eğilim ulusal paradan kaçışı ve aynı zamanda ülkenin senyoraaj yapma (para basma) yetkisini de kısıtlaması ve para otoritelerinin politika yapma gücünü zayıflatma sonucunu vermiştir. Bu durumun stabilizasyonlarda önemli güçlükler yarattığı unutulmamalıdır.

Dış ticaret dengesi incelendiğinde 1994 yılında yapılan yüksek devalüasyon nedeniyle ihracatta artış ithalatta yavaşlama görülmekle birlikte, 1996'da eğilim yeniden değişmiş ve dış ticaret açığı olağanüstü büyümüştür.³ 1994 yılında 2,6 milyar dolar fazla veren cari işlemler dengesi, 1995-1997 yılları arasında ortalama her yıl yaklaşık 2,4 milyar dolar açık vermiştir.

TEFE'yi esas alan enflasyon oranı ise 1994 yılına göre düşüş göstermekle beraber, yüksek seviyelerini sürdürmüş ve 1997 yılında yüzde 81,3 olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda faizlerinde yüksekliği dikkate alınırsa reel faizlerin bir ekonominin uzun süre kaldıramayacağı düzeyde yükseldiği kesindir. 1994 kriz yılında 8,33 milyar net kısa süreli sermaye çıkışı yaşanmış, ancak reel fa-

3 Y. Kepenek ve N. Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, Ankara, 2000.

izler yükselince 1995-1997 yılları arasında yıl sırasıyla 4,02; 3,97 ve 6,63 milyar dolar net kısa süreli sermaye girişi olmuştur.

İşsizlik oranı ise krizin ardında 1994'teki yüzde 8,1 oranından 1995'e yüzde 6,9'a gerilemiştir. Ancak 1996 yılında yüzde 8'lere çıkan oran, 1997'de tekrar azalarak yüzde 6 düzeyine gerilemiştir. Aslında rakamların büyük farklarla değişik çıkması işsizlik istatistiklerinin yanlış bazlara dayandırılması sonuçları olarak düşünülmelidir. Buna ilerde AKP iktidarı ekonomik verileri incelenirken ayrıntılı biçimde değinilecektir.

Prof. Dr. Halil Seyidoğlu ve Prof. Dr. Rifat Yıldız, ekonominin değerlendirilmesinde bir kavrama daha yer vermişlerdir. Bu "rahat-sızlık endeksi"dir. 1993 yılında bu düzey yüzde 67,5 ve 1994'te yüzde 158 oranına yaklaşarak OECD ülkeleri arasında rekor kırmıştır. Dünyanın en gelişmiş 10 sanayi ülkesi ile karşılaştırıldığında, bu ülkelerden 14 kat daha fazla bir düzeye ulaşılarak dünya rekoru kırılmıştır.

Burada ve kitabın önceki sayfalarında gördüğümüz Tablo 1'de görülen verilerle ekonominin gidişini 1997 yılına kadar getirmiş bulunuyoruz. Burada en çok dikkat edilecek bir noktaya daha parmak basmak isteriz: Bu, dış ticaret açığının 1994'ten sonra hızla yükselmesidir. Bu açık 1993'te 14,084 milyon dolarken 5 Nisan kararları sonucu 1994'te 5.164 milyon dolara düşmüşken, 1995'ten itibaren hızla artarak 1997'de 22 milyar dolara çıkmıştır. İleride göreceğiz ki bu açıklar 2007 yılında 60 milyara kadar yükselecektir. 1994'ten sonra hızla yükselen bu açığın en önemli nedeni diğer genel nedenler yanında Türkiye'nin Avrupa ortak pazarı Gümrük Birliği antlaşmasına imza koymasındır. Türk ekonomisinin dışa bağımlılığını artıran bu olayı ayrı bir ek olarak incelemekteyiz (Ek 2).

Değerli Profesör Erol Manisalı'nın sivil darbe diye adlandırdığı bir işlemle 1995 yılında Türkiye AB'ye girmeden onun ilkelerinden olan Gümrük Birliği'ni ve hem de buna engel Anayasa hükümlerini değiştirerek karar mekanizmasına kendisinin karışmadığı bir tek

tarafı ödün vermiştir. Şöyle ki, Gümrük Birliği'nin koşullarını Türkiye'nin yer almadığı AB ülkeleri belirleyecek, gereğinde değiştirecek ve Türkiye bu koşullara uymak zorunda kalacaktır.⁴ Böylece Türk ekonomisinin özelleşmesi ve dışa bağlanması 1994-1997 dönemi ilk ve gerekli adımları atmıştır. Bunlar 2000 yılından sonra olumsuz etkilerine genişleterek devam edecektir.

1997'den sonra ağırlaşan iç borç faizleri düşünen her kafayı bu yükü nasıl "hafifletiriz" sorusuna cevap aramaya sevk etmiştir. Gerçekten borçlarda (iç ve dış) artış 1998'de de devam etmiştir. Bu arada Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ilk olarak ağırlaşan iç borçları bir defada dış borca çevirmek için IMF ile bir stand by anlaşması imzalanması ve bu yolla faizleri yüksek olan iç borçlarla faizi düşük olan dış borçların takas edilmesi fikrini telaffuz etmiştir. Bu fikir gittikçe ağırlık kazanmış ve IMF'nin kapısı çalınmıştır.

4 Erol Manisalı, *AB Süreci mi ? Sevr Süreci mi?*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

DÖRDÜNCÜ KISIM EKONOMİDE IMF ve AKP DÖNEMİ

1) Dünyanın Ekonomik Durumu

Aslında kapitalizmin en parlak döneminin sona erdiği ve dünya yüzünde her ekonominin bunalıma maruz kalacağını daha 2000 yılında ilk olarak ünlü Amerikan ekonomisti Paul Krugman dünyaya duyurmuştu.¹ Paul Krugman bu kanaate 1997 Asya, 1999 Brezilya ve Rusya'da görülen krizleri gözlemleyerek varmıştır. Ne var ki onu daha çok etkileyen eski adıyla az gelişmiş yeni adıyla gelişen ekonomiler kategorisine giren ülkelerin düştükleri bunalımlar değil, dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Japonya'da 1990'dan sonra meydana gelen gelişmelerdir. Şöyle diyor Krugman: Bu kitabı keskin bir ekonomik krizin zirveye ulaştığı bir dönemde yazmaya başlamıştım, kriz hafifledi ama sona ermesine hâlâ çok vardı. Hemen hemen bir yıl sonra, dünya ekonomisi çok daha keyifli bir halde öylesine keyifli bir haldeki yatırımcılardan politikacılara kadar birçok insan yakın geçmiş unutmaya başladı bile. Peki bu iyileşme sürecinden neler öğrendik, görüşlerim nasıl değişti?

Peki iyi biten bu şeylerin hepsi iyi şeyler mi, bu kitap hâlâ güncel mi? Hayır ve evet. Fiili bir bunalım riski uzaklaşmış olsa da bunalım ekonomisi hâlâ yanı başımızda ve bunalım ekonomisi ile il-

¹ Paul Krugman, *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2001.

gilenmemizi gerektiren nedenler bu kitapta yazdıklarıdır... Bu arada Asya kaplanlarının karşılaştığı sorunlar bize uluslararası spekülasyon fırtınasına yakalanan küçük ekonomilerin ekonomik durgunlukla mücadele etmek için paralarının çökmesinden korkarak faiz oranlarını düşürme olanağı bulamayabileceklerini –hatta oranları yükseltmek zorunda olduklarını hissedip, durgunluğu daha da kötüleştirebileceklerini– de gösterdi. Bu dersler hâlâ geçerli.

Krugman, 1995'ten sonra, yani 20. yüzyılın son beş senesinde arka arkaya çıkan Asya, Brezilya ve Rusya'daki bunalımlardan esinlenerek, fakat Japonya'da 2000 yılından önce atlatıldığı sanılan uzun durgunluktan çıkardığı dersleri "Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü" adlı kitabında anlatıyor. Bu dersler bu kitabın yayınlanacağı tarihte de önem taşıyacaktır. Özellikle Asya krizinin başlangıcı ve sonu, krizden sonraki ülkelerin durumu Türk okuyucusuna epeyce şey öğretecektir. Bu nedenle Asya ekonomik krizini bu kısma (bkz. Ek 3) ekledim.

Gerçekten 1995'ten sonraki bunalımlar ve Japonya'nın 1990'dan başlayan 1999'da atlatılmış sanılan ve oysa bu kitabın yazıldığı tarihte daha da şiddetlenerek süregelen krizi birçok ekonomi kurallarını altüst etmiştir. Bizde de 1994'te çıkan krizin düğüm noktası sayılan dövizlerin durmadan değer kazanması olgusu 1995'te atlatılmış olsa da, ekonomik durumun daha da kötüye gitmesi ibret vericidir. Şimdi burada şu soruyu sormak yerinde olacaktır: Neden Asya kaplanları 1997'de uğradıkları krizden kısa zamanda kurtuldular mı? Halde Türkiye ekonomisinin en belli başlı krizi olan üretimsizlik hâlâ ve daha şiddetlenerek sürüyor? Büyük dış açık veren ülkelerin paraları dış değer olarak düştüğü halde Türkiye'de dış açık büyüdükçe TL'nin değer kazanmasının nedenleri nedir? Paramızın değer kazanmasıyla ilkönce sanayi ve tarımımızın, sonra banka ve sigorta sektörünün oldukça büyük kısmının yabancılara geçmesi ne

ölçülerde ve nasıl olmuştur? Böyle bir ekonomi sürdürülmeli midir? Sürdürülmesi yanlışsa bu yanlış nasıl düzeltilebilir? Bu soruların yanıtlarını aramak bugün Türkiye için birinci dereceden önemli bir konudur. Burada bunu yapacağız.

2) Kasım 2000 ve Şubat 2001 Bunalımları

Yukarıda Türkiye'nin kamu borçlarının ve özellikle iç borçlarının devlet yetkililerini çok rahatsız ettiğini ve bu rahatsızlık sonucu zamanın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in bu borçları daha düşük faizli olan dış borçlarla takas edebilmek fikrini geliştirdiğini anlatmıştık. Bu işlemi yerine getirmek için gerekli olan ilk adım dünya piyasalarında güveni sağlamak için illa da IMF ile bir antlaşmaya varmak idi. Türk hükümeti IMF'ye resmen başvurdu. IMF o günlerde Asya ve Brezilya krizleri ile çok meşgul olduğundan Türkiye'ye sadece 1998 yılında bir göziem dönemi olarak geçirmek ve daha sonra da 1999'dan başlayarak bir stand by antlaşmasına girmeyi önerdi. Ve 23 Kasım 1999'da, 2000 yılının başından itibaren geçerli olacak bir stand by antlaşması imzalanmış, 9 Aralık 1999'da IMF'ye bir niyet mektubu gönderilmiş ve Merkez Bankası enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir büyümenin sağlanmasına yönelik 2000 yılı para ve maliye politikasını açıklamıştır.

Program:

- 1) Kamu kesiminde mali disiplini sağlamak.
- 2) Önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur uygulaması ile döviz kurlarını belirlemek.
- 3) Yapısal reformları yapma ve özelleştirmeyi hızlandırma olmak üzere üç temel ayağı olan ve üç yıllık bir uygulamayı öngörüyordu (2000-2002).

Programın ana hedefi yüzde 5,5 düzeyinde istikrarlı bir büyüme ile enflasyonu üç yıllık bir dönem sonunda tek haneli rakama indir-

mek, yüksek reel faiz oranlarını makul düzeye düşürmek ve ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımını hedef tutuyordu.

Bu program aslında temelde bir yanlışla dayanıyordu: Enflasyonu iç fiyatlarda sınırlarken, döviz kurlarının artışını zaman içinde yılda yüzde 20 ile sınırlı tutuyordu. Böyle bir hedef aslında o yıllardaki dünya ekonomisi ve hele Türkiye'nin dış kaynak elde etmek için yükselttiği faiz oranları ile mümkün değildi. Ve bir yazımda belirttiğim gibi, bunun bir felakete neden olacağını iktisat fakültesi üçüncü sınıftaki bir öğrencinin bilmesi mümkündü. Ne var ki bizde eğer sıkıntılı bir döviz buhranı yoksa egemen çevrelere göre "ekonomi iyi gidiyor" yargısı yürütülürdü. İşin içinde IMF'nin bulunması kapitalist çevrelerde programın sigortası olarak kabul ediliyor, ülkenin en büyük holdinginin başkanı Rahmi Koç; "İki gün sonrasını göremiyorduk, şimdi üç yıl sonrasını görebiliyoruz, görüş ufkumuz açık" değerlendirmesini yapmıştı. Bay Koç aradan geçen zamanlarda özellikle Asya krizine yanlış tanı koyan IMF'nin artık dünyada eski güvenini kaybettiğini, hatta ABD kongresinde birçok temsilcinin bu fonun ya kaldırılması ya da ülkeleri öğüt verme itiyatından ve yetkisinden vazgeçilmesi yolunda önergeler dolaşmaya başlamıştı.

Gerçekten de programın zaafı henüz bir yıl geçmeden meydana çıktı. Fiyat endeksleri yüzde 39 fiyat artışını gösterirken, dövizlere biçilen değer artışının bir sonucu olarak Türk lirası bir yıl öncesine göre yüzde 13 değer kazanmış ve cari açık tarihimizin o zamana kadarki en yüksek düzeyine ulaşmıştı. Bu arada avro'nun dolar karşısında değer kazanması sonucu ithalatın artması (ithalatımızın yüzde 60'ı avro bölgesinden yapılıyordu) ve petrol fiyatlarının 1999'a göre 3 kattan fazla yükselmesi bu iki artış oranı arasındaki dengesizliklerin sonucunu şiddetlendiriyordu.

2000 yılı Kasım ayı başlarında bankacılık kesimine yönelik yeni düzenlemeler hız kazanmaya başladı. Bu gelişme bankaları açık pozisyonlar kapatma yolunda çok daha hızlı ve ani davranışlar içine sokmuştur. Bankaların fazla likidite talebi faizlerin artmasına yol

açmış, likidite sıkıntısı çeken ve ellerindeki hazine kâğıtlarını fonlamak zorunda kalan bankalar büyük kayıplarla karşılaşmışlardır. Bazı bankaların Tassaruf Mevduatı Sigorta Fonuna alınacağına ilişkin söylentilerin yayılması, bankaların birbirine olan kredi yollarını iptal etmeleri ya da minimum seviyeye düşürmelerine yol açtı. Yabancı yatırımcıların döviz taleplerini artırarak Hazine kâğıtlarını hızla satıp Türkiye'den çıkışları faizleri daha da tırmandırmıştır. Bunların sonucu olarak Kasım ayının son on gününde bir likidite krizi ortaya çıkmıştır. Türkiye'de çalışan birkaç büyük bankanın bazı küçük bankaları zor duruma düşürecek uygulama içine girmesi Batı dünyasının gerekli gördüğü özelleştirmelerin gecikmesi dolayısıyla yabancıların programa yönelik duydukları güvenin azalması ve bu sebeple bir ABD ve bir Alman bankasının bir gecede 7 milyar doları aşan paralarını çekmeleri, IMF'nin Türkiye'ye taahhüt ettiği kredi dilimini zamanında ödememesi ve kriz sonucu içi boşaltılan ve Fon Yönetimine alınan 11 holding bankasının oluşturduğu 10 milyar dolarlık yük likidite krizini en yüksek noktaya çıkarmıştır.

OECD bu söylediklerimizi Türkiye raporuna şu şekilde geçirmiştir:

- "1) Yılların birikimi olan Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın 1999'dan 2000'e 2 milyar dolar daha artması.
- 2) Kamu kesimi borç stoku / GSYİH oranının yüzde 45'ten yüzde 62'ye çıkması.
- 3) Kamu bankalarının görev zararı / GSYİH oranının yüzde 8,2'den yüzde 11,4'e çıkması.
- 4) Kamu bankalarının açık pozisyonlarının (döviz gelir gider farkı) 18 milyar dolara ulaşması.
- 5) Niyet mektubu ile taahhüt edilen özelleştirmeler zamanında gerçekleştirilemediği için 780 milyon dolarlık Dünya Bankası kredisinin askıya alınması.

6) 1999 yılında ortaya çıkan iki depremin 15 milyar dolarlık bir kamu yükü getirmesi (Türkiye bu depremler için 3,8 milyarlık dış kredi taahhüdünü almasına rağmen gelen bağışlar 47 milyon dolarda kalmıştır).

7) Yılı boyunca TL'nin yüzde 20 aşırı değerlenmesi, petrol fiyatlarının aşırı artışı ve avro'nun değer kaybı sonucu ödeme bilançosunun olumsuz etkilenmesi.

8) Ocak-Ağustos dönemi faizlerin oranlarının hızlı düşüşü sonucu küçük ve orta büyüklükteki bankaların Hazine kâğıtlarını zararına satmaları."²

Bu kriz sonunda, 18 Aralık 2000'de programın temel araçlarında değişiklik yapılmaksızın önlemlerin bir takvime bağlanması ve değişen hedefleri içine alan ayrıntılı bir niyet mektubu IMF'ye verilmiştir. Ancak bizim ve başta Prof. Korkut Boratav olmak üzere birçok ekonominin belirttiği gibi, yüzde 20 döviz artışı çıpasına dayanan programın kırılma noktası değişmediğinden, bunalımın sürmesi önlenememiştir. Petrol fiyatları bu kadar artarken, avro'nun değer kaybetmesi böyle sürerken döviz kambiyo fiyatlarının enflasyonun yarısı oranında bırakılması elbette bunalımı getirecekti. Bunu ben başta *Aydınlık* dergisi olmak üzere, birçok yerde yazdım ve söyledim.

Türkiye ekonomi tarihinin en büyük krizi 19 Şubat 2001'de başladı. O gün Milli Güvenlik Kurulu toplantısı vardı. Ancak toplantıyı terk eden Başbakan Bülent Ecevit bir basın toplantısı düzenleyerek, şu sürpriz konuşmayı yaptı:

"Bugün son derece üzücü bir olay oldu. MGK toplantısının açılışında, gündeme geçilmeden önce, kamu görevlilerinin önünde Sayın Cumhurbaşkanı söz alarak son derece terbiye dışı bir üslupla bana ağır ithamlarda bulundu. Devlet gelenek-

2 Prof. Dr. Halil Seyidoğlu, Prof. Dr. Rifat Yıldız, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*, Arıkan, İstanbul, 2006.

lerimize uymayan, eşi görülmedik bir davranıştı bu. Ya kendisine aynı üslup içinde yanıt verecektim veya terk etmek zorunda kalacaktım. Ben toplantıdan çıkmayı tercih ettim... Tabii ki büyük bir krizdir bu."

İşte bu sözler Türkiye ekonomisinde yeni bir sürecin başlangıcı oldu. Aslında olayın tam ne şekilde başlayıp geliştiği öğrenilemedi. Cumhurbaşkanı Sezer olayı bir başka şekilde açıklarken, toplantıya katılan kişiler farklı ifadelerde bulundu. Ama bu arada "Cumhurbaşkanı, Başbakan Ecevit'in başına Anayasa kitabını fırlattığı" şeklindeki anlatım en çok tutan ve yayılan anlatım oldu. Halk arasında ve basında bu olay büyük krizin ilk nedeni olarak sayıldı. Oysa kriz IMF ile anlaşmanın yapılmasından sonraki kısa sürede bir oluşum sürecindeydi. Bunu anlamak için Stand By anlaşmasından sonraki gelişmeleri kısaca görelim.

Stand-By anlaşması 1 Ocak 2000 günü yürürlüğe girdi. IMF uygulamayı denetleme konusunda tarihinde az görülür bir ciddiyetle işe koyuldu. Asya bunalımında önerileri ilgili devletlerce ciddiye alınmamış, devletler kendi saptadıkları yollarla krizden kurtulmuşlardı. Bu FON için Washington'da Kongre çevrelerine kadar uzanan bir şüphe dalgası yaratmıştı.

Şimdi Türkiye'de başarı kazanarak, bu şüpheleri silme düşüncesindeydi. Bu düşünce ve hedefle politikaları yakından izliyor, politika ve kararlara müdahale ediyordu. Birçok kez bu müdahalelerden dolayı, Hükümet üyeleri ve bürokratlarla sürtüşmeler yaşanıyordu. Örneğin FON işlerini daha yakından denetlemek için 2000 yılının Nisan ayında Ankara'da bir büro açma talebinde bulundu. Bu talebe Dışişleri Bakanlığı şiddetle karşı çıktı. Hükümet de bu itirazlara baştan katıldı. Ama sonra IMF'nin program uygulattığı her yerde bu yönetime başvurduğu anlatılınca talebi kabul etti. Ne var ki arada geçen tartışmalar ilk samimiyeti bir ölçüde soldurdu. Ama iş burada kalmadı.

Hükümet ilk aşamada bazı önlem istemlerine karşı gerekli duyarlılığı göstermedi. Çünkü Programın hedefi olarak sadece enflasyonun düşmesi ve Hazine'nin rahat borçlanması yeterli görüyordu. KİT sisteminde ve bankacılık sektöründeki sorunları önemse-miyordu.

Ancak daha büyük çatışma, Hükümetin büyümeyi hızlandırma amacıyla ekstra harcamalar yapma isteğinden çıktı. Böylece "Büyüme mi, enflasyon mu" tartışmaları gündemin ilk sırasına oturdu. Hele hükümetin üç ayrı partiden oluşması ve bunların "hizmet" yarışması içine girmesi durumu daha da ciddileştiriyordu. Büyümeyi erteleyecek gerekçesiyle giderek artan cari işlemler açığı sorununa karşı önlemler alınmasına da önem vermiyorlardı.

Bankacılık Kesiminde Durum

Bankacılık kanunu kapsamında zorunlu görülen BDDK ancak 2000 yılının 31 Ağustos günü mümkün oldu. Ancak bu kuruluşun başına getirilen eski Maliye Bakanı Zekeriya Demirel ne bürokratlar ve ne de IMF uzmanlarıyla fikir birliği içindeydi. Gerçi işe başladığından iki ay sonra iki bankanın (Bank Kapital ve Etibank) TMSF'ye geçmesi gibi işlemlerde diğer yetkililerle uyum sağladı, ama fikir ayrılığı sürdü.

Yılda bir yapılan IMF, Dünya Bankası toplantısı 2000 yılı Ekim ayında yoğun anti-globalizm gösterileri arasında Prag'da gerçekleşti. Türkiye'yi Devlet Bakanı Recep Önal başkanlığında bir heyet temsil ediyordu. Prag'da IMF'nin ikinci adamı ve beyni ünlü Fischer, Recep Önal'a "Sayın Bakan, doğru yolda gitmiyorsunuz, neredeyse bir yılı boşuna harcadınız. Yapısal reformları yapmıyorsunuz, kamu maliyesinde alınan tedbirler yetersiz... Bankacılık sektöründe problemler gözüküyor. Bu borçlanmalarınızı etkileyebilir. Bunların üstüne cari açık probleminiz var ve açık artıyor" şeklinde uyarılar yapmışsa da, bu uyarılara Recep Önal'ın verdiği yanıtlar yeterli bulunmuş olmalı ki, IMF mekanizmaları harekete geçmedi.³

3 Hatice Aydoğdu, Nurhan Yönezer, *Kizin Sözlü Tarihi*, Dip Not Yayınları, s.31.

22 Kasım Krizi ve Önlemler

Yukarıda anlatıldığı gibi 22 Kasım'da dövize duyulan talep ve faiz oranları üst düzeye çıktı. Başta kamu bankaları olmak üzere sistemde likidite sıkışıklığı baş gösterdi. Bu durumda Merkez Bankası likidite artışlarını döviz girişine bağlayan istikrar programına uymadan, 17 Kasım-5 Aralık arasında toplam 7.4 milyar dolarlık döviz satarken, bankalara da net 3,7 katrilyon lira likidite sağladı. İşe IMF de katıldı. Stand-By anlaşmasında 3.8 milyar dolar kaynak sağlamayı kabul etmişken, bu kez krizin atlatılması için Türkiye'ye kotasının çok üstünde, 7.5 milyar dolar krediyi "Ek Rezerv Kolaylığı (Supplemental Reserve Facility)" sağlandı. Dr. Bülent Güloğlu olayı çok yerinde bir ifadeyle şöyle belirtmiştir:

"Kasım krizinin derinleşmesini IMF'nin 7.5 milyar dolar tutarındaki ek kredi vermesi ve halkın her şeye rağmen ve halkın dövizden TL'ye geçmemesi önlemiştir. Kasım krizinden sonra IMF'nin de uyarılarına rağmen kur çapasına devam edilmiştir. IMF kredisi Ek Rezerv Kolaylığı şeklinde verildiğinden vadesi çok kısa ve maliyeti yüksek olmuştur. Böylece kur çapası yüksek bir maliyet ödenerek savunulmuştur."⁴

IMF'de ve gerekse Türkiye'de Programın en çok tartışılan noktası kur rejimiydi. Bu konuda IMF'de iki görüş vardı. Bunlardan biri "sistemin değiştirilip dalgalı kura geçilmesi". Diğeri ise "değişikliğin kreditibilite kaybına yol açacağı" yönündeydi. Kur politikasının değişmemesini savunanların dayandıkları bir nokta da, esasen Stand-By anlaşması gereğince Temmuz 2001'de bant sistemine geçilecek olmasıydı. (Yani dövizler üst ve alt değerleri belirlenen bir bant sınırları içinde dalgalanacaktı.)

IMF bu durumdayken Hükümet dalgalı kura hiç yanaşmıyordu ve "ben halka söz verdim, bir yıl geçmeden bundan vazgeçtim di-

4 Hatice Aydoğdu, Nurhan Yöner, *age*.

yemem" şeklinde savunuyordu. Sonuçta kur politikasında hiçbir değişiklik yapılmaması şeklinde yola devam edildi. Bir yandan yüklü IMF kredi destekleri, öte yandan bu desteklerin sağladığı güvenle girilen Hazine borçlanması ve IMF'nin ülke dış borçlanması sınırını 5 Şubat günü 1.09 SDR (4 milyar dolara) çıkarmasıyla kriz atlatılmış görünüyordu. Ancak çok fazla kamu kâğıdı yüklenmesinden dolayı Demirbank'ın batışı yine de korkular yaratmıştı. O günlerde çok tartışılan Demirbank olayı hakkında Prof. Ercan Uygur şu mütalaada bulunuyor:

"Demirbank rastgele bir banka değildi. Ve şöyle bir özelliği vardı: 2000 yılında ihraç edilen (kamu senetlerinin) yaklaşık yüzde 15'ini aldığı ve toplam kamu senetlerinin yüzde 10'unu taşıdığı tahmin ediliyordu. Bu büyük stoku taşımak için ise kısa vadeli dış ve iç borçlanma yapıyordu. Örneğin pasif toplamı içinde vadeli mevduatın oranı ancak yüzde 1 dolayında olduğu tahmin ediliyordu. Bu durumun ortaya çıkmasıyla Demirbank için ilkönce dış borçlanma kanalları kapandı ve taşıdığı kamu senedi gücüne rağmen diğer yerli bankalardan borç alamadı. Sonuçta Demirbank elindeki kamu senetlerinin bir kısmını satmak istedi. Ardından fiyatlar düşmeye, faizler artmaya başladı. O zaman diğer bankalar da bu senetleri ellerinden çıkarmaya başladı. Örneğin Deutsche Bank'ın bir günde 750 milyon senet sattığı söyleniyor."⁵

Aslında yönetim çok büyük bir hata yapmıştı. Demirbank'ın bunalımının başladığı ilk günlerde bankanın elinde bulundurduğu kamu senetleri karşılığı ona gerekli finansmanı sağlasaydı, ne Demirbank batardı ve ne de yukarıda anlatılan şekilde kamu senetleri değer kaybeder ve ne de yabancı bankalar ellerindeki senetleri satıp, bedellerini yurtdışına çıkarırdı. Böylece piyasadaki güvenin önem-

⁵ Hatice Aydoğdu, Nurhan Yönczer, *age*.

li ölçüde erozyona uğraması da olmazdı. Olaydan sonra BDDK'nın yaptığı açıklama ise hiç de güveni sağlayıcı değildi.

Kasım ayı krizinin en bunalımlı günlerinin atlatıldığı günlerde, 18 Aralık 2000'de IMF'ye verilen Ek Niyet Mektubunda içinde bulunulan durumun ve uğranılan hasarın ciddiyeti şöyle anlatılıyordu:

"...Kasım ayının son 10 günü ve Aralık ayı başlarında Türk mali piyasalarında çalkantıların yüksek olduğu bir dönem yaşanmıştır. Daha sonra TMSF tarafından devralınan orta ölçekli bir bankanın finanssal sorunları ve bu bankanın elinde tuttuğu geniş devlet tahvilleri stokunu ikinci piyasada satması, başlıca piyasa yapımcılarının devlet kâğıtları üzerindeki oranları açıklamalarını askıya almalarına yol açmıştır. Bu durum faiz oranlarının yüzde 100-200'e yükselmesine rağmen büyük çaplı bir sermaye çıkışı başlatmıştır. Aynı zamanda Merkez Bankası aşırı yüksek faiz oranlarının bankacılık sistemi üzerindeki etkisinden endişe ederek NİV arzını program koridorunun çok üstünde artırmıştır (yani programda gösterilenin çok üstünde para basılmış- A.B. Kafaoglu). Bu olaylar, uluslararası piyasaların gelişmekte olan ekonomilere olan olumsuz bakışı doğrultusunda döviz rezervlerinde 6 milyar ABD dolarlık bir kayba yol açmıştır. 30 Kasım'da Merkez Bankası piyasaya likidite sağlamayı durdurduğunu açıklayarak bu kaybı durdurmuştur. Ancak faiz oranları yüzde 1000 üzerine fırlamıştır. Finansal piyasalar üzerindeki baskılar ancak politikaların güçlendirildiğine yönelik bir açıklama ve Ek Rezerv Olanaklarından faydalanma talebinin açıklanması ile yumuşatılmıştır."

Bu açıklamadan anlaşılacağı gibi, Şubat ayında gelecek plan fırtına ancak toplam olarak çok yüksek (7,5 milyar dolar) bir olağanüstü destekle atlatılmış değil, "YUMUŞATILMIŞTIR". Bu ifadeden sonra, yani 7,5 milyar dolarlık dış desteğe karşın sadece "yumuşatılan" bir krizin karşısına çok radikal "yeni politikalarla" çıkıl-

ması akli selim gereği idi. Bu gereği Kasım ayında bir başka nedenle Ankara'yı ziyarette bulunan ABD'nin Hazine Bakan Yardımcısı Edwin Ted Truman Hazine'den Sorumlu Devlet Bakanı Recep Önal'a bildirdi. Özetle şöyle uyardı:

"(Band sistemine geçerek)... Genişleyen kur sisteminin zaman içinde sistemin köpüğünü alacağını söylüyorsunuz, IMF de bunu söylüyor... ama ben yıllarca bu konularda çalışmış biri olarak şunu söyleyebilirim ki, dünyada bu sistemi uygulayıp genişleyen banda geçen hiçbir ülkede bu geçiş yumuşak olmamıştır. Genişleyen banda geçildiğinde piyasa bandın en yüksek noktasına kuru götürüp dayamıştır. Piyasa en küçük zafiyette, küçük bir darbe ile bandı yıkip kuru serbest bırakmaya yönelik olarak hükümetleri zorlamıştır. Spekülatif ataklarda bulunmuştur. Sizin bu ataklara bu aşamada karşı koyabilecek ne parasal ne siyasi gücünüz var. Ne de bu atakları engelleyecek tedbirleri alıyorsunuz. Benim size önerim, bunu yavaş yavaş düşünmeye başlayın..."⁶

Gerçekten de 1999 yılı sonunda düzenlenen sağlamlaştırma programının en zayıf tarafı, onun daha 2000 yılı başında çökertmeye başlaması ki bundan abartmalı bir IMF desteklemesiyle kısa bir zaman için kurtulmuştur. Sürünerek artan kur çapası (Crawling Peg) idi. İlk kaleme alındığında bu gidişin 2001 yılı Haziran'ında, "döviz kurlarının en düşük ve en yüksekli belirlenmiş bir bant içinde dalgalanması esas" getirilmişti. 2002 Kasım sallantısında bu "bant içinde dalgalanma" geriye çekilmişti. Truman bu şeridin yeterli olmadığı ve kurların bütünüyle "dalgalanmaya" bırakılması uyarısında bulunuyordu. 2001 Şubat'ından sonraki gelişmeler Bakanı haklı çıkaracaktı.

6 Hatice Aydoğdu, Nurhan Yöner, *age*.

Kasım ayı sarsıntısında ve daha sonra "dalgalı kur"a geçilmeyiş nedenini Hazine Müsteşarı Selçuk Demiralp -ki IMF'ye verilen Niyet Mektubunu Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel ile birlikte imzalayan kişiydi- şöyle açıklıyor: "... Eğer dalgalı kura geçseydik programın tamamını değiştirmek gerekiyordu. O zaman enflasyonun üç yıllık bir zaman içerisinde düşme durumu söz konusu olmayacaktı. Tamamen değişik, yeni bir modele geçmek gerekecekti. Halbuki Hükümetin halka karşı bir taahhüdü vardı: Enflasyonu üç yılda tek haneye indireceğim."

Bir önlem olarak bantlı sisteme geçildikten sonrasını ise şöyle anlatıyordu: "Bu arada IMF ile şuna karar verdik: Uzun süre ... mevcut sistemi götüremeyiz. Bunu gözden geçirmemiz lazım ama şimdi zamanı değil. Aralık ayı zaten kargaşa içinde geçti. Biz Ocak ayında bir araya gelip aramızda toplantı yapıp karar verelim."

Ocak ayı oldu. Dengeler tekrar teyit edilmeye başlandı. Güven tekrar yavaş yavaş tazelendi, para girişleri oldu. Bu konuların Türkiye'de mi, Washinton'da mı yapılması konuşulurken, "... İşte G. 20 toplantısı İstanbul'da yapılacak. IMF de katılıyor. Stanley Fischer'e dedim ki. (O toplantıya IMF'yi temsilen sen gel) konuşalım."

Konuşmalardan sonra alınan kararı da şöyle açıklıyor: "Bant Sistemini genişletmeye 2 Mart'ta geçilecekti. (Dikkat edilsin 'dalgalanma' sistemine değil, sadece bant genişlemesine geçilecek.) O tarih cumaya geliyordu. 2 Mart akşamı biz o bant genişletme kararını piyasalar kapandıktan sonra kamuoyuna duyuracaktık. Bundan sonra on gün bayram tatili vardı. Arada IMF ve biz kararı herkese anlatacaktık."

Görüldüğü gibi IMF'nin Türk yetkililerine 19 Şubat'tan önce kur sistemini "dalgalanma"ya çevirme yolunda bir "önerisi" yoktu.

Sadece Türkiye'nin değil, dünyanın da köşeyi dönüp yaklaşan bunalıma karşı ne kadar gafflet içinde olduğunu ve yetkililerin neden 2 Mart'ı huzur içinde beklediklerini ise şu satırlardan anlıyoruz:

"O sırada Türkiye yılın en iyi borçlanan ülkesi olarak ilan edilmişti. Beni Londra'ya çağırdılar ve Türkiye adına kupa gibi bir şey aldım... O dönemde 'emerging maket' içersinde en iyi borçlanan, en düşük ve en uzun vadeli borçlanan ülke olarak seçilmiştik. Bayağı da gururlandık."⁷

Batılıların pohpohlamaları büyük bunalımın patladığı 19 Şubat'a kadar, hatta 19 Şubat gününde devam etti. Bunu da Demiralp'ın anlattıklarından anlıyoruz:

"G-20'lerin toplantısına ev sahipliği yapıyorduk (bir gün önce-18 Şubat'ta) ... Hiç unutmuyorum Alman Maliye Bakan Yardımcısı yanıma geldi, koluma girdi: 'Sana çok müjdeli haberim var. Palermo'da G-7'lerin Maliye Bakanları toplantısı oldu. Türkiye hakkında çok güzel şeyler konuşuldu. Bunları sana anlatacağım' dedi. Ben dedim ki, 'IMF geliyor, hep beraber toplanalım. IMF de duysun neler konuşulduğunu'. Ve pazartesi sabahı kahvaltıya onu da davet ettim. O gün başlangıçta keyfimiz çok iyiydi. Kahvaltıda Alman Bakan Yardımcısı çok iyi şeyler anlattı. IMF de tasdik etti ve 'Biz de güzel raporlar yazdık' dedi.

"Kahvaltıdan kalkıp toplantıya gittik, saat 10.30-11.00 gibi haber geldi, piyasalar allak bullak."⁸

19 Şubat Çöküşü

Çöküntü birden başladığı gibi, bir gün içinde de normal durumları tutan direkleri o gün devirdi. Üst üste toplanan Hükümet bir yandan Cumhurbaşkanı'nın kitap fırlatma olayından dolayı özür dilemesini talep ederken bir yandan da piyasaya ve halka moral aşılamaya çalışıyordu. Başbakan Ecevit kabine toplantılarına ara ve-

⁷ Hatice Aydoğdu, Nurhan Yöncezer, *age*.

⁸ Hatice Aydoğdu, Nurhan Yöncezer, *age*.

rerek bu maksatla basına, "...Ancak Hükümet görevinin başındadır. Hükümet ekonomik programını ve yapısal reformlara ilişkin düzenlemeleri kararlılıkla sürdürmektedir. Ekonomik açıdan bir kriz söz konusu olmayacaktır. Olmaması için gerekli bütün tedbirleri alacağız" diyordu, ama Program gümbür gümbür çökerken alınan bir tedbir de ilk gün yoktu, olamazdı da. Radikal kararlar alınması en azından Koalisyonun üç liderinin bir arada olması gerekiyordu. O gün için buna imkân yoktu. Çünkü bu liderlerden biri, Devlet Bahçeli, Ankara'da değildi; çok uzaklarda, Orta Asya'da resmi bir gezideydi.

Bunun gibi programı yürütmekle görevli uygulayıcılardan, Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel bir açılış töreni için gittiği İzmir'deydi. Selçuk Demiralp ve IMF başkan vekili (Para Fonu adına konuşmaya yetkili Fischer ile birlikte) İstanbul Hyatt Otel'de toplanan G-20 toplantısından ayrılacak durumda değildi. İkisi ile bağlantı zor kuruldu. Geç de olsa lobiye çıkmaları sağlandı. Demiralp gelen bilgilerden piyasalarda oluşan feci durumu öğrenince, bir koltuğa yığıldı ve "bu iş bitti" dedi.

Fischer ise soğukkanlılıkla, "yapacak bir şey var, o da döviz kuruunun serbest bırakılması. Buna siyasi otoriteleri ikna etmek için derhal Ankara'ya gitmeliyiz" diyordu. Öyle yaptılar ama, ancak akşam saatlerinde "yangın yerine" ulaştılar. Ne var ki Hükümetin akıllı Cumhurbaşkanı'nın özür dilemesine takılmıştı. Oysa rastlantılı olarak o "bir gün" çok önemliydi. Bayram nedeniyle ABD'de piyasalar kapalıydı. O günden gerekli bazı kararlar alınır, salı günü açılan piyasalara daha sağlam girilebilirdi.

O gün akşam 19 Ocak'ta Bakanlar Kurulu Gazi Erçel ve Demiralp'i dinledi. Hiç kimse ne kur serbestliğine ve ne de devalüasyonun yanına bile yanaşmıyordu. Gece yarısından sonra yapılan kabine toplantısında iki bürokrat yeniden aynı noktada ısrar ettiler, fayda etmedi. Oysa durum son derece ciddiydi. Merkez Bankası'nda

sadece Aria'nın GSM satışından gelen 2.9 milyar dolar vardı. Bununla ve yüzde 3000'i bulan faizle 2000 Şubat'ta çekilen 3,4 milyar dolar karşılandı. Son barut harcanmıştı. ABD ve IMF'den de umut yoktu. Kurları dalgalanmaya almadan ve devalüasyon yapılmadan bir takviyeye kimse (G-7 dahil) yanaşmıyordu. Fischer ve IMF Türkiye işleri görevlisi Cotarelli, "devalüasyon ve dalgalı kura geçilme kabul edilmezse biz yokuz" diyerek resti çekip, ABD'ye dönüş biletlerini almışlardı.

21 Şubat akşamı, gezisinden dönen Bahçeli'nin de katıldığı toplantıda, bürokratlarla bakanların çekişmesi sürüyordu ki, Başbakan Ecevit sordu:

"Dediklerinizi yapmazsak ne olur?"

Yanıt: "En hafifi memur maaşlarını veremeyiz."

Bu yanıt bütün dirençleri kırdı. IMF ve bürokratların önerisi kabul edildi. Ve bürokratların eline Hükümetçe düzenlenen onay metni verildi. Durum hemen Cotarelli'ye bildirilerek, Türkiye'ye yarı yoldan dönmesi sağlandı. Gazi Erçel ve Demiralp bu sıkıntılı gece bittikten sonra görevlerinden ayrıldılar. Zaten Hükümet Kemal Derviş'e ekonomi politikasında yetkilerini devretme kararını almıştı. Bunu da bir sonraki bölümde göreceğiz. Ancak son verirken 19 Şubat krizine dair akla gelen bazı sorulara burada yanıt vereceğiz.

İp İnceldiği Yerden Koptu

19 Şubat krizinden sonra bu önemli krizin nedenleri üzerinde sayısız yorumlar yapıldı. Oysa ip inceldiği yerden kopmuştu. 1999'da konulan sistematikte önem "enflasyonun üç yılda tek haneli rakama indirilmesi" idi. Bunun için en önemli öge olarak da döviz kurunun uzunca bir süre (2001 Temmuz ayına kadar) sadece yüzde 20 artmasına izin verilecekti. Bu "çıpa" sayesinde enflasyonu indirmede bir önemli yol katedildikten sonra 2001 yılı Temmuz ayında kur daha geniş bir serbestliğe kavuşacak, saptanan en yüksek ve en düşük değerlerden oluşan bir "bant" içinde dalgalanacak-

tı. Ancak döviz kurları artışı için öngörülen yüzde 20 artış sınırı gerçekçi değildi. Daha Niyet Mektubunun üzerinden altı ay geçmeden döviz kurlarındaki artış bu sınırlarını zorlamaya başlamıştı. Bu zorlama şiddetini 2000 yılı Kasım ayında gösterdi. Bu kez 19 Şubat çapında bir bunalım olmayışı iki önlemle önlendi.

1) IMF'nin o günlere kadar görülmemiş, IMF tarihinde bile az rastlanır bir ölçüde 7.5 milyar dolarlık "EK REZERV KOLAYLIĞI" adıyla sağlanan destek,

2) Yüzde 20'lik sınırın kaldırılıp, dövizlerin dar da olsa bir sınır içinde dalgalanması kararına varılış. Ancak bu dar şeridin döviz talebinin güçlü artış eğilimine yeterli bir set olmadığı, benim gibi birçok gözlemci tarafından belirtilmişti.

Peki IMF neden 2000 yılı Kasım ayında bahsettiği yardımı 2001 yılı Şubat'ta esirgemişti. Bunun da iki nedeni olmalı. Birincisi; Kasım'da sağlanan ek kredi son derece olağanüstü nitelik ve boyuttaydı. Bundan hemen üç ay sonra böyle bir desteğe gitme IMF geleneği gereği imkânsızdı. İkincisi; Kasım ile Şubat arasında IMF Türkiye Hükümeti'ne, dövizleri dalgalanmaya bırakmasını önermiş ve Hükümet bunu "enflasyonu üç yılda tek haneye indirme" yolunda halka verdiği söze aykırı bulup kabul etmemişti. Bunları bundan önceki sahifelerde gördük. Bu nedenle IMF bu kez, dövizler dalgalanmaya bırakılmadan Kasım'daki benzeri bir el uzatmaya gitmedi.

Gitseydi Türkiye 19 Şubat bunalımından kurtulur muydu? Bence sadece belki birkaç ay kurtarılırdı. Başka bir iyileşme olmazdı. Çünkü program hedef seçerken yanlışla sapmıştı.

Hedef enflasyonu indirmek değil, "ekonominin üretimsizlik hastalığının tedavisi" olmalıydı.

Kayıplar ve Vebal

Mustafa Sönmez 19 Şubat krizinin maliyetini şöyle özetliyor:

1) Milli Gelir'de yüzde 9'u aşan küçülme,

- 2) IMF'den ek dış borçlanmayla artan yük,
- 3) İç faizlerdeki ek yük,
- 4) İşsizlik artışı,
- 5) Üretim düşüşleri, iflaslar, dünya rekabet gücünün kaybolma-

SI.

Bu maliyet şöyle detaylanıyor:

"... Türkiye'de kişi başına düşen gelir 3.095 dolardan 2160 dolara düştü. Türkiye yüzde 9,1 oranında küçülürken, AB'ye üyelik sürecinde bulunan ülkeler gurubu (on ülke) yılı yüzde 3,5 büyümeye kapattı.

"Türkiye'nin 1999'da yürürlüğe soktuğu üç yıllık program başlangıçta 3.6 milyar dolarlık bir IMF kredisiyle destekleniyordu. Kasım ve Şubat krizlerinden sonra sağlanması zorunlu hale gelen IMF ve Dünya Bankası kredisinin toplamı 24.9 milyar dolara çıktı.

"Her ne kadar IMF bu ölçüde bir krediyi hiçbir ülkeye açmadıklarını söyleyip bunu bir lütuf, her Türk'e verilmiş 300 dolar olarak takdim etse de, bu krediler Türkiye'nin borç stokuna 25 milyar dolarlık ek yük getirdi. 2001 yılı sonunda dış borç stoku 115,1 milyar dolara çıktı.

"GSMH'deki 54 milyar dolarlık kayba bu miktar eklenirse toplam hasarın 79 milyar dolar olduğu görülür.

"Krizler iç borç stokunu ve iç borç faizlerini önemli ölçüde etkiledi. Kriz öncesinde yıllık ortalama faiz oranı yüzde 35'e, vade de ortalama 410 güne gerilemişti. Şubat kriziyle taiz oranı 2001 ortalamasıyla yüzde 105'i buldu. Vade ise 144 güne indi. 2001 için gerçekleşmesi gereken borç servisi 78 katrilyon liradır. Bunun 37.5 katrilyon lirası ana para, 40.5 katrilyonu ise faizlerden oluşuyor. 2001 bütçesinde 43 katrilyonluk

borç stoku için yıl içinde 13.4 katrilyon liralık faiz ödemesi görülmüyordu. Ancak bankacılık sektöründe yaşanan operasyonlar, kamu ve fon bankaları için yapılan borçlanmaların yanı sıra, faizlerin yükselişiyle bu yük arttı ve iç borç yükünden gelen ek yük 30 milyar doları buldu.

"Mali sektör ile imalat sanayi ve medyada büyük boyutlarda işsizlik yaratan kriz esnaf ve ticaret kesimini de derinden etkiledi. Kurulan her 100 işyerine karşı 72 işyeri kepenk kapattı.

"... istihdam edilenlerin sayısı 960 bin azaldı. Lise ve daha yukarı eğitilmiş 15-24 yaş grubuna dahil olanların arasındaki işsizlik yüzde 24'e yükseldi.

"'Beyaz yakalılar' arasında iş arayanların sayısı yüzde 60 arttı. Finans sektöründe 30 bine yakın insan işini kaybetti."

Krizden para ve sermaye sahiplerinin yine kârlı çıktığı da belirtildi. Bunlara bütçeden yapılan faiz ödemeleri 40.5 katrilyonu bulurken, işgücünün yüzde 35'ini bulan 7.2 milyonu bulan tarım üreticilerine verilen destek ise 1 katrilyonda kaldı. Sayıları 4 milyonu bulan esnaf ve sanatkârlara verilen kredi ise yarım katrilyonu bulmadı. Sönmez'in yaptığı hesaplara göre toplanan vergi gelirleri 2001 yılında bütçeden ödenen faizler düzeyinin altında kalmıştı.

Krizin Sektörlere Etkisi

Para ve sermaye sahipleri faizin egemenliğinde gönenirken halk kesimleri yıkılmıştı. Tarım kesimi 2001 yılında yüzde 6 oranında küçüldü. Nüfusun yüzde 36'sının çalıştığı Tarım Dünya Bankası'nın yönlendirdiği bir programla küçülüp yok olmaya götürülüyordu. Krizden en çok etkilenen kesimlerin başında esnaf ve sanatkârlar oldu. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) verilerine göre kapanan iş-

yerlerinin açılan işyerlerine oranı 1999'da yüzde 26; 2000 yılında yüzde 50 ve 2001 yılının ilk 7 ayında yüzde 72 oldu.⁹

"2001 sonunda memur maaşlarında görünen nominal artış yüzde 48,2, ancak reel gelirlerindeki azalış yüzde 4ü bulmaktadır. Türkiye'de çalışan nüfusun yüzde 49'unu oluşturan ücretlilerin milli gelirden aldığı pay 1996 yılında yüzde 25.8 idi... (Bu pay) 1999'da yüzde 30.7'ye kadar yükselmişti. Ama 2000 yılında tam 2 puan azalma oldu ve yüzde 28.7'ye düştü. Bu düşüş 2001'de devam etti.

"Kamu kesimi ücretlerinde 2001 yılı ilk ve ikinci yarısı için yüzde 15 oranında artış öngören toplu iş sözleşmesi Mayıs ayında imzalandı. Bu oran ile gerçekleşen enflasyon arasındaki farkın yüzde 80'i yılın ikinci yarısındaki ücretlere yansıtılacaktı. Yılın ilk yarısındaki ücret artışı 2002 yılı Şubat ayında ödenecekti. İşçi ücretlerinde beklenen artış yüzde 36.6 idi. Oysa TÜFE yıllık artışlarının yüzde 54 olacağı anımsanırsa kamu ücretlerinde reel gerilemenin yüzde 11'i aştığı görülür. Kamu işçilerinin reel geliri 2000'de yüzde 7 ve 1999'da yüzde 42 oranında artmıştı. Bu nedenle 2001 ücret artışı moralleri bozdu."¹⁰

22 Şubat 2001'den Sonra

22 Şubat 2002 günü yukarıda anlattığımız şekilde "kur çıpası" ve "bantta değerlendirme" yöntemleri bırakılarak dövizlerin serbestçe dalgalanmaya bırakıldığı ilan edildi. O gün dolar 690 bin liradan 900 bin liraya fırladı. Aynı gün Merkez Bankası doların alış fiyatını 957 bin ve satış fiyatını 962 bin lira olarak ilan etti. Dolar bu düzeyleri de birkaç haftada aşacaktı.

Kriz bu kararla bir parça durulmuş, ama henüz her risk durulmuş değildi. İşte bu sırada Hükümet, tarihimizde görülmemiş bir karar aldı. Yurtdışında bir Türk ekonomistine "Hazineden Sorumlu Devlet Bakanlığı" önerisinde bulundu.

9 Mustafa Sönmez, *100 Soruda 1980'lerden 1990'lara 'Dışa Açılan' Türkiye Kapitalizmi*, Gerçek Yayınevi.

10 Mustafa Sönmez, *age*.

BEŞİNCİ KISIM

KEMAL DERVİŞ DÖNEMİ

Türk ekonomisi'nin bundan sonraki yıllarında çok büyük etkisi olacak kararları alan ve Hükümete aldırın Kemal Derviş, Turgut Özal'dan sonra ekonomiyi en çok etkileyen kişi olmuştur. Kemal Derviş o sırada Dünya Bankası'nın dünyadaki yoksullukla uğraşan bölümüne bakan başkan yardımcısıydı. İlk günlerde basınımız ve kamuoyu kendisini Dünya Bankası başkanından sonra gelen adam olarak algıladılar. Oysa Dünya Bankası'nda 20'den fazla başkan yardımcısı vardır ve Kemal Derviş bunlardan yalnız birisiydi.

Ancak doğrusu Dünya Bankası bürokratları arasında Türkiye'nin sorunlarını ve insanlarını en iyi tanıyan kişiydi. 1949'da doğmuş, 1979'a kadar Türkiye'de yaşamıştı, zaman zaman Başbakan Ecevit'e ve CHP çevrelerine yakın bulunmuş ve danışmanlık yapmıştı ve milliyetine bağlı oldukça dürüst bir kişiydi. Hâlâ Türk pasaportu taşıyordu, bazı aydınlarımız gibi fırsatı ganimet bilip Amerikan uyruğuna geçme girişiminde bulunmamıştı. Ne var ki IMF geleneklerine son derece bağlı ve yeni gelişen ülkelerde oluşan gelişme durumlarından habersizdi.

Kendisiyle ilk teması Başbakan Ecevit 25 Şubat 2001'de Washington'daki evinde bir telefon görüşmesiyle sağlamıştı. İlk önce kendisine Merkez Bankası başkanlığı önerilmesi düşünülüyordu, ancak Kemal Derviş Türkiye'ye gelince, "eğer bu krizden kurtulmak isteniyorsa kendisinin daha etkili ve hareket serbestisi olacak bir bakanlığa atanmasının" daha doğru olacağını başbakan ve yar-

dımcılarına (Devlet Bahçeli ve Mesut Yılmaz) anlattı. Esasen o sırada hâlâ Türkiye'de olan IMF Başkan Yardımcısı Fisher de hükümete aynı tavsiyede bulundu. Bu durumda hükümet onu Hazine'den Sorumlu Devlet Bakanlığı'na atama durumuna geldi. Kemal Derviş buna da ilkönce itiraz etti, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası'nı da sorumluluğu altına alacak bir atama yapılamaz mıydı? Başbakan ve yardımcıları Türkiye'nin anayasal yapısı itibariyle buna imkân olmadığını, ama bu alanlarda yapacağı işler için hep beraber kendisine destek vereceklerini söyleyerek onu ikna ettiler. Bu konuşmalar 24 Şubat'ta oluyordu, ancak resmi atama Derviş'in Dünya Bankası ile ilişkisinin kesilmesi, bürokratik süreçleri zaman aldığından 2 Mart'ta yapılabildi.

Kemal Derviş'in atanması iç ve dış dünya kamuoyunda büyük yankı yarattı. Özellikle bundan böyle Derviş'in dünya mali çevrelerinde, IMF ve Dünya Bankası'nda sahip olduğu gücün kabineye her karada bir veto yetkisi getirdiği kesindi. Hükümet getirdiği önerileri karşı dursa bile Derviş'in bulunduğu yerden ayrılmasının bütün programı alt üst edeceğini ve dış çevrelerde olumsuz etkiler yapacağı kesindi. Bu kozu Derviş acımasızca kullandı, kendi önerilerine karşı gelen biri MHP'li diğeri ANAP'lı iki bakan (Enis Öksüz ve Yüksel Yalova), liderleri tarafından koltuklarını bırakmaya davet edildi.

Acaba Kemal Derviş yeni görevinde neler düşünüyordu, Türkiye durumundaki ağır borç yükü altında bulunan ülkelerde tedavinin ilk koşulu olarak borçların konsolide edilmesi konusu önemliydi. Derviş de bu konuyu düşünmedi değil, fakat bir süre düşündükten sonra bunu sakıncalı buldu ve ilk basın toplantısında değerlendirme ve ilkelerini şu şekilde açıkladı (15 Nisan 2001):

- Halka doğruyu söyleyeceğiz.
- Bugünü kurtaracağız diye yarının altına ipotek kurnamayacağız.
- Enflasyon maalesef gene bu yılın birinci yarısında yüksek çıkacaktır. Yaz aylarından itibaren hızla düşecektir.

• Dış desteği de sağlayacağız. Birçok konuda tam bir anlaşma içindeyiz.

• Ekonomi programını bugün parafonuna sunacağız. Sanıyorum program dışarıda büyük destek görecektir.

• Kamu bankalarındaki düzen değişikliği bir devrimdir.

• Bu çalışma sadece bir istikrar programı değildir.

• Türkiye'nin ekonomik yapısını değiştirmemiz gerekiyor, bunu yapmazsak borcu da döndüremeyiz, makro ekonomik dengeleri de kuramayız.

• Herkesin mevduatı kesin güvence altındadır. Bu konuda en ufak bir tartışma ve en ufak bir şüphe olmasın.

• Dünya fiyatları ve dünya piyasaları ne gerektiriyorsa ve o açıdan Türkiye ekonomisi hangi alanda gerçekten kâr edebiliyorsa üretimin o alanlara kayması ve o alanlarda büyümesi gerekiyor.

• Yeniden yapılanma Türkiye'nin makro ekonomik dengesi ve makro ekonomik yapısı açısından çok önemlidir.

• Bugün açıkladığımız çok güçlü bir maliye politikasıdır ve çok fedakârlık isteyen bir maliye politikasıdır.

• Güçlü bir ülke için, güçlü bir ekonomi için özel sektörün rahat bir şekilde güven içinde çalışması şarttır.

• Refah yaratabilen bir özel sektör için denetim ve sosyal destek görevini yapan güçlü bir devlete de ihtiyaç vardır.

• Meclise sevk edilecek yeni yasayla telekomünikasyon sektörü rekabete açık, özel girişimin gücüyle daha daha düşük maliyetle çalışabilecek ve ekonomiye hizmetlerini verebilecektir.

• Havacılık sektörünün gelişmesi ile hem dışarıdan hem içeriden çok önemli kaynaklar Türkiye'ye gelebilecektir.

• Yeniden yapılanmada Ekonomik ve Sosyal Konsey Yasası çok önemli bir adımdır.

• En önemli amaçlarımızdan biri istihdamı artırmak, istihdamı korumak ve işsizliğe karşı mücadeledir.

- Yüzde 6-7'lik bir büyüme Türkiye için tamamen mümkündür ve yüzde 6-7 büyüme ile bir on sene geçirebilirsek, o zaman Avrupa düzeyinde, Akdeniz'in çok saygın, ekonomik açıdan çok güçlü bir ülkesi haline geleceğiz ve sanıyorum bu günleri o zaman sadece kötü bir rüya gibi hatırlayacağız.

- Şu anda Türkiye'ye yatırım yapan çok kârlı çıkacaktır.

Aslında yukarıda sıralanan ilke ve değerlendirmeler her iyi şeye sahip çıkan ve kamuoyuna moral vermeyi hedef tutan kesin çizgileri olmayan bir basın toplantısı metniydi. Hem özel sektöre hem çalışanlara gülücük dağıtılıyordu. Somut olarak erken bir şekilde haber verdiği sadece telekomünikasyonun yakın zamanda özelleştirileceğiydi. Büyüme hedefi olarak yüzde 6-7 gösteriliyor, enflasyonun yılın ikinci yarısında düşmeye başlayacağı haber veriliyordu. Ne var ki, basın toplantısında verilen mesajlar piyasada iyi karşılandı. 16 Nisan 2001'de ilk işlem gününde piyasalardan destek geldi, dolar 1.170.000'e indi.

İlk İş Ekonomik Kadroyu Kurmak

Kemal Derviş işe başladığında Hazine Müsteşarlığı ve Merkez Bankası Başkanlığı boştu, yani vekalet ile yönetiliyordu. Derviş işe başladıktan sonra BDDK başkanlığına yeni atanmış olan eski Maliye Bakanı Zekeriya Temizel de görevinden ayrıldı. BDDK emrine alınan özel bankalar içinde yeni yöneticiler de henüz atanmamıştı, yani ekonomiyi yönetecek kadrolar tamamen boştu. Derviş bu konuda sadece Başbakan Ecevit'le görüşerek kadroları tamamlamayı ilk iş olarak ele almıştı. Doğrusu bunu da şaşılacak kadar kısa bir sürede başardı. Merkez Bankası'nın başına gelen Serdengeçti ve Hazine Müsteşarlığı'na atanan Faik Öztrak görevlerinde oldukça başarılı bulundular.

Bu kadro uyum içinde çalıştı, aslında dövizî dalgalanmaya bıraktıktan sonra zaten genel anlamda kriz son bulmuştu. Geriye kalan mesele, zayıf iç ve dış kaynaklar ile durumun nasıl sürdürüleceğiydi. Bu konuda Derviş, yakını olduğu IMF'den büyük destek gördü. Bu konuyu, yani dış kaynak konusu ve IMF ile ilişkileri Kemal Derviş şöyle anlatıyor:

"2001 yılında dış kaynak konusunda özellikle de G-7 ülkelere dönük bir destek sağlama çalışması bizim için kaçınılmazdı. Özellikle bunca olay ve çökmüş programdan sonra IMF'den alınacak ciddi kaynağı ancak G-7 ülkelerinin özel desteği ile alabileceğimizi deneyimlerime dayanarak biliyordum. Şunu da çok iyi biliyordum: Daha önce başarısız olan IMF programlarının çökmesinin bir nedeni IMF'nin o programları destekleyecek kaynak miktarını kısıtlı tutmuş olmasıdır. O programların tam olarak finanse edilmemiş olmaları başarısızlıklarda çok etkili oldu. Biz ekonomi yönetimi olarak alınacak kaynağın boyutunun piyasalara güven verecek nitelikte ve nicelikte olması için çok çalıştık. Bu konuda çok tartışmalar yaşadık bize 'ek 5-6 milyar dolarla programınızı destekleriz' dediler, biz ise 'bu yeterli olmaz, bu programı gerçekten güven verebilmesi için moratoryum tehlikesini tam olarak ortadan kalktıgını ve Türkiye'nin yeterli ölçüde kaynak bulduğunu piyasalara kanıtlamamız gerekli. Bunun için kaynağın boyutunun büyük olması gerekir' dedik."¹

Aslında IMF'nin ilk adımlarda cimri davranışı o sıralarda ABD kongresinde IMF'ye duyulan güvenin oldukça sarsılmış bulunmasıydı. Kendisine ek kaynak için başvuru olan ABD Hazine Bakanı Paul O'Neil ise "gidin Türkiye'deki kamu işletmelerini özelleştirin, büyük bir kaynak elde edersiniz bizden kaynak beklemeyin" dedi. Bu öğüt daha sonra AKP iktidarınca yerine getirildi.

¹ Kemal Derviş, Serhan Asker, Yusuf Işık, *Krizden Çıkış ve Çağdaş Sosyal Demokrasi* Kemal Derviş Anlatıyor, Doğan Kitapçılık, 2006.

Her neyse, Kemal Derviş IMF ve Dünya Bankası yetkililerine yakınlığı ve onlara verdiği güven sayesinde eskilere ek olarak 15 milyar dolar gibi yüksek bir kredi desteğini elde etti. Böylece bizde anlaşılan anlamdaki "kriz" burada bitmişti. Zaten hükümette de olay böyle değerlendirilerek rahatlama başlamıştı. Ne var ki, bu rahatlama Kemal Derviş'i sıkıntıya sokuyordu. Şöyle anlatıyor:

"Program açısından sıkıntılı bir döneme girdik. Kaynak sözü alınmıştı, ama programın uygulanabilirliği konusunda kuşku-
lar doğdu, çünkü bundan sonra yapılan reformlar konusunda bakan arkadaşların çoğu direnç göstermeye başladılar. Şöyle ki, siyasi olarak bu reformların yol açmasını bekledikleri tepkilere katlanmayı göze almıyorlardı. Örneğin taban fiyatları uygulamasında küçük çiftçilere doğrudan gelir desteğini öngören politikaya geçiş uzun vadede enflasyonu düşürecekti, ancak kısa vadede taban fiyatlarından en çok yararlanan orta ya da büyük boyutta toprak sahibi çiftçiler belli bir kayıba uğrayacaktı. Yalnızca kısa vadeli siyaset açısından bu tür kaygılarından bakan arkadaşlar belki de haklıydılar. Bir de şöyle bir hava yayılmıştı: 'Nasıl olsa bu ek 15 milyar dolar geliyor, rahatlıyoruz. IMF ile de bir problem çıkarsa da zaten Kemal Derviş var onları ikna eder' diye düşünüyorlardı. Yani dış destek alınır alınmaz bir gevşeme başladı diyebiliriz."²

"Yapısal Reformlar" ve Kemal Derviş

Kemal Derviş icraatını anlatırken kısa vadeli önlemlerle krizin geçici biçimde atlatılmasının kendi başına önemli olmadığını ve Türkiye'nin bir yapısal değişime mutlaka başvurmasını zorunlu olduğunu söylüyordu. Ona göre bu yapısal reformlar konusunda iç ve dış piyasalar inanca kavuşmadıkça Türkiye'nin değil uzun vadede,

2 Kemal Derviş, Serhan Asker, Yusuf Işık, *age*.

kısa vadede bile elde edilen istikrarın süregitmeyeceğini iddia ediyordu. Bu nedenle Türkiye'nin çok kısa bir zamanda çok önemli yapısal reformlara girmesi mutlak bir zorunluluktur. Bu yapısal reformun belli başlı öğeleri şöyleydi:

- 1) MB'nin özerk hale getirilmesi.
- 2) Ziraat Bankası, Vakıflar Bankası ve Halk Bankası'nın en çok üç yıl içinde özelleştirilmesi.
- 3) Köklü bir şekilde özelleştirmelere devam edilmesi.
- 4) Sosyal güvenlik düzeninin kamu açığı vermeyecek biçimde yeniden düzenlenmesi.
- 5) Telekomünikasyon kesiminin kurulacak bir özerk kurum tarafından yönlendirilmesi.
- 6) Şeker ve tütün konularında yine özerk kuruluşlara gidilmesi.
- 7) Enerji kesiminin özerk bir kurum emrine verilmesi.

Benim yorumuma göre bu yapısal değişimlerin çoğu ülkeye zarar getirmedi, örneğin en çok destek gören ve hükümet makamlarınca kolayca kabul edilen MB'nın özerk hale getirilmesi bile bugün bütün dünyada tartışma konusu olmaktadır. Ancak iki konunun nasıl çözüme götürüldüğünü burada anlatmak isteriz.

Tütün Yasası Süreci

Tütün yasasını Kemal Derviş'ten dinleyelim:

"Tütün yasasını çıkaracağımızı niyet mektubuna soktuk, programa girdi, dünyaya bunu beyan ettik. Tütün yasasıyla aynı zamanda Tekel'in yeninden yapılandırılması ve ileride verimliliği artıracak biçimde özelleştirilmesi de sağlanacaktı, fakat buna rağmen dönemin devlet bakanı Yüksel Yalova bir çıkış yapıp, 'ben buna karşıyım, bunu desteklemiyorum' dedi. Bu çıkış programı yaralayan bir durumdu. Biz hükümet olarak bunları yapacağız diye tahahhüt veriyoruz, fakat aynı hü-

kümetin bakanı çıkıp 'ben bu programı uygulamayacağım' diyebiliyordu. Çok üzülmüştüm bu olaya, kaldı ki bu süre zarfında ekonomideki yangın ve kriz ortamını henüz yeni yeni aşabiliyorduk. Bu haberi de Roma havaalanında aldım. Faik Öztrak (Hazine Müsteşarı) aradı ve bu haberi verdi. (Bunun üzerine) borsa taban yapmış, döviz ve faizler yükselmişti. Ben de Yüksel Bey ANAP'ın bakanı olduğu için havaalanında hemen Mesut Yılmaz'ı cep telefonundan aradım. Mesut Bey'e bu tür bir çöksesliliğin kabul edilebilir bir şey olmadığını söyledim. 'Sayın Yalova'nın yaklaşımı üzüntü vericidir. Bu yaklaşım, programı gerçekten de tehlikeye sokar' dedim. Mesut Bey de bana çok kısa cevap verdi: 'Hiç merak etme, gereğini yapacağım.' Bunalım uzun sürmedi, Yüksel Yalova Genel Başkanı'nın baskısıyla istifa etti."

Dönemin Hazine Müsteşarı Faik Öztrak bu olaya işaret ederek şöyle diyor:

"İstifa olmasaydı sıkıntı daha da büyüdü, çünkü çok fazla duyarlı bir piyasa vardı, o zaman yaşananları şu günlerle bağlantılandıramayız. Şöyle ki, şu anda piyasalar o kadar duyarlı değil. Kısacası yapısal reformlar konusunda net bir görüntü veremediğiniz zaman yabancı sermaye de şunu düşünüyor, 'yok, değişen bir şey yok; eski tas eski hamam'. Böyle olunca da sermaye yurtdışına çıkma eğilimine yöneliyordu."

F. Öztrak Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Atatürk'ün yanında bulunmuş, ismini aldığı, Faik Öztrak'ın torunudur. Atatürk ve İnönü'nün İçişleri Bakanı Faik Öztrak'ın oğulları olsun, damatları Şefik İnan olsun, gerek 1961 Anayasası'nın oluşması ve gerekse sosyal devletçi düzenin işlemeye başlamasında, Anayasa metnindeki kuruluş ve reformların kök tutmasına hizmet etmiş kişilerdi. Kuşkusuz, Özalcı uygulamalara gönül vermiş bir kişi değil-

di. Zaten ileriki yıllarda Tayyip Erdoğan yönetiminde görevinden ayrılmış ve 2007'de CHP milletvekili seçilmişti. Ama o günlerde partisi, inancı ne olursa olsun herkes; Derviş'in dediklerine uyulmaz ise sonucun felaket olacağı kanısında birleşmişti. Yukardaki sözler bunu kanıtıyor.

Oysa bu yasa yanlıştı, sonu Türkiye sigara sanayiine ve tütün tarımına yıkım getirecekti.

Buna benzer bir gelişme de Telekomünikasyon'un özelleştirmesinde oldu. Tütün Yasası'nın kurbanı ANAP'lı bir bakan idi. Bu olayda ise MHP'li bir bakan istifa etmek zorunda kaldı. Bunu da ilgililerin ağzından dinleyelim. Kemal Derviş'e göre:

"Telekom krizinde üç noktaya dikkat etmek gerekir. Birincisi bir kanun vardı. Bu kanunun çizdiği perspektif doğrultusunda ileride özelleştirmeyi güçleştiren bir yapı mevcuttu. Özelleştirmesi düşünülen pay yüzde 25'lik bir dilimdi. Yabancı yatırımcıların bu oranla özelleştirmeye talip olması beklenemezdi. Yabancı yatırım ve teknolojiyi çekebilmek adına bu oranı yükseltmeliydik. Öte yandan bu payın ölçüsüz biçimde artmasını, söz gelişi yüzde 80'e varmasını da istemiyorduk. Ama bir düzeltme yapmamız kaçınılmazdı.

"İkincisi, Telekom istihbarat açısından genelde ve özellikle savaş durumunda önemli bir devlet kurumu olarak kabul edilir. Bu çok doğrudur. Bu noktada stratejik açıdan gerekli önlemler alınmalıydı, yıllardır da bu konu tartışılıyordu. Anayasa Mahkemesi'ne kadar giden bir süreç vardı. Aynı zamanda dünya sektörde kriz vardı.

"Tüm bunların yanında bizim yaşadığımız ekonomik kriz vardı. Bu nedenlerden dolayı, özelleştirmenin o aşamada kârlı biçimde yapılması mümkün değildi. Dolayısıyla Telekom'un yönetim yapısına önem verilmesi gelecek açısından büyük

önem taşıyordu. Sektörün bilgili ve birikimli kişiler tarafından yönetilmesi önemliydi. İşte bu konuda ciddi tartışmalar yaşandı.

"Hazineden, bilişim sektöründe uzman kişilerden bize Telekomun iyi yönetilmediğine dair bilgiler geliyordu. Özellikle geçmişten kalan alışkanlıklara uygun olarak ulaştırma bakanının, kendisine bağlı Telekom şirketini politik yandaşlarına istihdam sağlayan bir kurum olarak gördüğü ileri sürülüyordu."

"...İşte bu noktada Telekom yönetimi için önerilen isimler tartışma konusu oldu.

"...Bu alanda yetkin yöneticilerin görev yapması özel bir önem taşıyordu. Ayrıca günümüzde telekomünikasyon altyapısının güçlü olması ülkenin her alanındaki rekabet gücü ve gelişme potansiyelini de etkiliyordu, ama gelen listedeki isimlerin çoğu yetersiz kişilerdi.

"Bu krizi çözme aşamasında zor anlar yaşadık. Yani koalisyon gitti geldi. Benim böyle bir koalisyonda bu boyutta hükümet içi gerilimlerle bu işi yürütmem çok zor idi. Koalisyon içinde hiçbir desteğim yoktu. Dolayısıyla bu işi zor yürüteceğime kanaat getirdim. Bunları düşündüm. Ve ben konuyu liderle düzeyine taşıdım."

Sadece bir kurumun yönetimi için Kemal Derviş gibi Ulaştırma Bakanı da direndi. Bu gelişmeler yaşanırken Kemal Derviş, İsviçre, Washington ve Londra'ya yapmayı planladığı gezileri ertelediğini açıkladı. IMF İcra Direktörleri'nin Türkiye toplantısı da aynı nedenle ertelendi. İmdada yine Ulaştırma Bakanı'nın bağlı olduğu MHP'nin Genel Başkanı Bahçeli yetişti. Bakan Öksüz'ü görevden aldı (görevden alındığı gün dolar 1600 TL'ye ve faizler ise yüzde 110'a yükselmisti). Ve Derviş'in istediği oldu.

Gidip Gelen Kriz

Peki bu gürültüler arasında genel durum nasıldı? Kemal Derviş göstergelerin Ağustos ayından sonra değişmesini hedef almıştı. Telekom krizinin çözülmesinden sonra Türk lirası ilk olarak biraz değer kazandı, faizlerde küçük bir iniş başladı. Bunun getirdiği ferahlamayı Derviş şöyle anlatıyor:

"Bu olmasaydı, gerçek bir çöküş olurdu. İkinci bir kriz dalgası gelirdi. Reel dengeler alt üst olurdu. Maaşları ödeyemez, mevduatı koruyamazdık. Hep o korkuyla yaşadık. Bu korku Mart ayından Ağustos ortalarına kadar sürdü. Hem de Mayıs ayında açıklanan dış kaynağa rağmen.

"Ancak Ağustos ortalarında derin nefes aldık. Ve 2002 yılı bütçesi hazırlıklarına Maliye Bakanı Sümer Oral'la birlikte koyulduk."

Ne var ki bu ferahlama uzun sürmedi. 11 Eylül 2002 günü ABD de NewYork'un ikiz kulelere çarpan iki uçak, dünyada birçok şeyle beraber Türkiye'de de ekonomiyi büyük ölçüde etkiledi.

Yine Derviş anlatıyor:

"Elimizde olmayan bir nedenle Programımız sekteye uğruyordu. Biz planlanan rotada faiz dışı fazlayı gerçekleştirirken, yapısal reformlar Meclis'ten geçerken bu gelişmeyle turizmde de önemli kayıplar yaşayacaktık. Bir anda bozulan makro dengeyi vakit kaybetmeden düzeltmek gerekiyordu. Dolayısıyla ikinci bir kaynağa gerek vardı."

Aslında kriz atlatılmış filan değildi. Her şey o kadar pamuk ipliğine bağlıydı ve o kadar dışa bağlanmıştık ki, bir bizim dışımızdaki bir olayla (Telekom krizi ya da İkiz Kuleler olayı gibi) Şubat'a, Mart'a dönüyorduk. "Yeni Kaynak" talebiyle çalınan kapılar 2001 Şubat ve Mart'ı kadar kolay açılacağı benzemiyordu. Özellikle

ABD Hazine Bakanı IMF'nin bize yeni bir destek vermesini dirençle karşıladı. Ama bu kez Avrupa ülkeleri başta Almanya ivedi destekler verdi. Derviş de özel ilişkileri sayesinde –ABD Hazine Bakanlığı'nın direncine karşın– ek 10 milyarlık bir ek IMF desteği sözünü aldı.

"Bu Kaynak gelmeseydi ne olurdu?" sorusuna ise Kemal Derviş şu yanıtı veriyor:

"Bu 10 milyar gelmeseydi çok zorlanacaktık. 10 milyar dolarlık ek paket Kasım'da belli olmasaydı, benim tahminim korku ve belirsizlik yüzünden faizler çok yükselirdi. Bununla, borcumuz daha da artardı. İyileşmeyi yaşayamazdık, kısacası ek kaynak çok önemliydi. Bu durum Kasım ayında piyasanın moralini düzeltti. Tabii bu süreçte Eylül-Ekim'de faizlerin yüksek olması büyüme planımızı kötü etkiledi, böyle olunca 2001 hedefi tutturulamadı. Ancak Kasım ayında panik önlenmiş oldu.

"Kasım Aralık'ta ekonomide dengenin yeniden sağlanması, yapısal reformların önemli bir bölümünün yasalaşmış olması, 10 milyar dolarlık ek kaynağın gelmesi iki üç ay gecikmeyle ekonomiye yansdı. 2002 yılına da böylece üç yıllık ve daha sağlam bir programla başladık."

Kendi yönetiminde uygulanan ekonomik programın temel başarılarının ne olduğu ve daha önceki programlardan ayıran özellikleri Derviş şöyle anlatıyor:

Önce bu programın, önceki çalışmalardan farkından söze başlıyarak, "daha önceki alman önlemler 1990'lar boyunca biriken ciddi ekonomik yönetim sorunlarını çözmeye yetmemişti."

1999 Ekonomik Programı'na ilişkin bazı teknik özelliklerden daha önemlisi ekonomik yönetime yaklaşımın kapsayıcı, ayrımlı, yeterli olmamasıydı alınan önlem ve kararların uygulama ve yöne-

timi yeterince sistematik ve eşgüdümlü değildi. Dünya normlarına da ulaşmıyordu. Kamu harcamalarının gelişigüzel bir biçimde denetim dışı artışlar göstermesi ve bankacılık alanında adım adım yaklaşan çöküş bu yetersizliğin en büyük gösterleri arasındaydı. Bankacılık denetiminin yetersizliği büyük bir zaafı, yeterince dış finansman kaynağı sağlanamaması da olumsuz etki yaptı. Bu yapısal zaafaların sürdüğü bir dönemde kur çapası uygulaması tehlike yaratıyordu. (Derviş bunalımın en önemli nedeni olan "kur çapasını" IMF'yi kayırıp sona alıyor. Bunalımın en önemli nedeni değil, diğer nedenleri şiddetlendiren bir etken sırasına koymakta. Yine de tespitler, bunun dışında doğru.)

"2001'de hazırladığımız Ekonomik Program'da ve başlattığımız süreçte tüm kritik alanlarda gerek yasal alt yapıyı gerekse uygulama ve denetimi ele almaya özen gösterdik. Kamu borçlanmasından bankacılığa, tarımdan enerjiye, vergiye kadar tüm yelpazeyi kapsamaya önem verdik. Makro ekonomik dengelerin sağlanmasının ve yapısal reformların gerçekleşmesinin hem krizin aşılması ve ekonominin bu tür krizlere karşı daha dayanıklı olması, hem de kalıcı refah artışlarının temelini oluşturan sürdürülebilir büyümenin sağlanması için zorunlu olduğunun tam olarak bilincindeydik. Hep vurguladığım gibi, makro-ekonomik ve mikro-ekonomik alanlardaki reform ve iyileşmelerin birbirinden kopuk biçimde sağlanamayacağını gözdardı etmemeye çok önem verdik...

"2001 yılında yüzde 7.5 oranında düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 2002'de yüzde 7.8 arttı. Enflasyon yüzde 68.5'ten yüzde 29.7'ye düştü. Merkez Bankası rezervleri 18.7 milyar dolar dan 26.7 milyar dolara yükseldi. Net Kamu Borç Stokunun GSMH'ya oranı yüzde 90.9'dan yüzde 78.6'ya indi. Reel faizlerde de sınırlı ölçüde de olsa azalma sağlandı ve bu faizler yüzde 35.2'den yüzde 30'a düştü. Bu düzelme her şeyden önce ekonomik aktörlerin bu kapsamlı programa kararlı yaklaşma güvenine bağlı

olarak gerçekleşti. Psikolojik bir faktör olan güven, ekonomide en belirleyici unsur olabiliyor."

Ancak 2001'de oluşan krizin yarattığı yıkımın bütünüyle gide-
rilmediğı de açıktı ve bu şöyle itiraf ediliyordu: "Tabii bu iyileşme-
ler krizin getirdiğı büyük bir tahribatın birden bire ortadan kalkma-
sını sağlayamazdı. 2001'de yatırımlardaki düşüş yüzde 30'u aşmış-
tı. İşsizlik yüzde 10'un üzerine ıktı."

Aslında Kriz Kılık Değıştirmişti

1980 yılının 24 Ocak gününden sonra uygulanmaya başlayan
Friedmancı neoliberal politikalar ödeme krizlerini dış fon akımla-
rıyla atlatınca ülke büyük sevince kapıldı. Bu 1994 ve 19 şubat
2001 krizlerinin atlatılışında da sürdü. Oysa asıl kriz *üretimsizlik*
hastalığına düşülmüş olmasıydı. 24 Ocak kararları bu krizin geç-
mesini değıl, çeşitli dozlarda uyururucu enjekte edilerek, ülkenin
seçkin sınıflarının acılarının azalmasını sağılamıştı. Bu tedavi bii-
mi, yani dış fonlarla ekonominin ayağı kaldırılması önlemleri 2000
ve 2001 krizlerinde en büyük dozuyla uyururucu verilerek atlatıl-
mıştı. Krizden bu şekilde kurtulunduğı sanılarak aslında asıl kriz
yani üretimsizlik hastalığı aslında daha şiddetli biçimde artar hale
getirilmışti. Kemal Derviş ve onun ötesinde IMF tedavileriyle, as-
lında ülkenin kapitalistleri ve rantiyeleri sıkıntıdan kurtulmuştu.
Türkiye halkının üretimsizlik hastalığının pençesinde daha büyük
acılarla kıvranmasının sonuna asla gelinmiş değıldi. Kemal Derviş
de yukarıya alınan ifadesiyle, işsizliğin yüzde 10'unun üzerinde
kaldığını belirterek bunu itiraf etmiştir.

2002 yılında bunu belki "kısa zamanda bu kadar oldu, zamanla
işsizlik de düşer" diye bir yanıtla bu konu geiştirilebilirdi. Ama bu
satırların yazıldığı 2008 yılının şubat ayında, yani Kemal Derviş ve

IMF politikalarının sürdürüldüğü bunca yıl sonunda işsizlik yine yüzde 10 dolayındadır. Ve azalacağı da yoktur.

İşsizlik azalmadıkça büyük halk yığınlarının ekonomik sistemden doğan sıkıntıları hafiflemez. Çünkü işsizlik bu oranlarda seyrettikçe, işçiler ve iş bulamayanlar durumlarını düzeltemezler. Ücretlerinin artırılmasını, sosyal sigortalardan yararlanmak için işverenlerden talepte bulunamazlar, sendikaları isteseler bile ona girmekle cezalandırılacağını bilerek sendikalara girmeye cesaret edemezler. Böylece varlığı bilinen ama karşısında çare aramaya bile cesaret edilemeyen bir canavar oluşur. Adı "Kayıt Dışı" sektördür. Varlığından söz edilir, Devletin istatistiklerinde, TÜİK verilerinde adı geçen ama yanına yaklaşılmayan bir canavar büyür de büyür.

Kemal Derviş bir sürekli krize, üretimsizlik hastalığına çare bulmuş değil, 2000 Kasım ayı ve 2001 Şubat ayında bu hastalığı daha da şiddetlendiren bir uyuşturucuyla, kapitalist sınıfların, emperyalizmle el ele vererek halkı sömüren düzenini bir sıkıntıdan kurtarmıştır. Ama girilen bu yolla halkın sıkıntıları artmış, dilencilik yoluyla bireylere yardım bir devlet politikası haline gelmiştir. 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri, 38 milyar doları bulan IMF kredileri sayesinde aşılmıştır. Bu kredi 2001'deki GSMH'nin yüzde 20'sine eşitti. Gerisi laftır.

Ancak bu dozda kredi, yapıyı bu dozda, hatta artan dozlarda uyuşturucu alınmazsa ekonominin ayağa kalkamaz hale gelmesinin başlangıcı olmuştur. Bu doz giderek artıyor ve Türk ekonomisini Türklerin ekonomisi olmaktan çıkarmıştır. Bugün bankacılık, sigortacılık sisteminin, ihracat yapan sanayiın ve giderek beslenmemizin emperyalizm yardımı olmadan ayakta kalamayacak hale gelmesi Kemal Derviş usulü krizden kurtulma politikasıyla başlamıştır.

Türkiye'den birkaç yıl önce Uzakdoğu ülkelerinin bazıları, bazı Güney Amerika ülkeleri de benzer bir bunalıma girmişken, bu krizden kurtulmayı IMF reçetelerine uyarak değil, onları reddederek ba-

şarmışlardır. Bunların hepsi de bu sayede *üretimsizlik hastalığından* kurtulmuşlardır. Dış işlemlerinde açık değil fazla veriyorlar. Kemal Derviş ve o zamanın yöneticileri bu deneyimleri görmeyerek, Türkiye'yi her konuda esarete, Türk halkını ebediyen sömürölmeye açık halde kalmaya mahkûm bırakmışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

EK 1

ÖZELLEŞTİRMELER

Türkiye Cumhuriyeti tam olarak özerk politikalar izleme durumuna Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden beş yıl sonra girebilmiştir. Zira Lozan Antlaşması bize beş yıl süreyle bağımsız bir ekonomi politikası izleme olanağını yasaklamıştı. Atatürk ve arkadaşları bu nedenle ülkenin ekonomisi ve kalkınması konusuna ancak 1928'den sonra eğilmeye başlamışlardır. O yıllarda dünya kapitalizmi büyük bir bunalım geçirmekteydi. Adeta bir ölüm kılım çekişmesi içindeydi. Biraz da bu durumun etkisiyle gelişme ve ilerleme konusunda, milli kaynaklara dayanılarak, ülkede sanayileşmeyi yaratmada *devletçilik* yöntemini tuttular.

Önceleri hafif sanayilere, ulaştırmada demiryollarına, enerjide maden kömürü üretimine ağırlık verdiler. Ancak bu politika ve bu politika sonucu kurulan Sanayi İşletmeleri (KİT'ler) daha başlangıçtan bugüne daima eleştiri konusu oldu.

Ne yazık ki dünya konjonktürü ve Atatürk'ün biyolojik yaşamının bu politikaya uzun dönemli bir fırsat vermemesi, Devletçi Politikaların parlak döneminin hamlelerine yol vermedi. Oysa hafif sanayiden sonra ağır sanayie de el atılmış, Karabük Demir-Çelik üretim tesisi, Kırıkkale Makine ve Kimya tesisleri kurulmuşken, İkinci Dünya Savaşı kapıyı çalmaya başladı. Türkiye devletçi kalkınma ve sanayi politikasını, her şeyden önce ülkenin tam bağımsız bir devlet olmasının zorunlu bir gereği olarak yeğlemişti. İkinci

Dünya Savaşı bunun denendiği bir fırsat oldu. Genç Türkiye Cumhuriyeti Devlet eliyle kurduğu ekonomi düzeni sayesinde, ekonomik nedenlerle bağımsız dış politika tutumunu sarsılmadan elinde tuttu. Zamanın en güçlü devletlerinin çeşitli zorlama, baskı ve vaatlerine sırt çevirerek savaşa girmemeyi başardı. Devletçi ve Atatürkçü politika ilk sınavını başarıyla vermişti. Bu sınav başarısının ne yazık ki ne o yıllarda ve ne de ondan sonra layıkıyla değerlendirildiği söylenemez.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra dışışleri ve ekonomi politikaları yüzünü Amerika'ya çevirdiğinde, Amerikan resmi makamlarınca Türkiye'ye özel bir danışman olarak gönderilen Max Thornburg Türkiye'ye artık kamu kuruluşlarına dayanan politikayı terk etmesi ve piyasa ekonomisine ağırlık vermesi yönünde etkili tavsiyeler yapan bir rapor düzenlemiştir. Ancak Amerika ve Avrupa sermayesi bu yıllarda sadece kapitalist ekonomiyi savaştan önceki durumuna geçirmek için meşgul olduğundan özel sektör önemli bir gelişme kaydedemedi. Ne var ki savaş içinde yaşanan ve o yıllara kadar rastlanmayan enflasyon millici ve devletçi bürokrasinin yurtiçindeki etkisini bir hayli zayıflatmıştı. Bunun etkisi daha sonraki yıllarda görülmeye başlayacaktı.

1950'den sonra Celal Bayar ve Adnan Menderes'in Demokrat Parti'sinin iktidara gelmesi ile yabancı sermaye uzun süreler unuttuğu Türkiye'ye, Türk ortaklarla işbirliği halinde yatırım yapmaya başlamıştır. İlk yatırım General Elektrik'in Koç Holding ile birlikte kurduğu ampul fabrikasıdır. Bunu bitkisel tohumlardan yağ üreten Unilever Hollanda firmasıyla, perakende yığınsal mağazalar açan İsviçre'nin Migros firması izledi. Ancak Türkiye'ye yabancı sermaye gelişi DP iktidarının bütün özendirmelerine rağmen sınırlı bir geliş içinde olmuştur.

Cumhurbaşkanı Bayar'ın etkisiyle yabancı sermaye gelişini hızlandırmak için "yabancı sermayeyi teşvik kanunu" ve bir Amerikan uzmana hazırlatılan "petrol kanununu" muhalefet lideri İsmet İnönü-

nü'nün şiddetle muhalefetine bakılmadan çıkarılmıştır. Bunlardan petrol kanununun çıkışıyla özellikle Amerikan Shell ve İngiliz BP firmaları Güneydoğu Anadolu'da petrol aramaları ve üretimine başlamış, ayrıca Mersin'de ATAŞ adıyla hatırı sayılı büyüklükte bir rafineri kurmuştur. DP iktidarının son yıllarında Ereğli'de Sümerbank ve TKİ'nin katılımıyla Amerikan Coppers firmasının öncülüğünde kurulmaya başlanan demir-çelik tesislerinin açılışı ancak 27 Mayıs Devrimi'nden sonra mümkün olmuştur.

Özetlersek; 1960'a gelindiğinde Türkiye'de ağırlık taşıyan bir yabancı sermaye grubu olmadığı gibi ağırlıklı bir özel kesim ekonomisi de yok idi. Bu nedenle 1. ciltte belirttiğimiz gibi, Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ağırlığı kamu sektörüne vermiş ve onun yeniden bilimsel biçimde organizasyonu (REORGANİZASYON) ile üretim ve etkinliği artacak KİT'lerin çalışmalarına büyük umut bağlanmıştır.

İkinci Beş Yıllık Planda etkili olan Turgut Özal ve arkadaşlarının gayretleri kamu sektörünü daha iyi bir yola sokmaktan çok özel kesimin yatırımlarını en iyi şekilde ve devlet desteğiyle rasyonelleştirmek yolunda yoğunlaşmıştır. Bu maksatla çıkarılan 933 sayılı TEŞVİK KANUNU Anayasa Mahkemesi'nce tırpanlanmış olsa da, Başbakan Süleyman Demirel bu tırpanlamadan kurtulan maddelere dayanarak özellikle gümrük ve kambiyo teşvikleriyle özel sektöre önemli ölçüde destek sağlamıştır. Ama 1980'e gelindiğinde Türkiye'de özel sektör daha çok dışarıdan gelen yedek parçaların Türkiye'de birleştirilmesi (montaj sanayii) ile güçlü bir tekstil endüstrisine dayanan bir nitelikteydi. Turgut Özal 24 Ocak 1980'de Türkiye ekonomisini ve özel sektörünü bu durumda bulmuştu.

24 Ocak kararları takdim edilirken Türkiye'nin daima döviz açığına mahkûm ekonomisinde kabahat KİT'lere yüklenmiş ve bundan sonra sadece özel sektörün ağırlık taşıyacağı bir ekonomiye geçileceği ilan edilmiştir. İleride anlatacağımız gibi, aslında olup biten eksiklilerden sorumlu KİT'ler değildi, ancak gerek Turgut Özal ve ge-

rekse Süleyman Demirel hükümetleri zamanında önemli özelleştirmeler yapılmış da değildi. Bunda her iki liderin KİT'lerin yurda sağladığı yararları yaşayarak öğrenmelerinin büyük etkisi olsa gerekir.

Özelleştirmenin hız kazanması 5 Nisan kararlarından sonradır. 28 Kasım 1994 günlü *Akşam* gazetesinde Başbakan Tansu Çiller'in şu açıklaması vardı:

"Önümüzdeki 6 yıl içinde özelleştirmeden 40 milyar dolar sayesinde Türkiye'nin çehresi değişecek.

İstihdam yaratabilecek. Özel sektör yatırımlarında kullanılacak bu kaynak sayesinde 1 milyon 200 bin kişiye yeni iş kapısı açılacak.

80 milyon liralık risk sermayesi verilerek, 511 bin 800 kadın müteşebbise destek sağlanacak.

Kamunun borçlanma gereği her yıl yüzde 1,5 azalacak. 1995 yılında yüzde 4,4 olarak hedeflenen bu oran, 1996 yılında 3,62'ye gerileyecek.

Enflasyon her yıl kademe kademe düşecek. Buna göre enflasyonda 1995 yılı için yüzde 8, 1996 için ise 13 puan başarı kazanılacak.

Tarımda çalışan kişi başına sübvansiyon miktarı 2001 yılına kadar 48,5 dolardan 117 dolara çıkacak.

Besicilere, hayvan başına yılda bir defa olmak üzere sıfır faizle, 5 milyon lira kredi açılıp, 16 milyon hayvan için finansman sağlanacak.

Küçük sanayici için ek olarak 106 bin 700 yeni işyeri oluşturulacak.

Hastanelerdeki yatak kapasitesine 50 bin 800 adet yatak eklenenecek.

İç borç 1999 yılından itibaren tamamen sıfırlanacak. Ayrıca, faiz tasarrufu nedeniyle 6,8 milyar dolar elde edilecek."

Görüldüğü gibi Tansu Çiller 5 Nisan kararlarıyla elde edilen kısa vadeli iyileştirmelerin uzun vadeye döndürülmesi için özelleştirmeye umut bağlamıştı. Doğal ki, bunların hiçbirisi gerçekleşmedi ve 2002 seçimlerinde kendisi ve partisi yüzde 10 seçim barajının altında kalarak siyasetten tasfiye olundu. Ne var ki kuyuya atılan taş etkisini sürdürdü ve hâlâ da sürdürüyor.

Aslında özelleştirme konusu 24 Ocak'tan sonra gelen iktidarların hepsinde (askeri yönetim hariç) baş tacı yapılmıştır. Aslında özelleştirme konusu dünyada Reagan ve Thatcher'ın başını çektiği yeni liberlizmin en önde gelen sloganıdır. 1990'da Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını da bir ideolojik zafer göstererek "küreselleşme" adıyla bütün dünyada terör estirilen 1990'lı yıllar, Türkiye'de iktidara gelen partileri de etkiledi ve adında "sol" olsa da ve kendisini "sol" saysa bile hükümete giren partilerin izlediği politikalar hep "sağ" politikalar oldu. 1991-2004 arasında görev yapan DYP-SHP, DYP-CHP, ANA-YOL, REFAHYOL, ANASOL-D-C, DSP azınlık, DSP-MHP-ANAP ve AKP hükümetlerinin icraatları hep bu etkinin altında yürüdü.¹

Siyasi partilerin özelleştirme konusunda tek bir yolu tutmaları başka bir kitapta şöyle anlatılıyor "Türkiye'de 1993 yılına gelindiğinde, KİT'ler sahipsiz bırakılmış durumdadır. Yakın geçmişe kadar en dokunulmaz" sayılan PTT ve TEK gibileri dahil KİT'lerin tümüyle ve hızla tasfiyesi ve veya özelleştirilmesi, "Türkiye'nin KİT belasında kurtulması", iktidar partilerinin, ana muhalefetin ve kamuoyu oluşmasına katkıda bulunan medya çevrelerinin birleştiği nadir hedeflerden biri haline gelmiştir. Bu sonuç bir dizi kuramsal ve ampirik "kanıt" ile destekleniyor, kamu sektörünün, kamu işletmeciliğinin niteliği gereği verimsiz ve israfçı olduğu, dünya deneyiminin bu genel yargıyı desteklediği, Türkiye'de ise KİT'lerin özel sektöre göre daha az etkin olduğu, zaman içinde daha da gerilediği ve KİT açıklarının enflasyon ve istikrarsızlığın arkasındaki ana etken olduğu ile sürülüyor. Ne var ki, biraz dikkatli bir gözlemci Tür-

kiye'de bu savlardan aşığı yukarı hepsinin bir dizi ön yargıdan oluştuğunu; kuram veya olgu düzeyinde ciddi bir inceleme ürünü olmadığını saptayacaktır. KİT'ler üzerindeki yargılar böylece bilimsel ve eleştirel bir çözümlemeden türetilmiyor; aksine önceden saptanan bir hedefin karşısındaki olası engelleri bertaraf etmeye dönük bir "kamuoyu oluşturmaya" kampanyasının ana parçaları oluyor. Siyasi iktidarlarında oluşmasına katkıda bulundukları bu ortamın KİT yönetimlerinin çalışma biçimleri ve başarılarını çok olumsuz etkilediğı de vurgulanmalıdır. KİT sorununa bugün için hâkim olan söylemin kurumsal ve olgusal dayanakları zayıftır; ama ileri sürülen "desteksiz savlar, bir noktadan sonra kendi felaket senaryolarını ve kehanetlerini gerçekleştirecek maddi bir güç kazanarak sistemin tahribatına katkıda bulunmaktadır."²

Çok titiz ve etraflı incelemelere dayanan kitapta bu tespitten sonra KİT sistemine sahip çıkarak bu kuruluşların Türkiye ekonomisinin yeniden üretken, yatırımcı, modern ve dinamik öğeleri haline dönüştürülmelerini savunan "aykırı" seslere bu nedenle acil gereksinme duyulduğunu belirtiyor ve bu çalışma daha 1993'te özelleştirme üzerinde kurulmuş katı inançların ne kadar yanlış olduğunu ortaya koyuyor. Elbette bu kitapta titiz bir incelemeye dayanan ve Türkiye'de yaygın hale getirilen yanıtların büyük değeri vardır. Ancak burada da gösterilmeyen çok önemli bir konuyu belirtmek isteriz.

Bağımsızlık ve KİT'ler

KİT'ler Atatürk'ün kurmak istediğı ve sağlam temellerini ölmeden önce attığı düzenin ayakta kalmasını sağlayan kuruluşlar idi. Bunlar sayesinde Türkiye devleti "tam bağımsızlık" için önemli adımlar atmıştı. Atılan adımların sağlıklı ve doğru olduğu, İkinci

2 Korkut Boratav-Ergun Türkcan, *Türkiyede Sanayileşmenin Boyutları ve KİT'ler*, Tarih Vakfı Yayınları, 1993, İstanbul.

Dünya Savaşı sırasında bütün limanlarımız gemi giremeyecek hale gelince, yani dış dünya ile bağlantıların kesildiği uzun yıllarda ekonominin, bağımsız bir dış politika izlenme ilkesinden özveri yapılmadan yürütülen dış politika ile kanıtlanmıştı. KİT'lerin belkemiğini oluşturan Devletçilik'in ilk nedeni de bu idi. Özelleştirme bu nedenle sadece dışarının açıkça ileri sürdüğü ve Devlet İşletmeciliğini haksız biçimde eleştiren nedenler yanında, Türk devletinin tam bağımsızlığını yıkmayı hedef tutan ve gizli tutulan nedenlerle de ilgilidir. Bu önemli nokta ısrarla gözden kaçırılmak istenmiştir. KİT'lerin Atatürkçü sağlam ilkelere ve 1962 Anayasası'nın getirmek istediği sosyal adaletçi ilkelere getirdiği bazı destekler de gözden kaçırılıyor. Şöyle ki:

1) Temel sanayilerde özelleştirme aslında yabancılara fayda sağlayan bir düzenleme olduğu ortaya çıkınca bir şey açık olarak belirdi. O da Türk özel kesiminin satılan KİT'leri satın alacak güçleri olmadığı. Özelleştirmenin yoğun biçimde konuşulduğu ilk yıllarda merhum Vehbi Koç, "Biraz makul olun. Hangimizin KİT'leri satın almaya gücü yeter" diyerek doğruyu ifade etmişti. 2008 yılını yaşadığımız şu günlerde özelleştirilen KİT'leri ya yabancı kuruluşlar almış (örneğin en büyük özelleştirme TÜRK-Telekom) ya bir milli kuruluş almışsa ana bedeli ödemek için kârının büyük kısmını faize veren borçlanmalara mahkûm olmuştur (KOÇ Grubu'nun Tüpraş özelleştirmesi); ya da özelleştirmeyi kazanan grup bedelini ödeyebilmek için başka bir işletmesini yabancı sermayeye satmak zorunda kalmıştır (Oyak Grubu'nun Erdemir'in bedelini ödeyebilmek için Oyak Bank'ı yabancılara satması gibi).

2) 27 Mayıs Anayasası'nın gereği kabul olunan 274 ve 275 sayılı yasaları ile getirilen sendikal haklar eğer KİT'ler var olmasaydı ayakta kalamazdı. Sarı sendikalarla işverenler arasındaki şike anlaşmalar ve istihdamın kayıt dışı bırakılara iş yasalarından kaçırılması, büyük ölçüde güçlü KİT'lerin varlığı ile mümkün olmuştur. Nitekim KİT'ler yaşamdan çekildikçe, hem sendikal düzen gücün-

den yitirmiş ve hem de kayıt dışılık genişleyip derinleşmiştir.

3) Özellikle "kayıt dışılık" üzerinde durmak isteriz. KİT'lerin güçlü zamanlarında "kayıt dışılık" adeta marjinal durumdaydı. Çünkü KİT'ler ya imalatın ve inşaatın ana ürünlerini (saç, çelik, çimento, iplik) girdilerini üretiyor ya da sigortacılıktan, tarım ürünleri alım satımına kadar birçok kesimde kilit durumunda idi. Böyle bir piyasada "Kayıt dışı kalabilmek daha zordu. Bundan iki yıl önce şekerde kayıt dışı alım satımların, resmi kayıtlı alım satımlardan fazla oluşunu KİT'leri özelleştirmenin maliyeti olarak saymazlık edemeyiz. Kayıt dışılığın bugünkü düzeylere varmasıyla ne vergi politikasında ve ne de (kayıt dışı istihdam nedeni) sosyal sigorta ve sosyal güvenlikle çıkar yol kalmamıştır. Özelleştirme konusu üzerinde tartışılırken bugün varılan bu son derece açık olumsuzlukların gözden uzak tutulması özellikle ibrete değer.

"ATATÜRK'TEN İNTİKAM ALMAK"...

Sendika ve iş hukuku uzmanı Yıldırım Koç, özelleştirmeyi daha geniş bir ihanet girişiminin, Türkiye'yi parçalama girişiminin aracı olarak görmektedir:

"Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ekonomik ve siyasal bağımsızlık ve uluslaşma alanlarındaki sorunlarını devletçilikle çözüme kavuşturmuştu. Emperyalizmin öncelikli hedefi de Devletçilik oldu.

"Devletçiliğin tasfiyesiyle (özelleştirmeyle) öncelikle amaçlanan, Türkiye'yi zayıflatmak ve parçalamaktır ve inanılmaz bir mücadeleyle emperyalizme ilk darbeyi indiren Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ve aydınlanmanın önderi Atatürk'ten intikam almaktır. Saldırının hedefi Atatürk'tür, çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın perspektifi, zekâsı, iradesi, kararlılığı ve strateji dehası olmasaydı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve çağdaş Türk ulusu olmazdı."³

3 Yıldırım Koç, *Özelleştirme/Türkiye'yi Parçalamanın Bir Aracı*, Kaynak Yayınları, 2005.

Özelleştirme karşıtı mücadele içinde

- özelleştirmenin işçi kıyımı olduğunu,
- kamu kaynaklarının yağmalanması, talan edilmesi ve peşkeş çekilmesine yol açtığı,
- sosyal devleti zayıflattığını,
- hukukun ihlal edildiğini,
- özelleştirmecilerin ileri sürdüğü görüşlerin dayanaksızlığını ve tutarsızlığını,
- özelleştirme gelirlerinin hiçbir sorunu çözmediğini birçok araştırmacı yıllardır söylemekte ve yazmaktadır.

Kanımca, yukarıda belirtilen doğru eleştiriler temelinde geliştirilen mücadelede, özelleştirmenin Türkiye'ye yönelik emperyalist saldırının ana unsurlarından biri olduğu gerçeği ve vurgusu eksiktir.

Koç ABD'nin ve Bush iktidarının temel politik tercihi olan "Büyük Ortadoğu Projesi"nin (GOP) merkezini Türkiye'yi parçalayarak küçültmenin oluşturduğunu ve bu parçalamanın etkin bir silahı olarak da ekonomideki kamu işletmelerinin özelleştirilerek Devletçiliğe son vermeyi kullandığını anlatıyor.

Özelleştirmede İleri Sürülen Bahaneler

a) KİT'lerin özelleştirilmesinde ilk planda karşımıza çıkarılan asılsız kanıt genel iktisat teorilerinde, özel işletmeciliğin kamu işletmeciliğinden daha verimli ve üstün olduğunun belirtildiğidir. Marksist yaklaşımı doğrudan kamu yönetimi yeğlediği, ancak hükümetlerce iltifat edilmediği için bir yana bırakırsak, iktisatta konulara iki çeşit yaklaşım vardır: Keynesçi yaklaşım ve neoklasik yaklaşım.

Her iki yaklaşımda da KİT'ler hakkında bizdeki KİT karşıtlarının ifadelerine benzeyen KİT'leri kötüleyen ifadeler yoktur.

b) Gelişmiş ülkelerde KİT'lerin yeri olmadığı hakkındaki iddia da asılsızdır. Gelişmiş ülkelerde devletin ekonomideki ağırlığı fark-

hlaşmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan yakın zamanlara dek geçerli olan çok özel tarihsel koşullar çerçevesinde yoğun sermaye birikiminin genelde sorunsuz gerçekleştiği saptanmaktadır. Bu olgu devlet müdahalesinin etkinliğine olan inancı pekiştirmiş; hatta kapitalist iktisadın "karma ekonomiye dönüşmüş olduğu düşüncesi işlenmiştir." Bu dönemde yaşanan yoğun ve Fordist sermaye birikiminde devlet, genişleyen kamu maliyesi ve belirli boyutta bir KİT sistemi ile yerini almıştır. "Devletin, neoklasik ve Keynesçi yaklaşımların varsaydığı gibi piyasada oluşmuş aksaklıkları gidermek için dışardan müdahale etmediği, tam tersine sistemin odak noktasında bulunduğu veya sistemle bütünleştiği saptanmaktadır."

Genel çerçevesi yukarıda çizilen model içinde gelişmiş ülkelerde KİT'lerin mevcut olmadığı yolunda, özellikle Tansu Çiller Hükümeti zamanında ortaya atılan iddialar koskoca birer yalandır. 1983 yılı sonu itibarıyla Fransa'da 51 ana kamu kuruluşu vardı ve bunların büyük kısmı yine kamu kuruluşu olarak ayaktaadır. İspanya'da 1980'lerin sonuna kadar devletin toplam kredi hacminin üçte ikisini, ulusal sanayiın beşte birini kamu işletmeleri kontrol etmekteydi. Bunlar enerjiden tekstile birçok alana yayılmıştır. 1970'lerin sonunda Avrupa'da 487 en büyük çok uluslu firmadan 38'inde devlet işletme sermayesinin yarısından çoğuna sahiptir, 9 tanesine de katılımı vardır.

Batı Avrupa'daki Fransa, Hollanda gibi planlama geleneğine sahip ülkelerde KİT'lerin plan hedeflerinin belirlenmesi ve gerçekleşmesinde üstlendikleri görevler son derecede önemlidir.

AGÜ'lerde KİT'ler

Az gelişmiş ülkelerdede (AGÜ) KİT'ler ülkelerin ekonomik yaşamında önemli yer tutmaktadır. Tablo 2 ve 3'te bu açıkça görülmektedir. Bu tablolardan anlaşıldığı üzere:

*TABLO 2: KİT'lerin Sektörel Katma Değer
İçindeki Payları 1980**

	<i>Tarım</i>	<i>Maden c.</i>	<i>İmalat San.</i>	<i>Ulaştırma Telekomünik</i>	<i>Su, Elektrik, Gaz</i>	<i>İnşaat</i>
<i>Afrika</i>						
Fildişi Sahili	A	B	B	C	E	B
Kenya	A	A	B	D	E	A
Tanzanya	A	E	C	B	C	B
Sierra Leone	A	B	B	D	E	A
<i>Asya</i>						
Güney Kore	A	B	B	C	E	A
Hindistan	A	E	B	C	E	B
Pakistan	A	B	B	C	E	A
Bangaladeş	A	E	C	B	E	A
<i>Latin Amerika</i>						
Arjantin	A	C	B	C	C	B
Meksika	A	E	B	D	E	A

* Sektörel katma değerdeki pay, yüzde olarak A: 0-5; B: 5-25; C: 25-50; D: 50-75; E: 75-100

TABLO 3: KİT'lerin Ekonomideki Yeri

	<i>Toplam GSYİH'de Pay %</i>	<i>Toplam Brüt Yatırımlardaki Pay %</i>	<i>Toplam İstihdamda Pay %</i>
<i>Afrika</i>			
Gana (1982/83)	36,0	28,7	10,2
Fas (1981/82)	19,7	28,1	4,5
Tunus (1984)	24,5	40,4 (1)	12,0
<i>Asya</i>			
Bengaldeş (1984/85)	3,2	20,0	9,0
Malezya (1983/84)	34,0	33,0	5,8
Filipinler (1982/83)	3,3	22,4	0,9
<i>Latin Amerika</i>			
Bolivya (1984)	17,3 (2)	68,4	3,1
Şili (1973/74)	-	36,5	5,6
Şili (1979)	-	13,2	4,3
Şili (1983)	12,3 (3)	24,5	-
Jamaika (1981/82)	21,0 (4)	42,0 (4)	6,9
Meksika (1982)	18,2 (5)	26,5	5,7

Kaynak: Her iki tablo için; Korkut Boratav-Ergun Türkcan, *Türkiyede Sanayileşmenin Boyutları ve KİT'ler*, Tarih Vakfı Yayınları, 1993, İstanbul, s.194.

a) KİT'lerin GSYİH'ya katkısı ülkelere göre değişmekle beraber önemlidir (Bengladeş ve Filipinler dışında).

b) Brüt yatırımlarda KİT'lerin payı yüksektir; yüzde 20 ile 25 arasında oynayan pay bazen Bolivya'da olduğu gibi yüzde 70'e kadar ulaşabilmektedir. Yatırım maliyeti yüksek ve amortisman süresi uzun sektörlere devlet, KİT'ler aracılığı ile girmektedir. Bu saptama devletin sermaye birikimine katkısının önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu olgu kalkınma iktisadî çerçevesinde ortaya konulan savlara uygundur.

c) KİT'lerin sanayide sermaye yoğun yatırımlar gerektiren sektörlerde kurulduğu gözlemlenmektedir. Örneğin G. Kore'de KİT sektöründe sermaye yoğunluğu imalat sanayinde iki kat fazla bulunmaktadır. Bu eğilim Gana, Cezayir, Endonezya, Hindistan, Bolivya, Kolombiya, Brezilya gibi farklı bölgelerde yer alan ve değişik gelişme düzeyine sahip olan ülkelerde de saptanmaktadır.

d) Bazı KİT'ler ihracatçı sektörlerde toplanmıştır, Tunus ve Meksika'da petrol sektöründe devlet işletmeleri başatır.

e) Kamusal yarar sağlayan hizmetlerin üretiminde devlet tekeli veya başat durumdadır: Gana, Fas, Tunus, Bolivya ve Filipinler'de demiryolu taşımacılığı, Gana'da karayolu ve denizyolu taşımacılığı kamu sektöründe yürütülmektedir. Haberleşme ise Gana, Fas, Tunus ve Bengladeş'te stratejik kabul edildiği için kamu tekelinde tutulmuştur.

f) Sanayi sektörü özellikle de imalat sanayi Gana, Malezya ve Filipinler dışında KİT'lerin yoğun olarak kurulduğu ve faaliyetlerini sürdürdükleri sektör olarak belirlemektedir.

g) Kamu finans veya bankacılık sektöründe önemli bir yere sahiptir, ticari kamu bankalarının yanı sıra, yatırımcı kuruluşlar ve kalkınma bankalarının özellikle 1950'leri izleyen zaman kesiminde geliştiği gözlemlenmektedir.

h) İlginç olan diğer bir nokta da, önemli döviz kaynağı olan turizm sektöründe devletin oteller ve turizm kompleksleri kurarak veya özel işletmeleri satın alarak hizmet üretmesidir. Fas, Tunus, Ja-

maika, Meksika, Filipinler ve kısıtlı olmak kaydıyla Türkiye'de bu eğilim ortaya çıkmaktadır.

i) Ticaret sektöründe ise devlet özellikle ihraç edilen ürünleri kapsayan pazarlama ofisleri ile rol oynamıştır. Birçok ülkede söz konusu ofislerin 1970'lerde çoğaldığı gözlemlenmektedir.

KİT'lerin ülke ekonomilerinde taşıdığı önem bakımından değerlendirilmesinde bir fikir vermek için bunların AGÜ'lerde ülkenin katma değerler toplamı içindeki payı ise iki önemli ülke esas alınarak Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: KİT'lerin Sektörel Katma Değere Katkısı (1971-72)

	<i>Güney Kore</i>	<i>Hindistan</i>
Tarım, Orman	0,2	1,8
Balıkçılık	32,6	36,3
Madencilik	16,4	13,3
İmalat Sanayii Elektrik, Su vd.	71,7	83,8
İnşaat	4,9	4,8
Ticaret	1,2	3,2
Taşımacılık ve Finans	30,8	61,4
Haberleşme	83,5	84,0
Diğer	0,5	1,6
Toplam	9,1	9,4

Kaynak: Korkut Boratav-Ergun Türkcan, *Türkiyede Sanayileşmenin Boyutları ve KİT'ler*, Tarih Vakfı Yayınları, 1993, İstanbul, s.201.

Gerçi tablonun üstünde ait olduğu yıl 1971-1972 ise de o günden bugüne her iki ülkede KİT'lerin performansı düşmemiş, yükselmiştir. Yukarıdaki tabloda toplam olarak milli gelire katkı düşük görünmekle beraber önemli olan imalat sanayi taşımacılık ve finans ve haberleşme sektörlerinde varılmış bulunan çok yüksek katılım yüzdeleridir. Her iki ülkede katılımlar yüzde 100'e yakın bir çizgiye yükselmiştir. Toplumu ilerletecek sektörlerde KİT yatırımları dışında bir çare bulunamaması bu konunun ekonomide ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuçta KİT'lerin AGÜ'lerde ekonomik yapının ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu, sermayenin uluslararası hale gelmesinin de işletmeciliğin aleyhine çalışmadığı, tam tersine KİT'lerin uluslararası platforma yayıldığı gözlenmektedir. Nitekim *Fortune* dergisinin ABD dışındaki ülkeleri dikkate alarak yaptığı 1979 yılı sıralamasına göre ciroları itibariyle dünyanın en büyük 500 sanayi sektöründe faaliyette bulunan firması arasında 52 tanesi AGÜ kökenli olup bunların 18'i yan, 34'ü KİT'tir. Bu KİT'ler listede yer alan AGÜ kökenli tüm firmaların toplam cirolarının da yüzde 75'ini sağlarken, gelişmiş ülke kökenli firmaların cirolarında KİT'lerin payı yüzde 10 ile sınırlı kalmaktadır.

C) 1980'lerde ve 1990'larda AGÜ'lerde dış borç servislerinin yerine getirilemeyişi sonucu ortaya çıkan bunalımlarda uygulamaya konulan IMF kökenli yeni liberal politikalarda piyasa mekanizmasına öncelik veren, kamu müdahalesi ve işletmeciliğine karşı çıkan bu bağlamda KİT'lerin tavsiyesini ve/ya özelleştirilmesini talep eden bir tutum ortaya çıkmıştır. Buna "yeni liberal akım" diyoruz.

Yeni liberal akım KİT'lerin varlığını tartışma konusu yapmakta ve/ya özelleştirilmesini tavsiye etmektedir. Mikro platformda özel işletmelerin verimlilik ve performanslarının KİT'lere göre daha yüksek olduğu yargısından hareket edilerek özelleştirme savunulmaktadır. Mikro açıdan özelleştirme ile artan etkinlik, makro planda liberalizasyon politikalarının katkısı sonucunda yükselecek ve

bu dönüşüm makro denge üzerinde de olumlu etki yapacaktır. Aslında KİT'lerin özel işletmelere göre daha az verimli çalıştığı savı kamusal mülkiyetin verimliliği olumsuz, özel mülkiyetin ise olumlu etkilediği düşüncesine dayanmaktadır.

Özel işletmelerde verimlilik ve performansın KİT'lere göre daha yüksek olması somut olarak aşağıdaki etkenlere bağlanmaktadır:

I. Özel işletmelerde karar verme sürecine müdahale yoktur ve ya çok azdır.

II. Özel işletmeler sermaye piyasası disiplinine uymak zorundadır, yani "katı bütçe" ile çalışmaktadırlar. KİT'ler ise yumuşak bütçeye sahip oldukları için zararları Hazine tarafından karşılanmaktadır.

III. Özelleştirme bürokrat tarafından yapılan denetimin, kendi çıkarlarını düşünen hisse senedi sahiplerine bırakılmasını sağlayacaktır.

IV. Kamu mülkiyeti hakları sermaye piyasasında değişime tabi olmadığı için yurttaşlar açısından kamu ajanlarının denetim maliyeti yüksektir. Oysa finans piyasaları tarafından dolaylı olarak denetlenen özel işletme yönetiminin denetim maliyeti daha düşüktür.

Yeni sağ düşüncenin özelleştirmeye verdiği misyonlardan bir tanesi de, yukarıdaki saptamalardan da çıkarılacağı gibi, sermayenin tabana yayılmasının, bir başka deyişle, sermaye mülkiyetinin yaygınlaştırılmasını sağlamak, böylece bir tür "halk kapitalizmi"ni yerleştirmektir. Bu bağlamda özel mülkiyet yaygınlaştıkça daha eşitlikçi bir sistemin kurulacağı, demokrasinin daha sağlıklı işleyeceği teması sürekli olarak gündeme getirilmektedir.

Yeni liberal akımın temeli özel işletmelerin daha etkin olduğunu ileri sürdüğü sav, Korkut Boratav-Ergun Türkcan'a ait *Türkiye'de Sanayileşmenin Boyutları ve KİT'ler* adlı kitapta esaslı biçimde irdelenmiştir. Bu irdelenmeler ve hesaplamalar devletin en önemli denetleme kurumu olan Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu (BYDK) raporlarındaki veriler üzerinde yapılan ayrıntılı ve sistema-

tik bir çözümlmeye dayanıyor. Kesimin sonunda bu çözümlmeye Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın (HDTM) daha güncel ancak daha az ayrıntılı ve kısmen farklı sistematığe sahip verileri üzerinde değerlendirmeler eklenmiştir. Ele alınan yıllar 1990-1992'dir.

Türkiye'de KİT'lerin Nicel Değerlendirilmesi

A) Giriş: Temel Kavramlar

1) Genel Çerçeve

KİT'lerin nicel çözümlenmesinde başlangıç noktasını şu soru oluşturuyor: Herhangi bir kamusal işletmenin başarımı nasıl anlaşılır, nasıl ölçülür? Türkiye'de özellikle 1990'dan sonra KİT'ler üzerinde süregelen tartışmalar, aşağı yukarı oy birliği ile bu soruyu tek kavrama bağlayarak yanıt veriyor: "kârlılık" pratikte bu, zarar veya "açık" veren KİT'lerin "başarısız" olarak nitelendirilmesine; zararların kâra dönüşmesinin "başarılı" görülmesine yol açıyor. Günlük tartışmalarda "açık", "kâr/zarar" kavramlarının hemen hemen hiç tanımlanmadan ve çok gevşek kullanılmakta olmasını bir yana bırakalım. İleride, bu kavram kârın farklı biçimlerde tanımlanabileceğini ve her tanımdan farklı bir başarı ölçütü türetilebileceğini göreceğiz. Şimdilik, "kârlılığa" veya "KİT açıklarına" bağlı bir başarı ölçütünün doğru tanımlanmak koşuluyla esas olarak bir istikrar ölçütü olduğunu, farklı bir ifadeyle KİT'lerin makro ekonomik denge-sizlikleri ağırlaştırıcı katkısı mı, hahifletici mi katkısı olacağına ışık tutabileceğini vurgulayalım. Bu, şüphesiz önemli bir iktisadi sorunla ilgilidir, ancak tek iktisadi sorunun bu olmadığını, dinamik veya statik tanımlarıyla etkinlik sorunsalının geleneksel olarak iktisatçılar bakımından daha da önemli görüldüğünü unutmamak gerekir. Dolayısıyla KİT başarımlarını bir yandan etkinlik, öte yandan da istikrar ölçüt ve göstergeleri açısından ayrı ayrı ve birlikte değerlendirmemiz gerekir.

Tablo 5: KİT'lerde Karlar, Açıklar ve Katma Değer Paylaşımları

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
TARIM											
Ücretler (W)					38,4	52,5	61,7	33,9	42,8	54,4	82,7
Faiz Ödemeleri (R)					2,5	8,1	20,2	17,3	24,8	21,6	15,8
Vergiler vb. (T)					25,5	19,5	39,8	24,9	15,5	11,3	4,6
Kur Farkı (ER)					0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Safı Karlar (P)					33,6	19,9	-21,8	23,9	17,0	12,7	-3,1
K.Değ. (KD=W+R+T+ER+P)					100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Borç Gereği (BR)					0,0	76,1	41,9	51,3	81,4	10,3	60,5
Yatırımlar (I)					11,0	9,5	14,3	7,1	15,7	12,6	3,3
MADEN											
W	83,2	77,4	69,6	53,2	45,1	48,2	61,5	61,2	89,5	64,9	124,9
R	7,2	8,6	11,9	10,3	12,5	9,4	12,0	12,4	6,1	13,3	27,1
T	1,3	5,2	4,1	20,0	18,9	24,4	23,5	21,1	42,1	19,0	13,4
ER	4,3	3,3	3,2	4,2	3,6	3,5	5,1	38,6	85,1	3,5	13,0
P	4,0	5,5	11,3	12,3	19,9	14,6	-2,1	-33,2	-122,9	-0,7	-78,4
KD	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
BR	---	57,8	36,4	77,7	42,7	125,7	258,8	113,3	225,5	33,9	132,8
I	37,8	61,2	44,9	50,8	46,5	77,6	104,4	42,0	60,3	12,1	20,4
İMALAT											
W	74,4	81,7	73,1	75,9	58,2	53,4	46,8	52,4	51,4	74,0	87,7
R	15,6	21,8	34,4	39,2	16,0	19,6	26,9	28,3	39,2	40,0	45,4
T	2,4	5,0	3,8	3,5	5,5	9,6	11,6	8,0	8,9	4,1	6,2
ER	14,0	14,5	5,8	12,6	0,5	0,2	0,8	0,2	8,4	0,0	1,9
P	-6,4	-23,0	-17,0	-31,1	19,8	17,1	14,0	11,1	-7,9	-18,2	-41,2
KD	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
BR	---	121,4	64,5	109,3	9,4	82,6	82,7	118,6	131,6	146,6	93,2
I	71,4	65,7	51,4	57,4	37,3	35,9	28,1	17,6	17,4	13,6	13,6

Tablo 5: KİT'lerde Karlar, Açıklar ve Katma Değer Paylaşımları (Tablonun Devamı)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
ENERJİ											
W	24,8	23,0	13,6	40,3	18,2	16,2	30,5	22,0	23,6	41,3	52,9
R	21,1	35,2	41,3	78,6	20,0	18,5	62,8	81,4	90,5	80,1	65,6
T	8,1	14,4	8,5	0,0	28,7	33,6	7,4	0,0	1,0	0,0	0,0
ER	0,0	58,0	45,1	84,8	55,5	56,2	90,2	65,7	164,8	68,5	67,4
P	45,0	-28,0	-8,5	-103,7	-22,3	-24,5	-90,9	-69,2	-179,9	-89,9	-85,5
KD	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
BR	--										
I	307,2	301,3	197,4	358,4	162,2	153,3	233,0	154,6	133,5	152,5	124,6
HİZMETLER											
W	55,6	67,2	61,9	54,7	40,6	33,1	38,3	44,1	42,8	56,3	56,3
R	44,8	30,3	19,9	21,9	14,7	17,7	27,1	39,2	40,0	29,8	39,5
T	0,1	0,8	4,3	3,1	15,8	20,9	16,4	3,7	4,6	3,6	5,4
ER	0,0	2,3	14,0	6,1	2,7	0,4	0,7	12,5	41,1	23,0	15,6
P	-0,4	-6,0	-0,1	14,2	26,3	27,9	17,5	0,4	28,6	-12,7	-16,7
KD	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
BR	--	125,0	70,7	91,1	3,5	129,0	140,4	149,0	120,5	57,5	127,7
I	83,0	51,4	44,4	54,5	50,8	80,5	89,9	95,9	86,7	36,7	48,7
TOPLAM KİT'LER											
W	66,4	68,2	57,7	58,2	43,4	38,8	43,8	43,8	46,0	60,0	72,2
R	19,9	23,0	26,3	30,8	15,4	17,2	30,2	41,2	46,9	39,8	45,0
T	2,4	5,0	4,9	6,7	15,2	20,2	14,4	6,9	9,0	5,5	5,3
ER	7,0	14,1	15,2	17,0	11,2	12,1	14,2	23,1	59,2	21,5	21,1
P	4,3	-10,3	-4,1	-12,7	14,7	11,7	-2,6	-15,1	-61,0	-26,8	-43,5
KD	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
BR	--	123,7	79,4	128,1	17,9	122,1	148,1	141,5	173,0	102,5	130,9
I	96,8	91,9	74,9	91,8	63,9	79,1	86,6	73,6	69,3	47,4	49,3

Herhangi bir verim çözümlemesini sabit fiyatlarla hesaplanan katma değerle yapmak gerekir. Elimizdeki KİT verileri, buna imkân veriyor. Üç ayrı katma değer yaptık ve bunları çözümlemelerimizde kullandık. Kısaca anlatalım: Birinci kavram (Katma Değer I veya KDI) Katma Değeri oluşturduğu kabul edilen gelir türlerinin toplamından oluşuyor. Bunlar ücretler ve gayri safi kârlardır. Katma Değer ile ücretlerden oluşan ve kamu maliyesinin "birincil fazla" kavramına benzeyen "gayri safi kârlar" kategorisini bu çalışmada her KİT'in aslı işletme faaliyeti ile ilgili olan "işletme fazlası"na ve asli faaliyet dışı gelir gider farklarına (veya kârlara) (AFDK) ayırıyoruz. Bu kategori karmaşık öğelerin net sonucu olarak (ve kimi KİT'lerde bazı yıllarda negatif değerler vererek) KİT sistemine özgüdür. Gerçek anlamda "faktör geliri" sayılmamakla birlikte bu ögenin dışlanması, özellikle finansal akımları katma değere bağlayan nicel çözümlemelere gidildiğinde çok ciddi tutarlılık sorunları ortaya çıkaracaktır.

$KDI = \text{Ücretler} + \text{gayri safi kâr tanımı}$, cari fiyatlarla ifade edildiğinde, KİT açıklarını, kârlarını ve katma değerın bölüşümünü veren Tablo 2, Tablo 5'in kategorileri tutarlıdır. $KDI = \text{Ücret} + \text{Faiz} + \text{Kur farkı} + \text{Vergi} + \text{Safi Kâr tanımı}$ yapmak ve elimizdeki verilerle her kategorinin nicel büyüklüğünü tahmin etmek mümkün olmaktadır. Bu önemli çözümlere imkân veren tek katma değer kavramı, KDI'dır.

Verime dönük çözümlemeleri ise, sabit fiyatlarla yapmak gerekir. KDI kategorisi kullanıldığında incelenen KİT'lerden her biri için tek ve ayrı bir deflatör kullanılması en doğru yöntemdir. Biz bu işlemi söz konusu KİT veya kuruluşun (veya ona en yakın) sektöre ilişkin DİE toptan eşya fiyatları deflatörünü kullanarak ve KDI'yi 1987 fiyatlarından hesapladık. Tablo 2.2 ve 2.4'teki (Tablo 6 ve 7) de kullanılan KDI değerleri böyle elde edilmiştir.

Sabit fiyatlı katma değerin, nihai ürünü (yani çıktıları) ifade eden fiyatlara dayalı tek deflatörle hesaplanmasının sakıncaları vardır: Zira, katma değer, çıktı ve emek dışı girdi değerleri arasındaki farka eşittir ve göreceli girdi-çıktı fiyatları değişmiş ise bunları ayrı ayrı ifade eden iki deflatör serisi kullanmak daha sağlıklı sonuç verir. Araştırmamızda bu hesaplamayı iki farklı biçimde kullandık. Katma Değer II (KDII) Kategorisi, her kuruluş için, satış hasılatı-ara mal giderleri-amortisman olarak hesaplanmıştır. Sabit fiyatlarla dönüştürmede satış hasılatı ve amortisman kategorilerinde kuruluşların ait olduğu sektörün toptan fiyat endekslerinde türetilen bir deflatör, ara mal giderlerinde ise girdi-çıktı tablolarından hesaplanan ilgili sektörün girdi kompozisyonunu yansıtan ayrı bir deflatör kullanıldı. Katma Değer III (KDIII) kategorisi ise her kuruluş için, satış hasılatı-üretim maliyeti+işçi ücretleri olarak hesaplandı. Bu işlem, "üretim maliyeti" kategorisine işçi ücretlerinin girmesinden ötürü gerekli oluyor. Burada da satış hasılatı ve (ücretler eklendikten sonra) üretim maliyeti için KDII'deki girdi ve çıktı deflatörleri kullanılmıştır. KİT kaynakları (üretim sürecine giren ücretleri de içeren) üretim maliyetini ve ara mal giderlerini ayrı ayrı verdiği için bu iki hesaplama aynı sonucu vermiyor. Bu üç tanımdan en güvenilir sonuç KDIII hesaplamasıdır. Bu esas alınmıştır tablolarda.

Böylece elde edilen sabit fiyatlı katma değer büyüklükleri, kuruluşların istihdam rakamlarına bölünerek her yıl için çalışan başına katma değer tahminlerine ulaşılmıştır. Bunlar Tablo 8'de görülmektedir. "Sermaye" verimliliğine alternatif olarak kullanılan verim/etkinlik hesapları ise, iki yöntemle yapıldı. Birincisi, marjinal sermaye/hasıla katsayısına (ICOR) akraba sayılabilecek sabit fiyatlı yatırım/katma değer (I/KD) oranlarıdır. Burada sadece bir akrabalık söz konusudur; zira ideal olarak ICOR'un, yatırımları potan-

siyel katma değerdeki artışlarla ilgilendirmesi ve kapasite oluşumu ile üretim arasında uygun bir zaman gecikmesini dikkate almak gerekir. Bu düzeltmelerin yapılmadığı durumlarda, üstelik reel yatırımlarda ve kapasite kullanım oranlarında büyük oynamaların olduğu bir dönem kapsanıyorsa I/KD hesaplamaları (bkz. Tablo ilk sütun) ihtiyatla yorumlanmalı.

İkinci gösterge, tüm kuruluşlar için farklı deflatörlerle elde edilen sabit fiyatlı aramal giderlerine ilişkin serilerin mevcut olması sayesinde inşa edildi. Bu sabit (1987) fiyatlı KD/aramal giderleri oranlarından oluşuyor ve yukarda açıklandığı gibi, kaynak kullanımında etkinlik değişmelerini üretim sürecinin önemli bir ögesini oluşturan emek dışı girdiler bakımından tanımlıyor. Özet sonuçları Tablo 7'de sunulan bu kısmen yeni yaklaşımı anlamlı ve ilginç görüyoruz.

KİT sisteminin makro ekonomik etkileri Tablo 5'te açıkça görünüyor. Bu tabloda KİT göstergeleri mutlak değer olarak değil, katma değerler içindeki oranları olarak incelenmiştir.

Gayri Safi Kârların (veya işletme fazlalarının) katma değerdeki payı ücretlerle karşılıklı ilişkisi içindedir. KİT'lerin tümü bakımından 1980-86 yıllarındaki gayri safi kârların görece olarak arttığını; 1989-90 yıllarında ise hızla eridiğini görüyoruz. Bu değişme ücretlerin katma değer içindeki payı ile ilgilidir ve 1989-90 yıllarındaki, hesapsız ücret artırımlarıyla ilgilidir. 1980'lerin ilk yarısında askeri yönetimlerle baskı altında tutulan ücretlerdeki reel gerileme, 1989'da "bahar eylemleri" ile başlayan iki yıl içinde fazlasıyla telafi edildi. Ve doğal olarak KİT'lerin işletme fazlaları azaldı.

Safi Kâr'a gelince, ücretlerin yanı sıra iç ve dış faiz yükünün yansımaları olan faiz ve kur farkları ile karşılıklı ilişkisi içindedir. Bu bağlamda KİT sisteminin tümünde net kârların 1980 ile 1984-85 yılları dışında hep negatif olduğunu; ancak 1987'ye kadar toplam zararların katma değer yüzde 15'ini aşmadığını ve KİT'lerin vergi gi-

bi katkıları da hesaba katıldığında kamu ekonomisindeki dengelerde olumsuz etkilerinin yüzde 10'un altında kaldığı söylenebilir.

Ancak görelî net kârlardaki erime süreci 1988'e kadar sürmüş 1988-90 döneminde dramatik bir hal almıştır.

KİT bünyesindeki yapılan yatırımlar ile safî kârlar, amortismanlar, ihtiyat payları toplamından oluşan iç kaynaklar arasındaki farktan oluşan borç gereksinimi (Tablo 5'teki BR) yatırımlarla karşıtlık içindedir.

Görüldüğü gibi, 1981-1985 yıllarında yüksekçe sayılabilecek yatırımlara rağmen net kârlılık fazla düşmediği için BR/KD oranı belli bir istikrar göstermekte, yatırımlar borçlanma gereği aşırı artmadan iç kaynaklardan karşılanabilmektedir. Ancak 1986-88 yıllarında net kârlılığın düşmesi nedeniyle borç gereğinin katma değere oranı sıçramaktadır. 1989-90 yıllarında yatırımlar düşünce bu oran yeniden "düzelmiştir".⁴

4 Borç gereksinimini iktisat politikasının tek sorunu olarak gören bir anlayışla gelen bu "düzelme"nin yol açtığı sorunları ilerde göreceğiz.

TABLO:6 Emek verimi (KDI, KDIII) ve Reel Ücret (Endeks Sayıları ve Ortalama Büyüme)

		1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Ort. Büy.
TARIM	KDI	---	---	---	100,0	83,0	61,0	116,7	100,2	124,7	115,6	4,6
	KDIII	---	---	---	100,0	90,7	124,9	193,8	142,0	132,1	126,8	5,2
	Reel Ücret	---	---	---	100,0	100,4	98,0	111,4	106,5	142,6	225,6	
MADEN	KDI	100,0	97,6	111,6	151,7	102,6	73,4	102,6	66,0	102,7	64,7	-1,8
	KDIII	100,0	143,9	130,2	173,4	124,8	116,2	131,8	130,0	105,7	95,1	-2,1
	Reel Ücret	100,0	97,1	77,1	75,5	68,0	61,5	79,1	74,3	101,1	113,2	
İMALAT (a)	KDI	100,0	100,5	96,6	127,6	110,0	129,7	135,9	137,5	149,5	110,9	2,9
	KDIII	100,0	135,0	94,2	124,7	113,9	181,8	212,2	178,7	200,8	160,4	4,9
	Reel Ücret	100,0	93,1	85,2	77,2	70,9	71,6	83,4	73,5	117,6	154,0	
İMALAT (b)	KDI	---	---	---	100,0	114,7	132,2	133,5	122,2	129,2	119,1	2,5
	KDIII	---	---	---	100,0	141,2	177,5	213,7	184,0	214,1	192,4	9,1
	Reel Ücret	---	---	---	100,0	102,0	102,9	120,6	105,0	160,6	200,5	
ENERJİ	KDI	100,0	118,3	35,9	69,2	54,1	28,8	58,8	60,3	63,9	67,2	-5,5
	KDIII	100,0	93,8	62,7	66,9	51,8	35,6	30,7	34,2	38,9	59,5	-7,3
	Reel Ücret	100,0	96,4	96,7	83,5	80,8	86,1	116,2	102,9	186,3	244,6	
HİZMET (a)	KDI	100,0	99,3	99,0	109,5	124,9	111,2	119,1	114,4	119,4	147,8	3,3
	KDIII	100,0	73,1	70,2	79,4	95,7	95,9	111,8	161,8	92,6	101,1	1,3
	Reel Ücret	100,0	133,3	120,7	103,7	94,3	98,3	118,3	110,2	169,2	202,7	
HİZMET (b)	KDI	---	---	---	100,0	115,8	105,2	112,7	109,1	114,1	142,0	2,9
	KDIII	---	---	---	100,0	122,1	124,6	144,9	206,4	123,3	135,5	2,6
	Reel Ücret	---	---	---	100,0	92,6	97,0	117,3	108,9	167,7	201,1	
TOPLAM (a)	KDI	100,0	108,1	90,8	125,5	110,6	93,2	120,1	112,6	125,7	122,3	2,0
	KDIII	100,0	111,4	99,2	118,0	105,6	107,5	116,0	125,2	108,7	118,4	0,8
	Reel Ücret	100,0	104,7	91,0	82,4	74,9	75,4	92,3	83,3	130,1	160,7	
TOPLAM (b)	KDI	---	---	---	100,0	98,9	87,3	107,8	98,8	109,2	110,5	1,7
	KDIII	---	---	---	100,0	100,5	102,0	115,6	117,4	109,0	116,7	2,0
	Reel Ücret	---	---	---	100,0	96,4	96,3	117,2	105,4	161,0	197,4	

TABLO: 7 Verim Göstergeleri: YATIRIM (I) / KATMA DEĞER (KD) / ARAMAL Maliyeti ORANLARI

Sektörler	1/KD Oranında Değişme	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Son 2 yıl / ilk 2 yıl
TARIM												
—KDI	0,111	---	---	---	1,225	1,053	0,680	0,980	0,837	0,950	0,865	0,797
—KDIII	0,424	---	---	---	0,593	0,560	0,673	0,787	0,574	0,487	0,459	0,820
MADEN												
—KDI	0,179	2,567	2,628	3,647	5,022	3,448	1,175	1,964	1,442	2,342	1,673	0,773
—KDIII	0,165	2,766	4,171	4,585	6,068	4,516	2,005	2,625	3,057	2,594	2,646	0,775
İMALAT (a)												
—KDI	0,143	0,405	0,398	0,341	0,490	0,438	0,516	0,512	0,505	0,520	0,351	1,085
—KDIII	0,115	0,386	0,508	0,317	0,456	0,432	0,688	0,761	0,624	0,598	0,486	1,213
İMALAT (b)												
—KDI	0,242	---	---	---	0,586	0,627	0,747	0,657	0,599	0,606	0,520	0,928
—KDIII	0,181	---	---	---	0,667	0,755	0,981	1,062	0,881	0,930	0,821	1,231
ENERJİ												
—KDI	0,401	1,647	2,143	0,897	2,396	2,160	0,859	2,218	3,751	2,221	2,726	1,305
—KDIII	0,500	2,501	2,480	2,378	3,518	3,141	1,615	1,759	3,230	2,055	3,662	1,148
HİZMETLER (a)												
—KDI	0,646	1,164	1,060	0,943	1,054	1,353	0,942	1,032	1,487	0,815	0,952	0,795
—KDIII	0,750	1,100	0,738	0,632	0,718	0,981	0,768	0,916	1,988	0,598	0,616	0,661
HİZMETLER (b)												
—KDI	0,500	---	---	---	1,080	1,404	0,997	1,095	1,585	0,872	1,025	0,764
—KDIII	0,510	---	---	---	0,746	0,102	0,815	0,971	2,068	0,651	0,675	0,750
TOPLAM (a)												
—KDI	0,408	0,878	0,912	0,721	1,099	1,052	0,761	1,000	1,126	0,955	0,893	1,032
—KDIII	0,044	0,958	1,025	0,859	1,162	1,122	0,989	1,080	1,410	0,900	0,973	0,945
TOPLAM (b)												
—KDI	0,468	---	---	---	1,077	1,094	0,864	1,031	1,109	0,965	0,948	0,881
—KDIII	0,466	---	---	---	1,183	1,222	1,109	1,209	1,449	1,034	1,100	0,887

TABLO: 8 KİT'LERDE İSTİHDAM ve SABİT FİYATLARLA YSTIRIMLAR (ENDEKS)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Büyüme
<i>Yatırımlar</i>												
Tarım	---	---	---	---	100,0	62,1	64,9	51,7	88,8	76,0	20,3	-23,3
Maden	100,0	157,1	120,1	129,0	132,5	177,2	154,3	61,8	53,9	20,8	21,1	-14,4
İmalat (a)	100,0	83,6	61,2	55,2	52,7	46,1	35,3	18,1	14,4	10,7	10,8	-20,0
imalat (b)	---	---	---	---	100,0	87,4	62,7	34,4	26,0	210,0	21,9	-22,4
Enerji	100,0	102,4	111,6	115,1	108,1	115,3	94,6	98,5	63,9	78,1	66,6	-4,0
Hizmetler (a)	100,0	99,6	109,5	137,9	147,9	180,2	177,4	194,6	148,6	84,0	124,9	2,2
Hizmetler (b)	---	---	---	---	100,0	122,8	121,8	133,2	102,4	58,9	86,6	-2,4
Toplam (a)	100,0	101,5	96,5	101,6	99,9	110,7	95,7	85,6	61,4	52,5	54,3	-5,9
Toplam (b)	---	---	---	---	100,0	109,7	94,1	83,8	60,2	51,6	53,5	-9,9
<i>İstahdam</i>												
Tarım	---	---	---	---	100,0	104,5	105,6	104,9	108,3	105,4	101,7	0,3
Maden	100,0	95,5	93,8	92,3	95,3	96,9	101,2	98,8	100,7	98,9	100,6	0,1
İmalat (a)	100,0	92,1	90,9	92,0	89,9	88,7	85,7	87,9	83,6	77,2	78,9	-2,3
imalat (b)	---	---	---	---	100,0	87,0	84,0	83,3	80,0	75,2	74,3	-4,8
Enerji	100,0	97,5	114,8	213,0	239,8	266,0	306,8	308,6	302,8	299,4	300,0	11,6
Hizmetler (a)	100,0	96,9	93,0	101,3	102,2	96,4	98,8	102,9	109,8	108,8	107,7	0,7
Hizmetler (b)	---	---	---	---	100,0	94,0	96,5	96,2	96,8	93,9	93,5	-1,1
Toplam (a)	100,0	99,8	93,5	101,8	106,5	105,7	109,8	115,0	111,7	108,4	108,8	0,8
Toplam (b)	---	---	---	---	100,0	94,0	96,5	96,2	96,8	93,9	93,5	-1,1

KİT'sel Önyargılar

Bugün iktidarın bir nolu ekonomik hedefi olan özelleştirme aslında Türkiye burjuvazisinin fikir önderliğini yapan TÜSİAD'ın 1985'lerde başlayan ve başta Dünya Bankası olmak üzere dış mali çevrelerce desteklenen gayretleri sonucu adeta Türk kamuoyuna tek seçenek olarak kabul edilmiştir. Oysa 1982 yılında TÜSİAD Başkanı Ali Koçman "Türk özel sektörünün KİT'lerin mülkiyeti üzerinde hiçbir emeli yoktur. KİT'lerin sorunu mülkiyet sorunu değil, üretim, yönetim ve mali sorunlarıdır" demekteydi. TÜSİAD ve büyük sermaye bu görüşünü neden değiştirdi?

Tarih Vakfı Yayınları'na basılan *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler* adlı kitapta bu nedenler şöyle anlatılıyor:

"...KİT başarımının 1982'den sonraki on yıl içinde bozulduğunu, dolayısıyla 'değişen nesnel koşulların' görüş değişikliğine yol açtığını söylemek kitabımızın İkinci Kesim'indeki (ki bunları yukarıda özetledik) bulgular ışığında imkânsızdır. Kanımızca son beş yıldır (bu tahlil 1992 de yapıldı—A.B. Kafaoglu) geliştirilen TÜSİAD tezleri, Türkiye ekonomisinin karşılaştığı en ciddi kısa dönemli tıkanıklık ögesi olan 'mali kısıt'ın, ancak ve ancak kurumlaşmış büyük sermayenin, finans kapitalin ve rantiyelerin vergi yükünde çok ciddi çok ciddi artışlar gerçekleştirilerek çözümlenebileceğinin fark edilmiş olması ile ilgilidir... bundan kaçmanın en etkili yolu yanlış bir hedef yaratmak, yani 'KİT açıklarını' mali krizin ana sebebi olarak göstermek olmuştur..."

"Bir diğer neden ise, Türk burjuvazisinin, kural olarak uluslararası sermayenin tavrı ile uyum araması ve hiçbir zaman özgün bir ideolojik tavra sahip olma çabasını kendine dert edinmemesidir. (O zamanın iktidarı ANAP) büyük sermayenin ...militan bir biçimde sarıldığını gördü. Bu yöneliş, siyasi iktidar ve iş çevrelerini, özelleştirme gelirlerini kamu açıklarını kapatmak için kullanmak ve mali kısıtı böylece ciddi bir vergi reformunu gündeme getirmeden

geçıştirmek gibi kısa vadeli hedefler etrafında birleştiriyordu. Geriye, yoğun bir kamuoyu kampanyası ile Türk halkının , özünde hâlâ değişmemiş olan 'devletçi' direnişlerini etkisiz hale getirmek ka-
lıyordu..."

Bu doğrultudaki tartişma kısa ve yerinde Dünya Bankası raporundan şöyle özetleniyor. Rapor tarihi 1991 Aralık:

"Dünya Bankası raporunda (DBKR)" KİT'lerin başarım göster-geleri aşağı yukarı bu yazıda gösterilenlerin aynı. Ama Raporda birçok özel deyim tanımları birbirleriyle karıştırılarak yorumlar KİT'ler aleyhine çevriliyor.

Dünya Bankası bu rapora ek olarak bazı KİT işletme grubu ya da işletmesi için TEK raporlar hazırlattı. Bu raporlardan birçoğu elime geçti. Raporlarda öyle büyük hesap ve değerlendirme hataları vardı ki, muhasebe okuyan herhangi bir öğrenci bu hataları yap-sa okulu bitiremezdi. Ne yazık ki Dünya Bankası'nın hata ya da çarpıtmalarını buraya yansıtmak bu kitabın çerçevesini açıyor. Me-rak eden okuyucularımız, *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutla-rı ve KİT'LER* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. baskı, 1993, İstanbul) adlı yapıtın 210. sayfası ve devamına bakabilirler. Sadece şunu be-lirtmekte yarar vardır; bu raporlardan bazıları ismi belli muhasebe ve revizyon şirketlerince yürütüldü. Bu firmaların muhasebe ve re-vizyon kurallarından habersiz olmaları olasılığı düşünülemez. An-laşılan Dünya Bankası finansmanı ile gerçekteştirildiği için onun direktiflerine uyduğu anlaşılıyor. Ayrıca bu raporlar için Dünya Bankası'nın büyük ölçüdeki finansmanını paylaşan, muhasebeci ol-mayan kurumlarda olaydan faydalanıp, pay almayı bildiler.

Özelleştirmelerin nasıl geliştiği, bundan sonraki Üçüncü Bö-lüm'de görülecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

EK 2

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ABD'nin başını çektiği ülkeler grubu dünyada ilke olarak serbest dış ticareti kabul ile bunu Birleşmiş Milletler ana statüsüne koymuşlardı. Ancak savaşın bittiği 1945 yılında Batı Avrupa'nın durumu felaket durumdaydı. "Hür Dünya" adını verdiği kapitalist dünyanın çıkarlarını korumakla kendini görevli bilen ABD ve onun başkanı Harry Truman'ın en büyük siyasal endişesi, durumu feci olan Batı Avrupa ve Yunanistan (daha sonra Türkiye'nin) içindeki güçlü Komünist Partilerin de itmesiyle Rusya liderliğindeki Doğu Avrupa Komünist blokuna katılmasıydı. Batı Avrupa'nın önemli ülkelerinden olan Almanya dört işgal bölgesine ayrılmıştı. Bunlardan İngiliz, ABD ve Fransız işgal bölgeleri Federal Almanya Cumhuriyeti adı altında birleşip tercihini Batı Bloku lehine kullanmıştı. Rus işgal bölgesinde ise Komünist Demokratik Alman Cumhuriyeti kurulmuştu.

Diğer ülkeler (Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda) Alman işgalinden kurtulmuş ve coğrafya bütünlüğünü koruyorlardı. Bunlardan İtalya ve Fransa'da güçlü komünist partileri vardı. Alman işgalinde halkın işgal güçlerine karşı yürüttüğü Direniş (Resistance) hareketinde öncülük eden Fransız Komünist Partisi, buradan kazandığı güven sayesinde, ünlü lideri Maurice Thorez başkanlığında seçimlerden birinci parti olarak çıkıyor, koalisyon hükümetlerinde sayısı çok bakanlarla yer alıyordu. Parti Stalinci bir çizgide ve Rus komü-

nist partisinin izinde olduğunu da hiç fütursuz ilan ediyordu. Aynı şekilde İtalya'da Togliatti başkanlığındaki Komünist Parti de büyük bir siyasal güç halindeydi. Sadece diğer partilerle ülkeyi yönetmede Thorez'in komünist partisinin aksine uzlaşmacı bir çizgideydi.

Yunanistan'da savaş bittiğinde yurdun büyük kısmı Komünist milis güçlerinin işgali altında idi. Üstelik uzun sınırlarının bulunduğu Yugoslavya ve Bulgaristan Doğu bloku içindeydi.

Ne var ki İngiliz Başbakanı Churchill, Yunanistan'ın İngiliz "nüfuz bölgesinde" kalacağı konusunda Sovyetler Birliği lideri Stalin'den söz almıştı. Bu söze dayanarak İngiliz ordusu fiilen Yunanistan'da çarpışarak Komünist nüfuzunu iki üç yılda tasfiye etti.

Barışın ilk yılları olan 1945-1947 yıllarında Batı Avrupa halkı hele kış günlerinde Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde feci günler yaşadı. Tabii Yunanlılar daha da beter durumdaydı.

İşte bu yıllarda Truman yönetimi Marshall Planı adındaki yardım planı ile Avrupa'nın yardımına koştu. Bu yardım ile zaten yetmişmiş insan gücü sıkıntısı bulunmayan ve alt yapısı küçük onarım (Reconstruction) çalışmalarıyla eski hale getirilen Avrupa ülkeleri ve özellikle Batı Almanya durumunu savaş öncesi düzeyine getirdi.

ABD ve Avrupa halkı bu başarıyla büyük moral kazandı. Hele İkinci Dünya Savaşı'nda en büyük insan kaybına ve yıkıma uğrayan (30 bin kent ve kasaba yıkılmış, yakılmıştı) Sovyet Rusya ABD'nin korktuğu ekonomik başarıyı gösteremeyince Batı'ya perçinle bağlandılar. O görkemli Batı proletaryasının önderi sayılan, Fransız Komünist Partisi safları seyrekleşti. Avrupa ülkeleri liderlerinin zihninde kapitalist bir blok halinde güç birliğine giderek, ABD ve Sovyet bloklarının karşısında ya da en azından onlarla birlikte sözü dinlenir bir topluluk haline gelme fikri yeşermeye başladı. Geçmişe baktıklarında, Avrupalı iki güç olan Fransa ile Almanya'nın rekabetinin iki dünya savaşına neden olduğunu ve bu iki savaşta kıtanın dünyadaki üstünlüğünün gerilediğini görüyorlardı. Oysa Avrupa ülkeleri bir arada, işbirliği halinde yaşasalardı, dünya-

daki göreceli güçleri daha iyi olurdu. Bu noktayı, özellikle güçlü İngiliz devlet adamı Winston Churchill Avrupa'yı ve Amerika'yı gezerek anlatıyordu. Zamanla diğer Avrupa ülkelerinde de bu fikir güç buldu. Böyle bir birleşmeye en çok ABD ve ABD'nin en çok etkisi altında bulunan siyasetçi unvanını almış Almanya Başbakanı Adenauer sevimli bakıyordu. Çünkü böyle bir blok mutlaka antikomünist olacak, süren soğuk savaşta ABD'nin gücüne güç katacaktı. Ama iş orada kalmıyor, Fransız Maurice Schuman, Belçikalı Paul H. Spaak gibi etkili siyaset adamları da eyleme geçiyorlardı. Bu motivasyonla önce Demir-Çelik Birliği kuruldu.

Bu birliğin çok olumlu sonuç vermesi üzerine ABD'nin gayretleri sayesinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun da izniyle Avrupa Ortak Pazarı kuruldu.

Kısaca AB'nin Temel İlkeri

Karmakarışık anlatımlarla sokaktaki yurttaşın AB (Avrupa Ekonomik Topluluğu [AET] veya Avrupa Ortak Pazarı'nın çeşitli değişikliklerden sonra şimdiki adı AB'dir) konusunda somut, belirgin bir fikri yok. Oysa AB'nin içeriği çok basittir:

- Birlik içinde ülkeler arasında gümrük ve eşdeğer yükümler olmadan malların, hizmetlerin ve işgücünün serbestçe dolaşması,
- Birlik dışındaki ülkelere gelecek mal ve hizmetler için "Ortak Tarife".

AB'nin kuruluş anlaşmasının 1957'de imzalanmasından sonra üyeler arasında gümrük duvarları kalkınca geniş bir Pazar doğmuştur. Birlik ülkeleri dışından gelecek mal ve hizmetlere karşı, Birlik yönetimi ülkelerin "ortak" çıkarlarına uygun bir tarife saptayıp, Birlik dışından gelecek mallara karşı Birlik içindeki ülkeleri rekabete karşı korur. Aslında Birlik ilk gününde bu esaslara dayalı olarak kurulmuştur. Ancak zamanla Birlik ülkelerinin bütün altyapı ve

kültür yapısını birbirine yaklaştırmak üzere on binlerce sayfa tutan ve "AB Müktesebatı" denilen kurallar ortaya çıkmıştır. Çünkü baştan bir ticaret ortak pazarı kurmak olan amaç zamanla değişip sonunda her ögesi birbirine uygun geniş bir topluluk haline getirilmiştir. Ama siz yine AB denince yukarıdaki iki kuralın esas olduğunu akıldan çıkarmayın.

Kuruluş ve Genişleme

Kurucular üç büyük (Almanya, Fransa ve İtalya), üç küçük (Belçika, Hollanda, Lüksemburg) olmak üzere altı devletti. Ancak anlaşmanın 238. maddesine göre üye sayısının sınırlı olmadığı, başka ülkelerin de katılabileceği yazılmıştı. AET veya bir diğer adıyla Ortak Pazar beklenenin de üstünde yüksek bir ekonomik başarı gösterdi. Özellikle Batı Almanya'da gösterilen performansa bütün dünyada "Alman Mucizesi" adı verildi. Hem ekonomik gelişme hızı yüksekti ve hem de bunun meyvelerinin çeşitli sınıf ve katmanlara dağılışı Alman emekçilerine her yandan imrenerek bakılma sonucunu doğurmuştu. Alman parasının dış değeri öyle yükselmişti ki, ihracatın artış hızını keser bir duruma gelinmiş, bu nedenle 1963 yılı yazında Alman markı revalüe edilmiş, yani dış değeri yükseltmek zorunda kalınmıştı. Açılan yeni işyerlerine Almanya içinden yeterli işgücü bulunamadığından, ilkönce AET içinden İtalya'dan, sonra da Türkiye'den yüz binleri, sonra milyonları bulan sayıda işçi ithal edilme yoluna gidilmişti.

Almanya ortak diğer ülkelere de ortaklık ilkeleri içinde yardımcı olmuş, gerek İtalya'da ve gerekse Fransa'da olsun, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg aynı mutluluk ve refahı paylaşmıştı.

Başarının sırrı, ilk altı ortağın gerek gelişmişlik düzeyinin ve gerekse toplumsal yapılarının birbirine benzer oluşuydu. Zaten gün kapitalizmin günüydü, ABD ve Sovyetler Birliği soğuk savaşın ge-

tirdiği askeri yüklerden dolayı tökezlerken Japonya'nın yanı sıra Almanya ve Fransa onların üretim düzeyine hızla yaklaşıyordu.

Bu yükseliş diğer ülkelerden AET'ye girme isteklerini artırdı. Oysa AET kurulduğu zaman başta İngiltere olmak üzere bazı Avrupa ülkeleri daha gevşek bir entegrasyon biçimi olan EFTA'yı (Avrupa Serbest Ticaret Birliği) AET'ye yeğ tutmuşlardı. EFTA'nın başını İngiltere çekiyordu ve hâlâ kendine bağlı ülkelerle (Kanada, Avustralya, Güney Afrika vb.) olan ayrıcalıklı durumu elden kaçırmaması diye EFTA'yı kurmayı düşünmüştü. Ancak AET 6'sının göz kamaştırıcı başarısını görünce, fikrini değiştirdi ve AET'ye girme başvurusunda bulundu.

Ne var ki o zamanlar Fransa'nın başında Cumhurbaşkanı olarak De Gaulle vardı. İngiltere'nin AET içinde ABD'nin bir nevi ajanı olacağını düşünerek (ki aslında sonradan haklı çıktı) bu talebe karşı vetosunu koydu. De Gaulle Fransa Cumhurbaşkanlığı'nı seçimle bırakınca İngiltere, İrlanda ve Danimarka ile birlikte AET'nin asli üyeliğine kabul olundu. Böylece 6'lar 9'lar olarak AET yolunda devam etti.

Bu katılmalar, ilerde göreceğiz, sürecektir.

Türkiye'nin Katılma Talebi ve Ankara Anlaşması

AET'ye katılma isteği DP'nin son yıllarında, 31 Temmuz 1959'da yapıldı. Elbette ABD'nin itmesiyle. İlk görüşmeler o yılın 28-30. günleri arasında yapıldı. Ancak 1960'ta DP iktidarı devrilinece görüşmeler ertelendi. 8.6.1962'de yeni iktidarla başlayan görüşmeler bir yılda meyvesini verdi, 25.5.1963'te "Gümrük Birliği'ne dayanan ve ilerde tam üyeliği öngören üç aşamalı Ortaklık Anlaşması AET'nin merkezi olan Brüksel'de parafe edildi. 12.9.1963'te de Ankara Anlaşması imzalandı.

Görüşmeleri Dışişleri yürütmüş ve hiçbir danışma yapılmadığından Başbakan İsmet İnönü, konu hakkında fikirlerini sordu-

ğunda diğer Devlet Daireleri, fikir bildirmek için süre istediler. Ben o günlerde İnönü'nün kanaatine çok önem verdiği Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) çalışıyordum. Dış Ekonomik İlişkilere bakan arkadaşımız Mustafa Renksizbulut, Anlaşma üzerinde olumsuz kanıdaydı. Benim de bulunduğum DPT iç toplantısında gerek Müsteşar ve gerekse Daire Başkanları, Mustafa Bey'in kanadına katıldılar. Başbakanlıkta varılan kanı Başbakan'a bildirildi.

Son toplantı Başbakanlık'ta yapıldı. Mustafa Renksizbulut Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanlığı'ndan gelme Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret dairesinde çalışmış, çok değerli ve konunun otoritesi olarak tanınmış bir uzmandı. Sağlam dayanaklarla desteklenen konuşması gerek toplantıda bulunan üst bürokratlar ve gerekse Bakanlar üzerinde etkili olmuştu. Dışişlerinin değerli temsilcisi Kârman Gürün'ün (rahmetli) lehte açıklamaları da kuşkuları dağıtamamıştı. Ancak İsmet İnönü devlet adamıydı. Devleti temsil eden dışişleri bürokratları tarafından buraya kadar getirdiği bir anlaşmayı bu aşamada reddetmek devlet ciddiyetine sığmazdı. Yine de masada yakınında oturan Bakan, ekonomi profesörü Fethi Çelikbaş'a sordu:

- Fethi Bey bunu imzaladıktan sonra ilerde sakıncalarını görürsek çıkabilir miyiz?

Çelikbaş olumlu yanıt verince Anlaşma imza töreni hazırlıklarının başlamasını emretti.

Anlaşma bir bayram havasında imzalandı. Siyasi partilerden sadece Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı'ndan sert bir protesto ve anlaşmaya itiraz geldi.

Anlaşma kabul edilmişti, ama Hükümet bürokrasisinde bu konudaki sert fikir ayrılığı sürüyordu. Anlaşmaya muhalefetin başını DPT çekiyordu. İlk kadro ayrıldıktan sonra gelen Ziya Müezzinoğlu kadrosunda, daha sonraki Turgut Özal kadroları yönetiminde de bu DPT'nin muhalefeti sürdü. Diğer Bakanlık bürokrasileri de icraatlarında AET'ye girilmesinin gerektirdiği icraattan eser yoktu. Sadece Dışişleri Bakanlığı hevesli ve yandaştı.

Özellikle fikir babalığını Turgut Özal'ın yaptığı DPT'de Türkiye Özel Sektörünü Beş Yıllık Plan dönemi içinde çeşitli özendirmelerle güçlendirme politikasını yürütmek için Teşkilata, Teşvik ve Uygulama Dairesi (TUD) adıyla bir yeni daire eklenmişti. Aslında bu yol AET'ye girecek bir Hükümetin uygulayabileceği bir politika değildi. Ama Turgut Özal ve TUD'un başına getirilen Yılmaz Erge-
nekon, bu politikayı şevkle yürütüyor ve kimse de bu konuda bir uyarıda bulunmuyordu. Bu nedenle geçiş döneminin sonu yaklaştığında Ankara Anlaşması hedeflerine doğru bir ilerleme yoktu. Bu-
nu gören AET Türkiye için yeni bir Plan ve anlaşma yoluna gitti.

23.11.1970'te bu maksatla bir KATMA PROTOKOL imzalandı. Bu Protokol "sanayi ürünlerinde gümrük birliği", "tarım ürünleri için tavizli rejim", "işgücünün serbest dolaşımı", "yabancı sermayeye yerleşme serbestliği", "ekonomi politikalarının uyumlaştırılması" ve "mali yardımlar" gibi temel konularda çok önemli uygulama hükümleri taşımaktaydı. İstisnalar dışında 12 yıl sürecek bir GEÇİŞ DÖNEMİ'nin esasları belirlenmişti.

İlke olarak Türkiye'de 12 yılda gümrükler ve eş etkili yükümler kaldırılacaktı. Ancak istisnai olarak protokolün 3 sayılı listesinde yer alan sanayi maddeleriyle ilgili gümrük vergilerinin kaldırılması için Türkiye'ye 22 yıllık bir süre tanınmıştı.

Geçiş Döneminde:

1. Gümrük vergileriyle eşanlamlı vergi ve resimler kaldırılacaktı. AET Türkiye çıkışlı sanayi mallarına uyguladığı bütün vergileri dört istisna dışında 1.9.1971'de sıfırlamıştır.

Türkiye ilke olarak, AET çıkışlı sanayi ürünleri ithalatına uyguladığı vergileri 12 yılda sıfırlayacaktır. Rekabet gücü az olan sanayilerde gümrükler 22 yılda sıfırlanacaktı.

Türkiye 1973 ile 1976 yılları arasında yükümlülüklerine uymuş ve 12 yıllık listede yüzde 10'luk, 22 yıllık listede de yüzde 5'lik iki indirim yapmıştır. Ancak 25.12.1976'dan sonraki indirimlerini ertelemiştir.

2. Ortak gümrük tarifesine uyum sağlanacaktı. 25.12.1976'da bu yükümlülüğü de Türkiye ertelemiştir.

3. Kotalar kaldırılacaktı. Türkiye 1976'da yükümlerini erteleyene kadar, 1973 ve 1976'da bu yükümlülüğünü yerine getirmiş, ithalatını yüzde 40 oranında libere etmiştir.

Aslında Yunanistan'la da benzer koşullarda bir anlaşma yapılmıştı. Yunan Hükümeti 22 yıllık liste dışında koşulları yerine getirdi ve 1982'den sonra Birliğe Tam Üye olarak girdi.

DPT, Turgut Özal ve AET

Ben ve benim gibi düşünenler AET veya AB'ye üye olarak girmenin Türkiye'ye hayır getirmeyeceği kanısını taşıdı. Ancak 1980 yılına kadar Devlet Planlama Teşkilatı da aynı fikirdeydi. Merhum Turgut Özal'a düşüncesi sorulduğunda sadece aleyhte fikrini bildirmekle kalmadı, ekonomik uygulamalarıyla da AET uygulamasının karşısındaydı.

Sonradan Başbakanlık Müsteşarı ve DPT Müsteşar Vekili unvanlarıyla Ekonomi Politikalarının en etkili yerine geldiğinde, daha sonra da Başbakan Yardımcısı olduğu yıllarda AET yolunda eğilim ve uygulamaları görülmedi.

Bu tutumu, seçimle ve Anavatan Partisi Başkanı olarak Başbakan oluşunun ikinci yılında değişti. Ve Türkiye AT (ismi Avrupa Topluluğu olmuştur) Tam Üyesi olmak için resmen başvurdu. Lisan, hukuk ve ekonomi bilgisi yeterli olan Profesör Ali Bozer, koltuğunun altına aldığı bir çanta ile AT ülkeleri merkezlerini, üyeleri ikna için dolaşmaya başladı.

Ancak bu gezilerden pratik hiçbir sonuç alınamadı. Turgut Özal başvuruyu yaparken "uzun ince bir yola girdik" diyordu. Âşık Veyssel'in bu deyişi daha sonra da birçok siyasi tarafından yinелendi. Ama Turgut Özal'ın yolu öyle uzun sürmedi. AT üyeleri bu konuda

Türkiye'nin ne kadar sözünde durmaz davrandığını ve hele bu tutumda Turgut Özal'ın ne ölçüde etkili olduğunu unutmamışlardı.

Gümrük Birliği'ne Giriş

İsmi Avrupa Birliği (AB) olan Birlik içinde 1978'de Türkiye'nin bıraktığı noktadan sonra büyük değişiklikler olmuştu. İlk olarak 1980'lerin başında, önce 1963'te Türkiye ile birlikte yola çıkan Yunanistan, sonra da İspanya ve Portekiz Birliğe "Tam Üye" olarak girmişlerdi. Bu Birlik tarihinde çok önemli bir olaydı. O yıllara kadar Birlik, kurucu üye olan İtalya'nın dışında yapısına sadece Batılı ve endüstriyel karakterli ülkeleri almıştı. Bu kez hem Batı Avrupalı olmayan ve hem de tam sanayileşmemiş ülkeler, yapılacak büyük yardımlarla Birlik yapısına giriyordu. Bu üç ülke AT'ye girişleriyle gerçekten çok büyük uyum desteği görmüşler ve bu nedenle bizde birçok yazar ve siyaset adamının imren ve kıskançlığını çekmişlerdir. Bir nokta daha önemliydi; ilerde Birliğe giriş başvurusu yapıldığında bunun bir Yunanistan vetosuyla karşılanması bu gelişmeyle mukadder hale gelmişti. Ama bu korkuya rağmen, özellikle birbirinden farklı yıllarda başbakanlık koltuğuna oturan Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller, eğer bir şekilde Gümrük Birliği'ne girilirse oradan kolay bir şekilde Tam Üyeliğe geçileceğini düşündüler.

Bu maksatla Erbakan'ın Refah Partisi'nin muhalefetine karşın Anayasa'yı da değiştirerek Gümrük Birliği'ne girmenin yolunu açtılar. Aslında bu çok yanlış ve Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne tek taraflı bağlamayı göze almak demektir. Bunu iyice anlatmak isteriz:

Gümrük Birliği iki anlamlıdır. Buna girince,

a) Birliğe bağlı ülkelere karşı uygulanacak gümrük ve eşanlam-
lı vergiler sıfırlanacak,

b) Birlik dışındaki ülkelere (en önemlisi, ABD, Japonya ve Rusya'ya) ise Birliğin Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulanacak.

Peki bu OGT'yi saptamada Türkiye'nin oyu alınacak mı? Hayır. Çünkü bu tarifiede söz hakkı sadece Birlik tam üyelerine aittir. Böyle bir anlaşmayı imzalayınca Türkiye AB'nin bu konudaki iradesine tek taraflı bağlanmış oluyordu. Zannediliyordu ki, Gümrük Birliği'ni kabul ettikten sonra çok kısa bir zamanda AB'ye girilecekti.

Anlaşma 6 Mart 1995'te imzalandı. Ve 29 Temmuz 2005'te de yeni üyelere genişletildi.

Anlaşma Türkiye'nin egemenlik haklarına büyük bir darbeydi. Bu anlaşmanın yapılmasını önlemek için büyük çabalar harcayan ve bu çalışmalarını yılmadan sürdüren Prof. Erol Manisalı hukuksal durumu şöyle açıklıyor:

"6 Mart 1995 anlaşması Türkiye AB içine alınmadan" ülkenin dış ticaret politikalarının ve gümrüklerinin yönetimini AB kurumlarına tek yanlı devretmektedir. Bu durum Anayasa'ya aykırıdır. Türkiye'den başka üye olmadan Gümrük Birliği yükümlülükleri altına alınmış başka bir ülke bulunmuyor. Zaten AB hukuk düzeninde böyle bir yapılanma yoktur. Bir ülke önce tam üye olur ve sonra da aldığı yetkilerle birlikte Gümrük Birliği yükümlülükleri altına girer.

Ancak Gümrük Birliği anlaşmasının üzerinden yıllar ve yıllar geçti. Üç Avrupa ülkesi (İsveç, Avusturya ve Finlandiya) daha Birliğe Tam Üye olarak alındı. 1957'nin 6'ları 15'ler oldu. Ancak AB içinde çatlaklar belirmeye başlamıştı.

Maastricht ve İngiltere

Avrupa Birliği bizde sandıldığı gibi, ilkelerin her ülkede sıkı sıkıya uygulandığı bir ülkeler topluluğu değildir. Hele bazı ülkelerde Topluluğun, bir bürokratlar kurumu niteliği taşıyan "KOMİSYON" tarafından yönetilmesi, başta kurucu ülke olan Fransa olmak üzere birçok ülkede tepkilere neden olmuştur.

Birlik içinde bazı ülke liderleri daha sıkı ve disiplinci bir yönetim isterken, çoğunluk bunun karşısındadır. Direksiyon, büyük ölçüde, hiçbiri halkoyu ile gelmemiş Komisyon'un elinde bulunur. Fransa'dan Delors Komisyon Başkanı olduğunda, Birlik daha yeni kurulmuş ortak kurum ve kurallarla yönetilmek istenmiştir. Bu yolda Maastricht kararları gereği, Avrupa Birliği'nin kendi parası olan avro'nun tedavüle konması, bu bağımsız paranın yönetimi için bir Avrupa Merkez Bankası kurulması; ayrıca çalışanlara aynı standartta haklar tanınması için bir "SOSYAL ŞART" düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Birlik içinde pek kaynaşmış bir görünüm içinde olmayan İngiltere bu iki konuda da anlaşmazlık çıkarmıştır. Uzun görüşmeler sonucu, Sosyal Şart'ın uygulanmasında İngiltere'nin bağışık tutulması kabul edilmiştir. Avro konusunda ise o günlerde İngiliz parası sterlin esasen büyük bir bunalım içinde bulunuyordu. Bu nedenle avro projesi içine alınmadı.

Ortak Tarım Politikası

Birlik içinde ikinci bir anlaşmazlık nedeni Ortak Tarım Politikası konularında sürüp geliyordu.

AB'nin tarımda kendi yağıyla kavrulabilmesi için, tarım kesimini düzenleyen bir Ortak Tarım Politikası vardı. Birlik bütçesinin çok büyük kısmı, Birlik içinde üretilen tarım ürünlerinin dünya ürün piyasaları karşısında rekabetini sağlaması için ayrılıyordu. Fransa bütçeden sübvansiyon olarak çok büyük bir pay alıyor ve bu, diğer ülkelerce, özellikle İngiltere tarafından her bütçe görüşmesinde çetin tartışmalara neden oluyordu. İngiltere bu koruyucu politikalar dolayısıyla bir yarar sağlamadığı kanısındaydı. Bu kanı Birlik tarafından haklı görülmüş ve kendisine bütçeden bir iade yapılması karara bağlanmıştı. İngiltere her vesileyle bu iadenin artırılmasını istiyor, Birliği zora koşuyordu.

Daha da önemlisi, tarımsal ürünlerde korumaların kaldırılması için Brezilya ve Hindistan'ın başını çektiği bir grup Dünya Ticaret Örgütü'nde (DTÖ) ciddi muhalefette bulunuyordu. ABD bu konuda bir kolaylığa eğilim gösteriyor, ancak Fransa'nın ağır bastığı AB delegasyonu buna karşı çıkıyordu. Başta İngiltere olmak üzere AB'nin diğer ülkeleri, Fransa ağırlığıyla AB delegasyonunun bu davranışa girmesini hoş görmüyordu. AB'nin, özellikle Fransa'nın bastırmasıyla tarım ürünlerinde korumaların kaldırılması yoluna karşı çıkması Dünya Ticaret Anlaşması genel kurullarının gündem tespit olmadan açılıp kapanması, dünya dış ticaretinin tam libere edilmesini isteyen ülkelerin bu nedenle DTÖ'nün genel kurullarından kaçarak İkili Anlaşmalarla dış ticaretlerini götürmeye itti. Bu, ABD kadar, başta İngiltere olmak üzere AB ortaklarının da hoşuna gitmiyor, AB'nin ilk varlık nedeni olan Dış İlişkiler politikaları etkisiz hale geliyordu. Birlik içinde homurdanmalar artıyordu.

Birlik ve Dünya Politikası

AB ile ABD arasında dış politikada da görüş ve tutum aykırılıkları başlamıştı. AB; ABD'nin Afganistan harekâtına asker vermese de diplomatik destek vermiş, fakat Irak harekâtı için BM Güvenlik Konseyi'nde yapılan oylamada Fransa, ABD önerilerine karşı çıkmış ve Konsey de bunların reddinde kilit rol oynamıştır. Ne var ki, daha görüş ayrılıkları buraya kadar gelmeden AB bünyesinde, Birliğin kendi silahlı gücünün oluşturulması ve üyeler arasında dış politika görüş ayrılıklarını giderecek bir mekanizmanın oluşturulması konusunda güçlü fikir akımı ortaya çıkmıştı. Bu politik gelişmeden rahatsız olan ABD'ye İngiltere'nin destek olması Birlik içinde bu ülkeye duyulan soğukluğu artırıyordu.

Birlik içindeki bu gelişmelerin dışarıya yansımamasına özen gösteriliyordu. Bir yandan da Birliğe yeni üye başvuruları geliyor-

du. Bu başvuruların incelendiği Kopenhag toplantısında Birliğe üye olma ölçütleri (kriterleri) ilan ediliyor, bununla da kalınmayıp bu kriterleri yerine getirdiği kabul olunan on ülkenin 2004 yılı Nisan ayına kadar eksiklerini tamamladığı takdirde Birliğe asil üye olarak alınacağı bildiriliyordu. Bu listede Türkiye yoktu. Malta ve Güney Kıbrıs Rum yönetimi gibi nüfusları yarım milyonu bile bulmayan iki ada devleti ile (hele Kıbrıs'ın devlet oluşu bile tartışmalı iken), Sovyet Rusya'dan yakın bir geçmişte kopmuş Baltık devletçiklerinin bile içinde bulunduğu 10'lar içinde Türkiye'nin olmaması büyük hayal kırıklığı yaratmıştı. Türk ekonomisi o günlerde büyük sancılar içinde bulunuyordu. Aydın geçinen ve Türk medyasının başköşelerine kurulmuş kişiler ve BMM üyelerinin Refah Partisi'nde bulunan bir azınlığı dışında milletvekili kurtuluşun ancak AB'ye giriş ve oradan gelecek dış sermaye akımına bağlı olduğuna körü körüne inanmıştı. Bu nedenle siyasal çevrelerde hayal kırıklığı büyüktü. Aynı kırıklık ABD'de de yaşıyordu.

O sıralarda ABD Cumhurbaşkanı Bill Clinton'ın yolu Türkiye'ye düştü. Başkan AB'ye, Türkiye'nin aday üyeler arasında mutlaka bulunması gerektiği yolunda uyarılar içeren konuşmalar yapınca işlerin rengi değişmeye başladı.

Kopenhag doruğunu izleyen Helsinki doruğunda bu uyarılar etkisini gösterdi. Türkiye AB aday üyeliğine davet edildi. Diğer üye Yunanistan'a ödün veren kıta sahanlığı gibi konuların Türkiye aleyhine işletilmeyeceğine dair, ev sahibi Finlandiya'nın Cumhurbaşkanı yazılı ve sözlü güvenceler verdi. Törenle Türkiye'nin de aday üyeliği ilan edildi. Başbakan Bülent Ecevit gülen bir yüzle Birlik hatıra fotoğrafında yer aldı ve poz verdi.

Ne var ki Türkiye, Kopenhag doruğunda aday 10 üye gibi 2004 yılında Birliğe Tam Üye olacak değildi. Aday üyelikten tam üyeliğe geçiş sürecine 2004 yılında belirlenecek bir süreç içinde karar verilecekti. Bu kısıtlı karar bile Ecevit Hükümeti'nin iktidar ortaklarını öylesine memnun etti ki, hakkımız olan (özellikle Kıbrıs'ın

üyeliği hakkındaki) itirazlarımız bile dile getirilmedi. Oysa Aralık 1999'da Helsinki'de kabul olunan, Erol Manisalı'nın deyiimiyle, "Koşullu ve Göstermelik AB adaylığı" idi.

Bu durum böylece saptanınca arada somut olarak sadece Gümrük Birliği kalıyordu. Türkiye'yi, AB'nin aldığı dış ticaret kararları içinde (bu kararlar hakkında oyu olmadan ve alınmadan) ekonomisini yürütmeye mahkûm eden Gümrük Birliği'nin ekonomimizde bir yarar sağlayıp sağlamadığı da incelenmeye değer.

AB ortaklığı konusunda bir otorite olduğu artık herkesçe kabul edilen Prof. Erol Manisalı, AB Gümrük Birliği'ne girmenin Türkiye dış ticaret açıklarını beş yılda 100 milyar dolar artırdığını belirtiyor. Aslında 1999'dan sonra AB üyeliğine saplanıp kalma asıl Türkiye'nin dış politikalarında büyük bir ayakbağı oluşturdur.

Gümrük Birliği ve Ekonomi

Gümrük Birliği'nin –hep yazdık, bir daha anlatalım– iki ögesi vardı:

1) Üye ülkeler arasında "sıfır" gümrük ve eş ağırlıklı vergi.

Burada konuyu iyi bilmeyenler, "Onlardan gelen mallara biz gümrükleri sıfırlıyorsak, onlar da bizim göndereceğimiz mallara gümrükleri sıfırlıyor. Ne var bunda?" dediler. Oysa AB bizden gelen mallara zaten gümrükleri 1976'da sıfırlamışlardı. Yani bizim bu noktadan bir yararımız yoktu. Ama onlar bize ihraç edecekleri mallarda bir avantaj sağlamışlardı.

2) Gümrük Birliği'nin ikinci ögesi, üyelerin Birlik dışındaki ülkelerden gelen mallara aynı gümrük rejimini uygulaması ilkesidir. Bu ilke bizim bazı yatırım mallarına "teşvik" için uyguladığımız özel indirimler için problemler yaratıyordu. Burada en göze batan örnek, inşaat makinelerindedir. Türkiye öteden beri, yurtdışından gelen inşaat makinelerine sıfır gümrük uygulamayı uygun bulmuş-

tur. Bu makinelerin ise çoğu ABD ve Japonya'dan, yani AB dışından gelmekteydi, hâlâ da öyledir. Ve artık bunlara sıfır vergi uygulaması AB Ortak Gümrük Tarifesi ilkesine aykırıdır. Bu sadece göze çarpıcı bir örnek. Türkiye gelişmesi ve refahı adil paylaşırma hedeflerine dönük bir gümrük politikası uygulama olanağını Gümrük Birliği anlaşması ile yitirmiştir.

Aday Üyelikte Siyasal Şartlar Konulması

Ancak iş burada kalmamış, 1999'dan sonra AB Türkiye'nin Birliğe girebilmesi için bazı siyasal reformlar yapması koşullarını getirmiştir. Bu koşullar özellikle 2002 yılında AKP'nin iktidara gelişinden sonra ülkenin başına büyük dertler açmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

EK 3

GÜNEYDOĞU ASYA BUNALIMI

1980'lerin ilk yıllarından başlayarak dünyanın ekonomik coğrafyası değişmeye başlamıştı. Çin'in hiçbir yıl yüzde 8'den aşağı düşmeyen, enflasyonsuz dev gelişme çizgisi yanında Uzakdoğu ülkeleri de azımsanmayacak bir hızla ekonomilerini geliştirince yeni bir ekonomik dünya coğrafyası şekillenmeye başladı. Artık Batı Avrupa, ABD ve Japon ekonomileri yanında hesaba katılması gereken bir Çin ve bir de Güneydoğu Asya ülkeleri ekonomisi vardı. Batı basınında bunlara "Asya Kaplanları" ismi takılmıştı. Güney Kore, Hong-Kong, Taiwan, Tayland, Malezya, Singapur ve Endonezya bu isme layık görülen yedi büyüklü küçüklü ülkeydi. *Business Week* dergisinin ekonomistlerinden Callum Henderson bu oluşumu şöyle anlatıyordu:

"Asya'nın... yükselişinin dünya ekonomi tarihinin en önemli olaylarından biri olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu olay dünyanın ekonomik faaliyet alanını ve düzeyini değiştirmiş ve süreç içerisinde Asya'daki milyonlarca kişinin hayatını daha önce görülmemiş bir düzeye yükseltmiştir. Verimlilik, ekonomik büyüme ve yatırımlarda –gerek yabancı gerekse iç yatırımlarda– bir patlama gerçekleşmiştir.

"Esas olarak ihracatla beslenen ekonomik büyüme oranı hızla artmış ve bu artışla birlikte nispeten düşük bir seviyede bulunan yaşam standartları da yükselmiştir. Örneğin 1980-90 arasında, Kore'de, kişi başına düşen reel GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) artış oranı yüzde 121.8 olmuştur. Tayvan'da ise bu rakam yüzde 88'dir. Aynı dönemde Hong Kong'da kişi başına düşen reel GSYİH artış oranı yüzde 64,2, Singapur'da ise yüzde 77,5 olarak gerçekleşmiştir. Reel kazançlardaki, Kore'de yüzde 115,8, Tayvan'da yüzde 102,7, Hong Kong'da yüzde 60 ve Singapur'da yüzde 79,8'i bulan büyüme oranı ise daha çarpıcıdır.

"... Bu büyüme oranlarını ekonomik durgunluktan yeni çıkmaya başlayan Batı Avrupa ile veya hatta, ekonomistlerin ve politikacıların yüzde 3 büyüme oranının enflasyonist sonuçlarından endişe duyduğu ABD ile kıyas ediniz."¹

Bu hızlı kalkınmanın sebepleri neydi? Bunu açıklamaya çalışanları Henderson ikiye ayırıyordu. Birinciler böylesi hızlı gelişmeyi, büyük ölçüde, Asya'nın sahip olduğu değer ve uygulamalara (eğitim, aile, bireycilik yerine takım çalışması gibi) bağlıyorlar. İkinciler ise bunu dış finansal ve ekonomik faktörlere (döviz hareketleri, yabancı yatırımlar, teknoloji transferi vb.) bağlamakta. Yazar her iki yorumu da yeterli bulmuyor:

"... konuyu sadece bu kadarla bırakmak, onu fazla basite indirmek olacaktır. Hong-Kong'da yapılan IMF toplantısında... Malezya Başbakan Yardımcısı Enver İbrahim, bunun bir mucize değil, tamamiyle sıkı çalışmanın bir ürünü olduğunu üzerine basarak belirtmiştir.

1 Callum Henderson, *Asya'nın Çöküşü, Asya Krizi ve Sonrast*, İngilizceden çeviren: Meral Gönenç, Alfa Basım Yayın Dağıtım LTD Şirketi, İstanbul, 2000, s.2-3.

"Asya'nın başarı öyküsü, Batı ülkelerinde aynı ölçüde bulunmayan bir dengeyi, piyasa ve hükümet politikalarının kendine has bir karışımını yansıtmaktadır. Bu başarı öyküsünün anaharı, basiretli makro ekonomi yönetimidir, Dünya Bankası'nın Asya Mucizesi başlıklı raporundaki ifadeyle 'temellerin doğru atılmasıdır.'

"Asya hükümetleri özel iç yatırımların hızla büyüyebileceği bir ortam yaratmışlardır. Aynı zamanda, bu hükümetler... güçlü bir temel ve ortaöğretim sistemi oluşturmuşlardır veya ekonomik bir ifade ile 'insan sermayesi' temelini geliştirmişlerdir. İç tasarrufların olağanüstü yüksek bir düzeyde bulunması özel yatırımları destekleyici bir temel oluşturmuştur; ancak bu da şans eseri gerçekleşmiş bir şey değildir. Hükümetler tasarrufların besleneceği bir ortamı hazırlamışlardır. Çoğu ülkede, bir yandan (Hong Kong ve Singapur istisna olmak üzere) yüksek miktardaki iç tasarrufları teşvik etmek amacıyla reel faiz oranları göreceli olarak yüksek tutulurken, basiretli bir para politikasıyla enflasyon da düşük bir düzeyde tutulmuştur. *(Kitabın bu kısmı aynı zamanda gelişme yolundaki bir ülkenin en doğru gelişme yönteminin de bir özetidir. Ancak 1997'de gelen bunalımı doğru anlatabilmiş değildir—A.B. Kafoğlu.)*

"1981-90 arasında Yeni sanayileşmekte olan ülkelerde (YSÜ), Çin, Güneydoğu Asya ve Hindistan'da brüt iç tasarrufun GSYİH'ya oranı ortalama yüzde 30,6 olmuştur... Aynı rakam örneğin ABD'de yüzde 17,5 ve Batı Avrupa'da yüzde 12,6'dır."

Aynı yazar bu arada üretime dönük rasyonel eğitim politikasına da vurgu yapıyor.

Açıķça anlatıldığı gibi "başarı öyküsünün anahtarı, basiretli makro ekonomi yönetimidir". Ne var ki Batılı kaynaklar ve onların papağanı olan Türk ekonomistleri, örneğin tam bir "kamu yöneltici" politikayı, örneğin Güney Kore'deki kamucu politikaların başarısını serbest piyasa ekonomisinin başarısı gibi anlamak ve öylece anlatmak gibi tam tersi bir tutumu yeğledi.

Böyle sunmanın da yararı vardı. Batı, özellikle ABD fakirlik çeken ölkelere, "Bakın eskiden fakir ölkeler nasıl ve serbest piyasa ekonomisi yöntemleriyle refaha kavuşuyorlar. Siz de aynı yöntemi uygulayın, ekonomik ve sosyal yaşamınızı serbest piyasa ekonomisinin kollarına bırakın, ilerlemiş ölkeleri kıskanmayın, serbest piyasa yöntemleri sizi de bütün ekonomik ve toplumsal dertlerinizden kurtaracaktır" mesajlarını veriyordu. Tabii bu yanıltıcı telkinin yayılıp inandırıcılık kazanmasında çoğunluğu ekonomist olan yazarların büyük hizmeti oldu. Kendisi de büyük bir iktisatçı olan Paul Krugman bunu bir kitabının önsözünde şöyle anlatıyor:

"Tanınmış bir iktisatçı olarak kimsenin anlamayacağı şeyleri yazmakta yetenekliyim. Aslında –benim ve diğerlerinin– (konuya vakıf olmayan insanlarca) anlaşılamayan yazıları, burada sunduğum görüşlere ulaşmama yardımcı olarak çok önemli rol oynadılar. Ama şu anda dünyanın muhtaç olduğu şey bilgiyle yapılan iştir; ve bu gibi işlerin yapılabilmesi için, düşünceler yalnızca ekonomi doktorası olanların değil, bu işlerle ilgili tüm insanların kolayca ulaşabileceği bir tarzda sunulmalıdır."²

Evet Krugman da dahil ekonomistler gördüklerini, görmek istedikleri gibi anlatmasalardı dünya bugünkünden çok daha aydın, özgür ve mutlu olurdu. Paul Krugman'ın da içinde bulunduğu ekonomistler, Devletin iç talebin artmasına yönelik ve insan emeğinin en iyi biçimde kullanılmasına dayanan kamucu politikalardan kaynak-

2 Paul Krugman, *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü*, Türkçeye eviren: Neşenur Domaniç, Literatür Yayıncılık, 2001, İstanbul, XXXIV.

lanan devasa kaynaklı gelişmeyi "serbest piyasa dürtülü" ekonominin sonucu gibi gösterdi ve bunun övülmesi ve propagandasında her türlü ölçüyü kaçıran Batı medyasına önderlik ettiler.

1997 yılı ilkbaharında ABD kamuoyunun oluşmasında büyük rol oynayan ve birbirleriyle yarışan iki haftalık dergide birbirinin tıpkısı iki yazı çıktı. Bu yazılarda Uzakdoğu'da Asya Kaplanlarının gelişmesine övgüler diziliyordu. Bu yazılarda anlatılanlara bakılırsa Asya Kaplanları yakın gelecekte, o zamanlar AB'nin lider ülkesi olan Almanya'yı bile sollayacak bir gelişme trendi içindeydi. Bu yazılardan iki ay sonra Güneydoğu Asya bunalımı çıktı. Bölgede her yönüyle ekonomi harika bir gelişme gösterirken başlayan bunalım olduğu gibi sürerken ve biterken doğru dürüst değerlendirilmedi. Niçin çıkmıştı bunalım? Nasıl böylesi geniş bir alana yayılmıştı? Ve nasıl kısa bir sürede sonlanmıştı? Ben özellikle 1997 yazında bunalımın çıkışını ve nedenlerini anlatan yazıları çeşitli Batı kaynaklarından ve farklı kişilerin yorumlarından izledim. Bu farklı yorumculara, o sırada IMF yöneticisi de dahildir. Bana onun ve Paul Krugman'ın anlatımları daha akla yakın geldi. Şimdi P. Krugman'ın anlatımını özetleyeceğim.³

Bunalımın Çıkışı

"Tayland aslında küçük bir ülke değildir... Buna rağmen dünya ekonomisi akıl almayacak, kadar büyük olduğundan, Tayland genel ticari tablo içinde oldukça marjinal kalmakta.

"Son on yıllardaki hızlı büyümesine rağmen hâlâ yoksul bir ülkedir... Tayland'daki ekonomik olayların, Japonya gibi ekonomik devlerin tersine, yalnızca Taylandlıları, yakın komşularını ve o ülkeyle doğrudan mali bağı olan işadamlarını ilgilendirdiği düşünülebilir.

3 Paul Krugman, *age*, s.89.

"Fakat Tayland parası "BAHT"ın 1997'de devalüe edilmesi Asya'nın çoğu bölgesini çökerten bir mali heyelanı tetiklemiştir. Önemli sorular bunun niçin olduğu ve hatta nasıl olabildiğidir.

"Fakat niçin ve nasıllara girmeden önce Tayland'daki güçlü kalkınma hamlesini, iflasını ve bu iflasın Asya'ya nasıl yayıldığını incelememiz gerekiyor."⁴

Krugman ülkede yabancı şirketlerin (özellikle Japon şirketlerinin) ülkeye yatırım yapmaya başladıktan sonra önem kazanmaya başladığı ve yılda yüzde 8 gibi ortalama artış hızıyla "insanın hiç değilse mütevazı bir yaşama başladığı ve bazılarının da çok zengin olduğu bir ülke haline geldiğini" belirtiyor. Aslında büyüme dış kaynakların yardımıyla da olsa çoğunlukla yerli tasarruflar sayesinde olmuştu. 1991'de Tayland'ın dış borçları yıllık ihracatının biraz altındaydı (oysa Latin Amerika'da bu, ihracatın ortalama 2,7 katıydı). Ancak 1990'larda bu ana çizginin değiştiği şöyle anlatılıyor:

"... 1990'ların başında gelişmiş ülkelerdeki faiz oranları çok düşüktü, çünkü merkez bankaları ülkelerini yaşayan durgunluktan çıkarmaya çalışmaktaydı; çoğu yatırımcı daha çok gelir elde etmek için yurtdışına çıktı...

"Başlangıçta paranın çoğu Güney Amerika ve özellikle Meksika'ya gitti; ama 1994'ten sonra, artan biçimde, Güneydoğu Asya'nın daha güvenli olduğu çok açık olan ülkelere gitmeye başladı."

Borç alıp vermenin mekanizması, Türkiye'deki mekanizmaya çok benzediğinden aynen alıyoruz:

"Tipik bir işlemle başlayalım: bir Japon bankası, asıl amacı yabancı fonlar için volan kayışı gibi davranmak olan bir Tay-

⁴ Paul Krugman, *age*, s.90.

land 'Finans şirketine' kredi verir. Finans şirketi artık daha yüksek bir faiz oranıyla yerli bir müteahhite kredi vermek için kullanacağı yen'lere sahiptir. Ama müteahhit ödünç olarak Yen değil Baht almak ister, çünkü parayı arazi almak ve işçilerine ödeme yapmak için kullanacaktır. Finans şirketi bu nedenle döviz piyasasına gider ve Yeni Baht'a çevirir.

"Artık döviz piyasası, diğer piyasalar gibi arz ve talep yasalarıyla işlemektedir: Bir şeye talep arttığında, normal olarak o şeyin fiyatı da yükselmektedir. Yani finans şirketinin Baht talebi. Baht'ın değerinin diğer dövizler karşısında artmasına yol açacaktır. Fakat hızlı gelişme yıllarında Tayland Merkez Bankası Baht ile ABD doları arasında istikrarlı bir kuru koruma kararı almıştır. Bunu yapmak için Baht talebindeki herhangi bir artışı, arzı da aynı ölçüde artırarak, yani dolar ve yen ya da benzeri dövizleri satın alıp Baht satarak dengelemek zorunda kalacaktır. Bu nedenle başlangıçtaki Yen kredisinin dolaylı sonucu hem Tayland Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinin, hem de Tayland parası arzının artışı olacaktır. Ve aynı zamanda ekonomide bir kredi genişlemesi sadece finans şirketinin doğrudan sağladığı kredi tutarıyla değil, aynı zamanda yeni yaratılan Baht'ın yatırıldığı bankaların sağladığı ek kredi miktarıyla da olacaktır. Ve kredi olarak verilen paranın büyük bir kısmı mevduatlar şeklinde bankalara döneceğinden ... klasik 'para çarpanı' ile sürüp gidecektir."⁵

Bu suretle "Balon Ekonomisi" doğmuştur. Son yıllarda en çok yaygınlık kazanmış bu terim üretimle orantısız biçimde gelirlerin şiştiği bir ekonomidir. Bir spekülatif şişmedir ve böyle bir şişme varsa bir patlamada mukadderdir. Peki para otoriteleri Tayland'da bu spekülatif patlamayı neden önlemediler? Bu soruyu Krugman şöyle yanıtlıyor:

5 Paul Krugman, *age*, s.90.

"Yanıt; çabaladıkları ama başaramadıklarıdır... döviz piyasasına Baht satmakla yükümlü olan Bank of Thailand, bu Baht'ları satarak geri almaya çalışıyor, aslında henüz yeni bastığı paraları geri çekiyordu. Fakat bu içerde faiz oranlarını yükseltiyor, buda yurt dışından borç almayı daha çekici hale getirerek, içeri daha fazla yen ve dolar çekilmesine neden oluyordu."⁶

Böyle dış borçlanmadan dövizleri Krugman'ın deyimiyle "sterilize" etme çabaları sonuç vermedi, kredi artışı sürdü. Tek çarenin Baht'ı dalgalanmaya bırakmak olduğunu ileri süren Krugman buna da başvurulmadığını ve bu nedenle "spekülasyon patlamasının devam edildiğini" ileri sürüyor.

1 Temmuz Sonrası

Çözüm Krugman'a göre; "Baht'ın düşmeye devam etmesine göz yummak, Baht satın alımına son vererek, döviz kurlarının yükselmesine izin vermektir. Fakat bu da çok kısa sürede olumsuz bir sonuca yol açacaktı. Bunun nedeni yalnızca böyle bir devalüasyonun hükümetin itibarını sarsacak olması değil, aynı zamanda birçok bankanın, finans şirketinin ve diğer Tayland işletmesinin artık dolar üzerinden borçlara sahip olmasıydı... Doların değeri Baht karşısında devalüasyon sonucu yükseldikçe, bunların çoğu... iflas edecekti.

"Ve Tayland hükümeti telaşlanmaya başladı. Ne Baht'ın düşmesine göz yummak istiyordu, ne de rezervlerin tükenmesine yol açacak türden sert önlemler almak. Bunu yerine bekleme kararı aldı." Hesap şuydu: Nasıl olsa borçlanma faizi birçok gelişmiş ülkeden, örneğin ABD'dekinden epeyce yüksek idi. Öyleyse bu yüksek faiz hatırına dışardan fonlar yine sürdürecekti, öyleyse endişeye gerek

6 Paul Krugman, *age*.

yok. Fakat bu hesap Baht için devalüasyon söylentileri yaygınlık kazanınca tutmadı. Alacaklılar, gelecekte parasının değeri belli olmayacak bir ükede paralarını tutmama ve borç vericiler de yeni kredi vermeme yolunu tutunca Tayland ekonomisi sallanmaya başladı. Birçok kişi Baht satıp dolar ve diğer dövizler alma yolunu tuttu. Böylece Merkez Bankası paranın değerinin düşmesini engellemek için daha fazla Baht almak zorunda kalınca, döviz rezervleri tükenme yolunu tuttu. "Klasik bir para krizi tam olarak faaliyete geçmişti." Bu kriz bekleneni Baht'ın devalüasyonunu getirdi. Arkadandan ekonomik durgunluk geldi. Bu anda kriz sadece Tayland kapsamındaydı. Peki nasıl oldu da diğer 6 Asya Kaplanı topraklarına yayıldı? Küçük bir ülkede yapılan devalüasyon niçin bu kadar geniş alanda yatırımların ve üretimin çöküşünü kışkırttı? Bunun yanıtını görmeden bunalımın yayılışını inceleyelim.

Krizin Sirayeti

Gerçekten de Tayland'daki kriz kısa zamanda çok geniş alanlara sıçradı. yayılışşöyle oldu:

O tarihte komşu Malezya'nın parası da değer kaybetmiş ve Endonezya rupi'si yüzde 30 değer yitirmişti. Genel kanı Tayland'ın kendi hatalarıyla çöktüğü idi. Onun gibi büyük dış ticaret açığı veren Malezya'nın bu hale düşmeyeceği düşünülüyordu. Malezya Başbakanı kötü amaçlı spekülörleri ifşa ederek ilk hesapta kendi durumunu kötüleştirdi diyenler vardı. Ama herkes, kendi parasının düşmesine izin vermekle haklı olduğu halde –Endonezya'daki ekonomi yönetimi için pek çok iyi şey de söylenmişti– rupi'nin durumunu güçsüz görmüyordu. Cari açığı komşularından çok iyi, sadece GSMH'nin yüzde 4'ü idi. Örneğin Avustralya'nın aynı idi. Ülkenin ihracat temeli güçlü görünüyordu ve ekonomisi sağlıklıydı. Ne var ki, üç ay içinde Endonezya Güney Asya'nın diğer ülkelerine gö-

re çok daha kötü duruma geldi. Üstelik kriz sadece Güneydoğu Asya ile sınırlı kalmayıp, GSYİH'si Endonezya'ninkinden iki kat, Tayland'inkinden üç kat büyük, uzak bir ekonomi olan Güney Kore'ye kadar uzandı. İşte buradan sonra Krugman sirayetin nedenlerini inceliyor.

Yazara göre;

"Sirayetin-bulaşmanın güçlü sayılabilecek kaynağı şu ya da bu şekilde doğrudan yapılmış finansal bağlar olabilir. Taylandlılar Kore'ye büyük yatırımlar yaptığından, Koreliler Tayland'a aynı büyüklükte yatırım yaptığından değil, bölgeye akan paraların çoğunlukla 'gelişen piyasa fonları' aracılığıyla bütün ülkelere birlikte yığılmaları yığılması nedeniyle bu bağlar oluşmuştur. Tayland'dan kötü bir haber geldiğinde, para hem buradan ve hemde bölgedeki bütün ülkelerden kaçmış olabilir.

"Ancak bu mekanik bağdan da mühim olan şey, Asya ekonomilerine yatırımcıların zihnindeki şekildir. Yatırımcıların bölgeye yatırımlarının iştahı ortak bir 'Asya mucizesi' algısıyla beslenmiştir; bir ülkenin ekonomisinin mucizeler yaratamayacağına ortaya çıkması, diğerlerine olan inancı da sarsmıştır.... akıllı adamlar (bu ülkeleri) birbirinden farklı olduğunu bilmiş olabilirler, ama sokaktaki yatırımcı ... ne olur ne olmaz diyerek parasını çekmeye başlamıştır."⁷

Krugman 20. yüzyılın sonunda gelen krizlerin neden Güneydoğu Asya'da başladığı, niçin 1997 yılına rastladığı konularını da araştırıyor. Biz bu konulara girmeyeceğiz. Yalnız krizin nedenini kendine özgü biçimde açıklayan Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed'in konuya yaklaşımını ilginç bulduğumuzdan okuyucularımıza sunuyoruz.

7 Callum Henderson, *Asya Krizi ve Sonrası Asya'nın Çöküşü*, Alfa Basım, Ocak 2000, İstanbul.

Malezya Başbakanı'na göre Asya Kaplanlarının krize düşmesinin nedeni "Hedge fonların" bu ülkeleri yıkacak bir şekilde kullanılmasıdır. Bu şekilde yönetimin lideri ise ünlü Macar Yahudisi kökenli Amerikan finansçısı George Soros adındaki insanlık düşmanıdır.

Soros'un arkasında da Uzakdoğu'daki pazarlarının sırayla Doğu Asya ülkelerince ellerinden alınmasını önlemek isteyen ABD Hükümeti vardır. O yıllarda Hedge fonların bugün meydana çıkan gücünün dünya ekonomistleri pek farkında değildi. O nedenle bu yoruma katılan az oldu. Ancak hedge fonların gücü artık bugün anlaşılmıştır ve bu yorum bence yabana atılamaz. Ne var ki, daha da önemli olan bu krizden alınan dersler ve kurtulanların nasıl kurtulduğunu irdelemektir.

Alınan Dersler

Dünya ekonomisinde 1929 bunalımından 1997'ye kadar geniş ve büyük ölçüde nüfusa sahip ülkeleri kapsayan böylesi ekonomik bunalımlar görülmemiştir. Daha çok göze çarpan zaman zaman bazı az gelişmiş ülkelerin dış ticaretlerinde sıkıntıya uğramaları sonucunda bunalıma düşmeleri ve IMF'yi imdada çağırmaları biçiminde ortaya çıkan sınırlı durumlardı. Bu durumları bizim halkımız ve ülkemiz de birçok kez yaşadığı için böylesi olayları çok iyi biliyoruz. 1997 yılından sonra da Türkiye'nin 2001'de geçirdiği bunalım bu modele bir istisna oluşturmamıştı. Yine dış ticaret ve dışardan alınan borç faizlerini ve ülke ekonomisinin ihtiyacı olan ithalat harcamalarını karşılamadığından bunalıma girmiştir.

1997 Asya bunalımında ise yepyeni bir tip ekonomik olaylar dizisiyle karşı karşıya kaldı dünya. Adı "Yükselen Ekonomileri"ne çevrilen bazı hızla gelişen ve neredeyse Birinci Dünya ülkesi olma eşliğine gelmiş bir ülke bu gelişmelerinin doruğundayken kısa sürede

bunalıma düştüler. Bundan önce bunalıma düşen ölkelerde de ekonomik sendeleme ve sallantılar sonucu o duruma gelmişlerdi. 1997 bunalımında ise sonradan bunalıma girecek ölkeler parmak ısırtan bir ekonomik gelişmeden sonra aniden çöküşe yönelmişlerdir.

Örneğin, 1960-1985 arasında bu ölkeler Dünya Bankası'nca belirlendiği gibi, "Doğu Asya'nın diğer kısmına göre iki kat, Latin Amerika'ya göre yaklaşık üç kat hızla büyümüşlerdi".

Ayrıca sanayileşmiş ekonomileri, petrol zengini bölgeler ölkelerini de performans açısından geri bırakmışlardı.⁸ 1990'larda bu performans daha da hızlanmıştı. Örneğin, bu ölkelere akan yabancı fonlar 1989'da 11 milyar iken, 1992'de 22 milyar, 1993'te 62 milyar dolara yükselmiştir. Yabancı yatırımcılar bu gelişmeler borsalara da intikal etmiştir. 1994'te Çin borsalarındaki kâğıtların kapitalize değeri 44 milyar dolar iken, Güney Kore'nin 191,8 milyar dolar, Malezya'nın 199,3 milyar dolardı. Malezya'nın durumu oldukça ilginçti. Bu ülkenin borsa değerleri, ülke GSYİH'sının yüzde 300'ünü buluyordu... Öyle ki, Kuala Lumpur borsasında işlem hacminin New York borsasını geçtiği günler oluyordu.⁹

Bunalım ve IMF

Bu farklılık nedeniyle uzun süre mali çevreler ve resmi yetkililer bir bunalım olduğuna, yahut bunalımın kısa sürede atlatılamayacağına inanmamışlardır. Örneğin ekonomik bunalıma uğrayan ölkelerin dirilmesini kendine görev edinen IMF, olayı daha anlayamadan bunalım doruğa çıkmıştır. Bu nedenle de bunalıma müdahalede çok geç kalmıştır. Ancak baş ekonomist (Stanley Fischer) ve bizzat fon başkanı Uzakdoğu'ya gidip konuyu inceledikten sonra işe el koymuştur.

⁸ Callum Henderson, *age*.

⁹ Callum Henderson, *age*.

Ne var ki gerek ögütleri ve gerekse yaptıkları bölge hükümetlerince hoş karşılanmadı. Çünkü o günlere kadar alışılan bunalımların bütçe açıkları ve dış ticaret açılarında sonra gelmesi onların birer sonucu olmasıydı. Oysa bu kez bunalımlar döviz kıtlığından değil, döviz bolluğundan, bütçe açıklarından değil bütçe fazlalarından sonra ortaya çıkmıştı. Bu nedenle de IMF reçeteleri derde deva olmuyordu.

Ayrıca Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed'in bunalımın nedeni olarak ABD ve onun izindeki (yönetimindeki) IMF gibi kuruluşları göstermesi, IMF ve ABD sözcüleri tarafından ne kadar reddedilse de, sadece Malezya'da değil bütün bölgede IMF'ye karşı azımsanmayacak bir soğukluk yaratmıştı. Denebilir ki, Tayland dışında bunalım kopan bölge ülkelerinin hiçbiri IMF yardımlarıyla değil, kendi gayretleriyle bunalımdan kurtuldular. Sadece Tayland IMF'nin organize ettiği 17,2 milyar ABD doları tutarında bir kredi takviyesiyle ve onun ögütleriyle krize karşı savunma önlemleri aldı. Bu istisna dışında özellikle Hong-Kong, Singapur ve özellikle Güney Kore kendi iç güçleriyle ve kısa zamanda bunalımı atlattılar.

Aslında bölgeyi iyi tanıyanlar bölge ülkelerinin bu bunalımdan kısa zamanda kurtulacağını ifade etmişlerdi. Özellikle Asya ekonomileri üzerinde değerli bir kitap yazan Prof. Atilla Sönmez ve bu ekteki bilgilerinden yararlandığımız Callum Henderson ülkelerin bunalımdan kısa zamanda çıkacağı ve eski yoluna devam edeceğini biliyorlardı.¹⁰ Nitekim onların tahmin ettiği gibi oldu, 1997 Ekiminde bazı ödeme güçlüklerine giren Güney Kore 1999'a gelindiğinde ekonomisini eski haline getirmeyi başarmıştı. Bunalım 12 aydan birkaç ay fazla sürmüştü, onu Hong-Kong ve Singapur izledi. 1997 bunalımından önce borsası inanılmaz dünya rekorları kırarak yükselen Malezya'da ise iktidarın iki başlılığı nedeniyle kurtuluş biraz daha zaman aldı.

10 Atilla Sönmez, *Doğu Asya Mücizesi ve Bunalım*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2001.

Malezya'da IMF reçetelerine karşı çıkan Mahathir ile Maliye Bakanı Enver İbrahim arasında görüş farklılığı vardı. Mahathir'in tarafından alınan kararlar İbrahim tarafından kasten yavaş biçimde uygulanıyordu. Sonunda Mahathir İbrahim'e yol verdi. Ülkenin aldığı en önemli karar kısa vadeli süpekülasyon fonları demek olan, Hedge fonların kısa vadeli dış ticaret açıklarını kapatma maksatlı olanları hariç, ülkeye girmesinin yasaklanmasıydı. Mahathir daha sonraları köpekbalığı adı verilen bu fonlarla yatırım yapılmasını yasakladı. Dış ticaret alanı dışında bu fonlara giriş izni verilmedi, ne var ki IMF karşıtı görüşlerde Malezya başı çekiyordu. Bu nedenle de Batı dünyası sermaye kesimleri güçleri yettiğinde ülkenin krizden kurtulması gayretlerini baltaladılar. Bu nedenle Malezya'nın krizden kurtuluşu biraz daha uzun sürdü.

Ülkelerin krizden kurtuluşu zaman itibariyle farklı olsa da 2000 yılının başında bölgede krizden eser kalmamıştı. Diyebilir ki, ekonomik bunalımdan kurtulduktan sonra ekonomileri uzun süre sağlam, üretici, dış ticaret fazlası veren ülkeler arasından Güneydoğu Asya ülkeleri tek örneği oluşturmuştur. Bundan önce ve bundan sonra büyük ölçüde IMF fonları desteğiyle krizden kurtulan ülkeler (Arjantin, Meksika, Türkiye vb.) başka bir tür krizin pençesine düşmüşlerdir.

Krizden Sonra Güneydoğu Asya

Krizden kısa zamanda kurtulduktan sonra Güneydoğu Asya ülkeleri hiçbir zaman dış ticaret açığı vermediler. Örneğin; 2008 yılının Nisan ayında bu ülkelerden Endonezya 39, Malezya 31, Kore 6,5, Tayland 10,5 milyar dolar ekonomik fazla vermişlerdir.¹¹ Aynı ülkelerde endüstriyel üretim sürekli ve hızlı bir artış içindedir. Örneğin Endonezya'da bu artış yüzde 5, Malezya'da yüzde 7, Güney

¹¹ *The Economist* dergisi, 2008 Nisan sayıları.

Kore'de yüzde 10 ve Tayland'da yüzde 15 gibi yüksek oranlara ulaşmaktadır. Aynı ülkeler çoğunlukla enflasyon ve işsizlik açısından da bölge olarak son derece iyi durumdadırlar.

Acaba bunun sırrı nerededir. Bunu bölge ülkelerinin mucize denen dönemde gösterdikleri gelişmenin gerçekten gelişme olmasıyla açıklanabilir. Kendisinden alıntılar yaptığımız Henderson, bu büyümeyi şöyle özetlemiştir: "Örneğin 1980-1990 arasında Kore Cumhuriyeti'nde kişi başına düşen reel GSYİH artış oranı yüzde 121,8, Tayvan'da ise bu rakam yüzde 88, Singapur'da ise yüzde 77,5'tir. Ulusal büyüme oranları açısından ise 1980-91 arasında Hong-Kong, Singapur, Kore, Endonezya, Malezya ve Çin'in hep birlikte ortalama yıllık büyüme oranı yüzde 7,3 olmuştur." Fakat daha önemli olan bu büyümenin sağlam politika esaslarına dayanmasıdır. Kalkınmanın en önemli noktası Dünya Bankası'nın Asya Mucizesi başlıklı araştırma raporundaki ifadesiyle temellerin doğru atılmasıdır.¹²

Asya hükümetleri özel iç yatırımların hızla büyüyebileceği bir ortam yaratmışlardır. Çoğu ülkede bir yandan yüksek miktardaki iç tasarrufları teşvik etmek amacıyla, basiretli bir para politikası ile enflasyon da düşük bir düzeyde tutulmuştur. Tasarruflar açısından bu olumlu durumun yanında yatırımların en uygun alanlara yapılması da ana ekonomik politika esaslarındandır. Bazı az gelişmiş ülkelerde artık önemi kalmadığı yargısıyla ihmal edilen tarım kesiminde ise Henderson şunları yazıyor:

"...Asya'daki endüstriyel devrim ilerledikçe bu sektörün rolünün de giderek azalmasına rağmen hükümetlerin verimlilik ve etkinlik üzerinde durmak suretiyle mevcut kaynaklarını artırmaya çalıştıkları belirtilebilir. Hükümetler kırsal ve kentsel gelişme oranları arasında büyük farklılık bulunmasının kırsal, sosyal ve siyasal bir çöküntüye yol açma olasılığını doğurduğunu gayet açık bir şekilde görmüşlerdir. Aynı şekilde endüstriyel

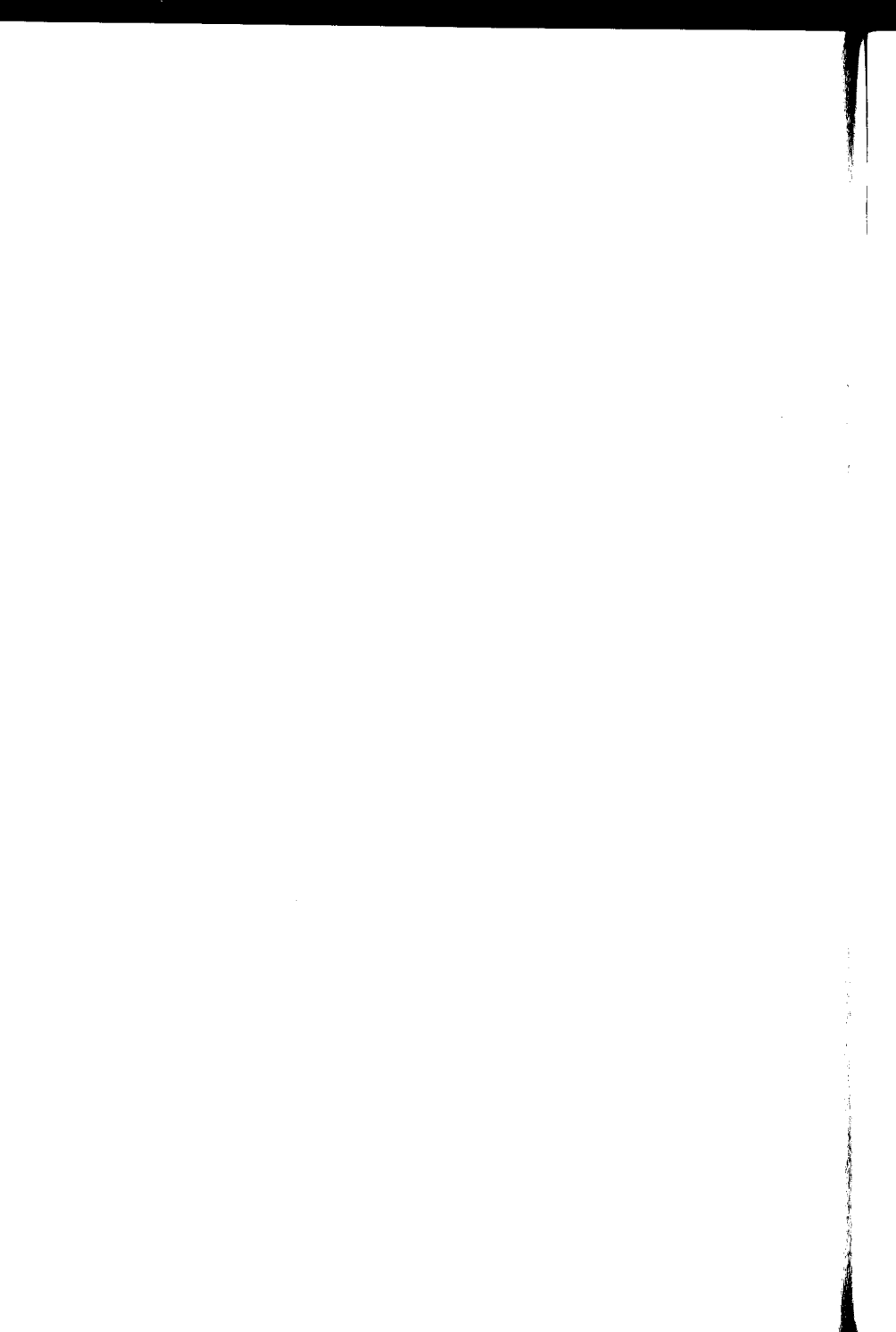
12 Callum Henderson, *age*, s.3.

taban artmaya devam ederken tarımsal tabanın aşırı ölçüde ve çok hızlı biçimde çökmesinin yol açacağı ekonomik sonucu da fark etmişlerdir. Sonuç olarak hükümetler kırsal ve tarımsal toplulukları aşırı vergilendirmeme konusunda dikkatli davranmışlardır."¹³

Yani bu ülkeler yüksek tasarruf oranları sağlamak, vatandaşlarını aşırı vergilendirmemek ve tarımsal sektörde verimliliği artırmak suretiyle Henderson'un değişimiyle "temelleri doğru atmışlardır". Ayrıca bir yandan ekonomiyi ve finansal piyasaları aşırı olarak liberalleştirmeye çalışırken, diğer yandan başta ihracata yönelik sektörler olmak üzere belli sektör ve endüstrileri geliştirmek amacıyla *belirli ve hedefleri çok iyi belirlenmiş müdahalece politikaları dikkatle uygulamışlardır*. Ağır sanayiden başlamak üzere, kimya ve mal üretiminden, bilgisayar ve elektronik sektörüne kadar belli endüstriler sübvansiyonlarla desteklenmişlerdir... hükümet müdahalesi sadece imalat sektörüyle sınırlı kalmamıştır, ayrıca etkili bir kültür ve sağlık politikasıyla kalkınmanın nimetlerinin halka yansımaları sağlanmıştır.

Görüldüğü gibi bunalım denen geçici tıkanma döneminde önceki Doğu Asya kalkınması gerçek ve dengeli bir kalkınmaydı. Tek kusuru, hiç dış kredi almasa da gelişebileceği halde Hedge fonların bu sağlam gidişi bozmalarına izin vermek olmuştu. 1997'den sonra bu fonların yıkıcı etkileri ortadan kaldırılınca, sağlam, sarsıntısız, dengeli bir yola girmişlerdir. Bunun en önemli etkeni ekonominin temel kurallarına ve teknolojinin gereklerine uyarak izlenen kamu yöneticiliğidir. Bu politika ana çizgisini uygulayan iki büyük dev ülke, Hindistan ve Çin de aynı sonuçları almışlardır.

13 Callum Henderson, *age*, s.19.

YAŞAMÖYKÜSÜ

A. Başer Kafaoğlu, 1928 yılında Yozgat'ta doğdu.

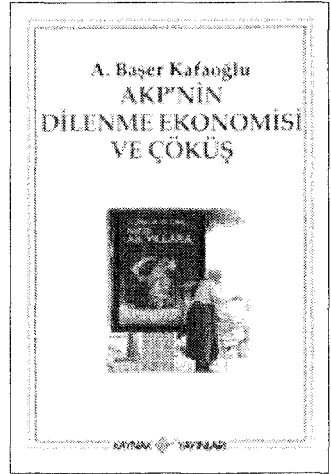
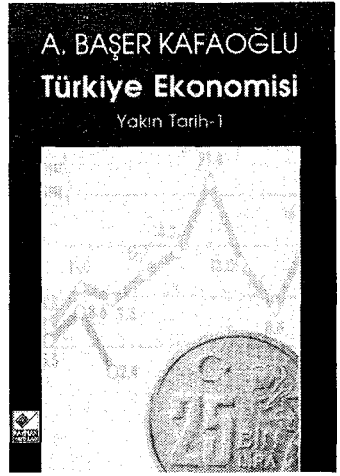
Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi.

Maliye Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DTP) yönetici olarak çalıştı. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Ekonomi Danışmanı oldu. 1965'ten sonra mali müşavirlik yaptı.

1983 yılında siyasete Sosyalist Kültür Derneği'ne katılarak başladı. Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) girdi. SHP Parti Meclisi üyeliğinde bulundu. Demokratik Devrim Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı.

Telif eserleri; *Enflasyon; İşte Alternatif; 24 Ocak Kararları; Liberalizm ve Demokrasi; İktisatta Doğrular ve Yanlışlar; Varlık Vergisi Gerçeği, Ekonomik Bunalım/ Türkiye, ABD, AB ve Japonya'da; Türkiye Ekonomisi/Yakın Tarih-1; AKP'nin Dilenme Ekonomisi ve Çöküş.*

Çevirileri; Sosyalist Anlayış; Kapitalizm Nereye Gidiyor; Üçüncü Dünya'nın Yağmalanması; 2000'li Yıllara Girerken Kapitalizm; Tarım-Bolluk İçinde Yoksulluk.

Arslan Başer Kafaoğlu

TÜRKİYE EKONOMİSİ Yakın Tarih - 2

Bu çalışmanın 1. cildinde Türkiye ekonomisinin 1958'den 12 Eylül 1980 tarihine kadar olan dönem incelenmiştir. Elinizdeki ciltte, Türkiye ekonomisinin, uzun bir süre aralıklarla ABD'nin ve onun etkisindeki IMF ve Dünya Bankası'nın buyruklarıyla yönetildiği 1980 ile 2002 arasındaki dönem incelenmektedir.

Kamuoyunun bilmediği ya da resmi tarihe başka şekilde geçmiş gerçekler de bu kitapta anlatılmıştır.

Kitapta yer alan bazı konu başlıkları şunlardır:

24 Ocak Kararları Özal Dışında Dizayn Edilmiştir...

Ekonomide Özal Dönemine Ait Gerçekler...

Özal, Demirel ve Özelleştirme... 1994 ve 2001 Bunalımları...

Kapitalizmde Büyük İki Değişim...

Küreselleşme (Globalleşme)...

Rezerv Para Olarak Dolar...

Tarımda Temel Politika Değişiklikleri...

Tarımda Süregelen En Önemli Yanlış Politika...

Dünyadaki Gelişmeleri Yanlış Okuyuş...

Avrupa Birliği Kapıları...

ISBN 978-975-343-544-4

9 789753 435444

KAYNAK **YAYINLARI**